

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КЕРНИЧНИЙ НАЗАРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 340.136.3 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЛЬ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

081 Право

Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н.І. Керничний

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Зварич Роман Васильович, доктор юридичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Керничний Н.І. Роль заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила», Івано-Франківськ, 2024.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретико-правовому аналізу визначення ролі заохочувальних норм у механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Заохочувальні норми в механізмі правового регулювання мають важливе значення для формування і розвитку правової системи України. Під час здійснення аналізу заохочувальних норм дисертантом звертається увагу на те, що саме вони є ключовими критеріями, які стимулюють суб'єктів правовідносин до дотримання норм закону та сприяють збереженню правопорядку й впорядкуванню суспільних відносин. Основна роль заохочувальних норм полягає в наданні стимулів для певних видів поведінки, що відповідають встановленим законодавством вимогам. Забезпечуючи регулятивний вплив на суспільні відносини, заохочувальні норми права є тими стимулами, які мотивують людей до певної поведінки, передбачаючи винагороди чи покарання за їхні дії або бездіяльність у різних сферах суспільного життя. Це сприяє розвитку суспільства на основі принципів законності та справедливості.

Саме тому, на думку дисертанта, визначення ролі заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин є важливою складовою як для теоретичного аналізу вітчизняної правової системи, так і для практики правозастосування в Україні. Виходячи із цього, в дисертації обґрунтовано застосування комплексного аналізу заохочувальних норм права з урахуванням статичних і динамічних аспектів їх існування, охоплюючи їх походження, законодавче закріплення та практичне застосування, а також еволюцію відносин між державою та суспільством у контексті правового регулювання та

забезпечення розвитку суспільства. У дослідженні зазначено, що в контексті сучасних тенденцій та викликів, таких як глобалізація, технологічні інновації та зміни у соціальній динаміці, аналіз заохочувальних норм стає необхідним для адаптації правової системи України до нових реалій.

У дисертації визначено пропозицію щодо чіткішого формування підстав застосування заохочувальних норм на законодавчому рівні, що дозволить уникнути невизначеності і сприятиме створенню єдиної системи стимулювання, яка враховуватиме характеристики кожної галузі права, з урахуванням ідеї посилення контролю за застосуванням заохочень та впровадження ефективних антикорупційних заходів на визначених підставах. При цьому на законодавчому рівні залежно від галузі права мають бути чітко прописані підстави застосування заохочувальних норм з їх конкретизацією, умови та коло суб'єктів, на які вони поширюються. Також важливим є посилення контролю за застосуванням заохочення та впровадження ефективних антикорупційних заходів.

Здобувачем посилено аргументацію щодо необхідності вдосконалення ідеї вчених щодо систематизації заохочувальних норм, який передбачає не лише аналіз особливостей та відмінностей між юридичними характеристиками конкретних видів заохочувальних норм, але й порівняння та чітке визначення тих, у яких ці характеристики виявляються різними. У дослідженні звертається увага на те, що у сучасній правовій дійсності тлумачення про норму права не обмежується лише формою нормативно-правового акту, а може знаходити своє закріплення в правових звичаях та договорах, актах міжнародного права, судових рішеннях, в інших джерелах права, а також забезпечуватися і встановлюватися не тільки державою, а й суспільством.

Здобувачем розвивається науковий підхід щодо виділення заохочувальних норм в окрему групу, зокрема запропоновано критерій за їх фактичним змістом, хоча останні можуть не бути специфічними з юридичної точки зору. Основний аргумент полягає в тому, що норми, які стосуються заохочення, відрізняються винятково з точки зору заходів забезпечення – санкцій. Це пояснюється тим, що заохочення і юридичні санкції – явища, що знаходяться на різних рівнях.

Водночас, у системі права заохочувальні норми виділяються та розглядаються окремо, особливо в контексті регулювання соціальної активності та стимулювання корисної поведінки, крім того, деякі заохочувальні норми можуть містити стимули для участі у суспільних програмах, виконання благодійних дій чи інших корисних активностей. Заохочувальні норми є важливим інструментом у правовій системі, який не завжди має очевидний юридичний характер через відсутність прямих санкцій. Це підкреслює потребу у дослідженні їх специфіки та впливу на поведінку суб'єктів права. Розуміння цієї специфіки може мати важливе значення для розробки ефективних правових механізмів та забезпечення відповідності юридичних норм сучасним вимогам суспільства. Такий підхід дозволяє підкреслити не лише роль заохочувальних норм у стимулюванні певних дій та результатів, але й їхню значущість для підтримання правопорядку та забезпечення функціонування правової системи в цілому.

У дисертації встановлено, що основними змістовими критеріями заохочувальних норм в їх порівняльному аналізі з іншими нормами права є те, що заохочувальні норми відрізняються від інших й тим, що вони пов'язані з заслуженим вчинком чи «перевиконанням» обов'язків суб'єктом. Заохочувальні норми є ключовим механізмом у правовій системі, спрямований на сприяння заслуженій поведінці. Ця форма поведінки визнається взаємовигідною, оскільки приносить користь як державі і суспільству, так і самим особам, які отримують заохочення. Переважно виконуючи функцію стимулювання суб'єктів до досягнення певних результатів, ці норми також сприяють гармонійній взаємодії з імперативними нормами, диспозитивними нормами та іншими елементами правової системи. Такий підхід підкреслює важливість заохочувальних норм у підтримці ефективності та стабільності правової системи, сприяючи виконанню правових обов'язків та розвитку суспільства в цілому.

У дослідженні визначається проблема нечіткості меж між заохоченнями та іншими видами норм вимагає уважного аналізу та уточнення термінології для визначення місця заохочень у системі правових норм. Тут важливо розглядати контекстуальні аспекти та конкретні умови застосування заохочень для

уникнення можливих неоднозначностей у їх інтерпретації. Чітка класифікація та розуміння ролі заохочень у правовій системі можуть стати основою для розробки ефективних заходів стимулювання в практичному застосуванні, що сприятиме підвищенню ефективності правових норм і досягненню їхніх цілей у різних сферах суспільства.

Здобувачем запропоновано нові теоретико-правові підходи щодо концептуальних підходів до визначення рівня ефективності заохочувальних норм у контексті соціальних, економічних та поведінкових аспектів, забезпечуючи таким чином не лише запобігання правопорушенням, але й активну участь учасників суспільного життя у підтримці правопорядку, розвитку правової культури в процесі правового регулюванні суспільних відносин. Зазначено, що різні концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм та проблем їх застосування проявляються в різноманітних теоретичних та практичних аспектах. Одним з ключових моментів у концепції ефективності заохочувальних норм є їхня адаптація до соціальної реальності. Якщо заходи заохочення не враховують актуальні потреби та цінності суспільства, їх ефективність може значно знизитися. Правове заохочення слугує ефективним інструментом, але водночас вимагає обережного та обґрунтованого підходу з боку правозастосовників. Невірне використання цього засобу може призвести до негативних наслідків та навіть до зворотного ефекту. Такий підхід підкреслює важливість ретельного аналізу та розробки стратегій щодо застосування правового заохочення для досягнення позитивних результатів. Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права України є невід'ємною складовою завдання, спрямованого на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та запобігання можливих зловживань. Фокус на уточненні законодавства та встановленні чітких критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійності та справедливості системи стимулювання всередині правового простору.

У роботі наголошується, що правове заохочення визнається як ефективний засіб, але водночас вимагає обережного та обґрунтованого використання з боку правозастосовника. Цей інструмент повинен застосовуватися з урахуванням наукових підходів та належного юридичного обґрунтування, використовуючи всі наявні правові та моральні засоби. Невміле застосування правового заохочення може призвести до зворотного, негативного результату. Такий підхід підкреслює важливість особливої уваги та обґрунтування в роботі з цим інструментом для досягнення позитивних результатів. Слушною є ідея про проведення тематичної інкорпорації, що розглядається в літературі шляхом створення збірників нормативно-правових актів в кожній галузі права, що могло б позитивно позначитися на правозастосовній діяльності. Зазначено, що такі збірники тематичного спрямування можуть істотно полегшити доступ до відповідних нормативних актів, спрощуючи їх розуміння та застосування у конкретних сферах. Зокрема, вони можуть сприяти спрощенню роботи для юристів, правозахисників та інших спеціалістів, які займаються питаннями, пов'язаними із застосуванням заохочувальних норм права. Враховуючи потреби практики, такі збірники стають важливим інструментом для забезпечення ефективного та систематизованого використання заохочувальних норм у різних сферах права.

Здобувачем пропонується можливість нових підходів до викладання окремих юридичних дисциплін та теорії держави та права, шляхом створення спеціального розділу під назвою «Правові заохочення». Оскільки правове заохочення є тим правовим інститутом, який перетинається та взаємодіє з різними галузями права то його вплив та застосування охоплюють широкий спектр сфер життя, що потребує системного підходу до його вивчення та регулювання. Такий спеціалізований розділ дозволить глибше проаналізувати природу та механізми дії правового заохочення в контексті різних правових сфер, а також розробити конкретні практичні рекомендації щодо його ефективного застосування в українському законодавстві.

Дисертантом здійснено дослідження співвідношення заохочувальних норм українського права з нормами права ЄС та міжнародного права із зазначенням,

врахування особливостей впровадження заохочувальних механізмів українського права відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань, які можуть вимагати внесення змін у внутрішнє законодавство для відповідності міжнародним стандартам та практиці, що сприятиме подальшому розвитку економіки та зміцненню правового захисту громадян та бізнесу. Запропонований автором підхід сприяє розвитку співпраці та взаєморозуміння між учасниками міжнародних відносин, сприяючи формуванню стабільної та прогресивної правової системи в Україні. Використання міжнародного досвіду дозволить Україні впроваджувати заохочення, що вже успішно реалізовані в інших країнах, а також інтегрувати сучасні та визнані міжнародні стандарти в свою систему правового регулювання. Це сприятиме створенню ефективніших та більш конкурентоспроможних заохочувальних механізмів.

Сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у ході подальших загальнотеоретичних, галузевих і прикладних досліджень з проблеми вивчення заохочувальних механізмів у правовому регулюванні суспільних відносин.

Ключові слова: норма права, заохочувальні норми права, галузь права, правове регулювання, правозастосування, заохочення, мотивація, стимулювання в праві, право ЄС.

Список публікацій здобувача

1. Керничний Н.І. Теоретико-методологічні підходи дослідження системи правових норм. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 53–55.

2. Керничний Н.І. Регулятивний вплив правових норм на суспільні відносини. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 вересня 2021 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 41-43.

3. Керничний Н.І. Заохочувальні норми галузі трудового права. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Полтава : ПШП, 2022. С. 136–138.

4. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм права в сучасних умовах. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 159–164.

5. Керничний Н.І. Заохочувальні норми системи кримінального права. Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 149–154.

6. Керничний Н.І. Специфіка структури заохочувальних норм в галузях сучасного українського права. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 3 (47). С. 367–372.

7. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Наук. журн. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Київ: Гельветика, 2023. Том 34 (73) № 6. С. 224–229.

8. Керничний Н.І. Заохочувальні норми українського права та їх адаптація до стандартів ЄС і міжнародного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 577–580. URL: http://lsey.org.ua/7_2023/132.pdf.

ANNOTATION

Kernychnyi N.I. The role of incentive norms in the legal regulation of social relationships. – Qualified scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. – Higher education institution «King Danylo University», Ivano-Frankivsk, 2024.

The dissertation research is devoted to the complex theoretical and legal analysis of the role of incentive norms in the mechanism of legal regulation of social relations.

Incentive norms in the mechanism of legal regulation are important for the formation and development of the legal system of Ukraine. During the analysis of incentive norms, the thesis draws attention to the fact that they are the key-criteria that stimulate the subjects of legal relationships to comply with the norms of law and contribute to the preservation of law and order and the management of social relations. The main role of incentive norms is to provide incentives for certain types of behavior that meet the requirements established by law. By providing a regulatory impact on public relations, the incentive norms of law are those incentives that motivate people to behave in a particular way, providing for rewards or punishments for their actions or omissions in various spheres of public life. This contributes to the development of society on the basis of the principles of legality and justice.

That is why, in the opinion of the dissertation, the definition of the role of incentive norms in the legal regulation of social relations is an important component both for the theoretical analysis of the domestic legal system and for the practice of law enforcement in Ukraine. Proceeding from this, the thesis substantiates the application of a comprehensive analysis of incentive norms of law, taking into account static and dynamic aspects of their existence, covering their origin, legislative consolidation and practical application, as well as the evolution of relations between the state and society in the context of legal regulation and ensuring the development of society. The study notes that in the context of modern trends and challenges such as globalization, technological innovations and changes in social dynamics, the analysis of incentive norms becomes necessary to adapt the legal system of Ukraine to new realities.

The proposal for a clearer formation of the grounds for the application of encouraging norms at the legislative level has been determined, which will avoid uncertainty and will contribute to the creation of a unified incentive system, which will take into account the characteristics of each branch of law, taking into account the idea of strengthening control over the use of incentives and the introduction of effective anti-corruption measures on certain grounds. At the legislative level, depending on the field of law, the grounds for applying incentive norms with their concretization, conditions and the range of subjects to which they apply should be clearly spelled out. It is also important to strengthen control over the use of encouragement and implementation of effective anti-corruption measures.

The applicant strengthened the argument that the need to improve the idea of scientists to systematize incentive norms, which provides not only the analysis of features and differences between the legal characteristics of specific types of incentive norms, but also a comparison and a clear definition of those in which these characteristics are different. The study draws attention to the fact that in the modern legal reality, the interpretation of the rule of law is not limited to the form of a normative legal act, but can find its consolidation in legal customs and treaties, acts of international law, judicial decisions, other sources of law, as well as to be provided and established not only by the state, but also by society.

The applicant develops a scientific approach to the allocation of encouraging norms in a separate group, in particular, the proposed criterion for their actual content, which may not be specific from a legal point of view. The main argument is that the norms relating to encouragement differ only in terms of security measures – sanctions. This is due to the fact that encouragement and legal sanctions are phenomena that are at different levels. At the same time, in the system of law, incentive norms are allocated and considered separately, especially in the context of regulating social activity and stimulating useful behavior, in addition, some incentive norms may contain incentives for participation in social programs, performing charitable actions or other useful activities. Encouraging norms are an important tool of the legal system, which is not always obvious due to the lack of direct sanctions. This emphasizes the need to study

their specifics and impact on the behavior of subjects of law. Understanding this specificity can be important for the development of effective legal mechanisms and ensuring compliance with legal norms with modern society requirements. This approach allows us to emphasize not only the role of encouraging norms in stimulating certain actions and results, but also their importance for maintaining law and order and ensuring the functioning of the legal system as a whole.

It is established that the main substantive criteria of incentive norms in their comparative analysis with other norms of law are that incentive norms differ from others and that they are associated with a well-deserved act or «overfulfillment» of obligations by the subject. Encouraging norms are a key mechanism in the legal system aimed at promoting well-deserved behavior. This form of behavior is recognized as mutually beneficial, as it benefits both the state and society, as well as individuals who receive encouragement. Mainly performing the function of stimulating subjects to achieve certain results, these norms also contribute to harmonious interaction with imperative norms, dispositive norms and other elements of the legal system. This approach emphasizes the importance of encouraging norms in maintaining the effectiveness and stability of the legal system, contributing to the fulfillment of legal duties and the development of society as a whole.

The problem of the lack of clarity of boundaries between incentives and other types of norms requires careful analysis and clarification of terminology to determine the place of incentives in the system of legal norms. It is important to consider contextual aspects and specific conditions for the use of incentives to avoid possible ambiguities in their interpretation. A clear classification and understanding of the role of incentives in the legal system can become the basis for the development of effective measures of stimulation in practical application, which will contribute to improving the effectiveness of legal norms and achieving their goals in various spheres of society.

The applicant proposed theoretical and legal approaches to conceptual approaches to determining the level of effectiveness of encouraging norms in the context of social, economic and behavioral aspects, thus ensuring not only the prevention of offenses, but also the active participation of participants in public life in

maintaining law and order, the development of legal culture in the process of legal regulation of social relations. It is noted that different conceptual approaches to determining the level of effectiveness of incentive norms and problems of their application are manifested in various theoretical and practical aspects. One of the key points in the concept of the effectiveness of incentive norms is their adaptation to social reality. If the promotion measures do not take into account the actual needs and values of the society, their effectiveness can be significantly reduced. Legal encouragement serves as an effective tool, but at the same time requires a careful and reasonable approach by law enforcement. Incorrect use of this tool can lead to negative consequences and even to the opposite effect. This approach emphasizes the importance of careful analysis and development of strategies for applying legal incentives to achieve positive results. Research and systematization of incentive norms in various areas of Ukrainian law is an integral part of the task aimed at improving the efficiency of legal regulation and ensuring its compliance with the requirements of justice, transparency and prevention of possible abuse. The focus on clarifying legislation and establishing clear incentive criteria can play a key role in ensuring the reliability and fairness of the incentive system within the legal space.

The work notes that legal encouragement is recognized as an effective means, but at the same time requires careful and reasonable use by the law enforcement officer. This tool should be applied taking into account scientific approaches and proper legal justification, using all available legal and moral means. The inept application of legal encouragement can lead to a reverse, negative result. This approach emphasizes the importance of special attention and justification in working with this tool to achieve positive results. The idea of conducting a thematic incorporation, which is considered in the literature by creating a collection of normative legal acts in each area of law, which could have a positive impact on the law enforcement activities. It is noted that such thematic collections can significantly facilitate access to relevant regulations, simplifying their understanding and application in specific areas. In particular, they can facilitate simplified work for lawyers, human rights defenders and other specialists dealing with issues related to the application of encouraging norms of law. Taking into

account the needs of practice, such collections become an important tool for ensuring the effective and systematic use of incentive norms in various areas of law.

The applicant is offered the possibility of new approaches to the teaching of certain legal disciplines and the theory of state and law, by creating a special section entitled «Legal incentives». Since legal encouragement is the legal institution that intersects and interacts with different branches of law, its influence and application cover a wide range of spheres of life, which requires a systematic approach to its study and regulation. Such a specialized section will allow for a deeper analysis of the nature and mechanisms of action of legal encouragement in the context of various legal areas, as well as develop specific practical recommendations for its effective application in Ukrainian legislation.

The dissertation conducts a study of the ratio of the encouraging norms of Ukrainian law with the norms of EU law and international law, with the indication, taking into account the peculiarities of the introduction of incentive mechanisms of Ukrainian law in accordance with international standards and obligations, which may require amendments to domestic legislation in order to comply with international standards and practice, this will contribute to the further development of the economy and strengthen the legal protection of citizens and businesses. The approach proposed by the author contributes to the development of cooperation and mutual understanding between the participants of international relations, contributing to the formation of a stable and progressive legal system in Ukraine. The use of international experience will allow Ukraine to introduce incentives that have already been successfully implemented in other countries, as well as to integrate modern and recognized international standards into its legal regulation system. This will contribute to the creation of more efficient and more competitive incentive mechanisms.

The provisions, conclusions and proposals formulated in the work can be used in the course of further general theoretical, sectoral and applied research on the problem of studying incentive mechanisms in the legal regulation of social relations.

Keywords: Norm of law, incentive norms of law, branch of law, legal regulation, law enforcement, encouragement, motivation, stimulation in law, EU law.

List of the publications of doctoral candidate

1. Kernychnyi N.I. (2021). Theoretical and methodological approaches to the study of the system of legal norms. Current issues of science and practice and ways to solve them: materials of the international science and practice conference, Kyiv, April 21–22, Kyiv: Research Institute of Public Law, 2021. P. 53–55 [in Ukrainian].
2. Kernychnyi N.I. (2021). Regulatory influence of legal norms on social relations. Ways to improve the regulatory and legal framework of Ukraine as the basis of sustainable development of society: trends and prospects of development: international. science and practice conference, Kharkiv, September 3–4, 2021. Kharkiv: Eastern Ukrainian Scientific Legal Organization, P. 41-43 [in Ukrainian].
3. Kernychnyi N.I. (2022). Encouraging norms of the field of labor law. Legal, economic and socio-cultural principles of regulation of social relations: modern realities and challenges of the time: a collection of materials III All-Ukrainian. science and practice Conf., December 7-8, 2021. Polt. Institute of Economics and Law of the Open International University of Human Development "Ukraine". Poltava: PIEP, P. 136–138 [in Ukrainian].
4. Kernychnyi N.I. (2022). Peculiarities of the application of incentive norms of law in modern conditions. Conceptual problems of the development of modern humanitarian and applied science: materials of the VI International Scientific and Practical Symposium (Ivano-Frankivsk, May 20, 2022). Ivano-Frankivsk: Editorial and Publishing Department of King Danylo University, P. 159–164 [in Ukrainian].
5. Kernychnyi N.I. (2022). Encouraging norms of the criminal law system. Scientific Bulletin of Public and Private Law: Collection of Scientific Works. Issue 2. Kyiv: Research Institute of Public Law, P. 149–154 [in Ukrainian].
6. Kernychnyi N.I. (2022). The specifics of the structure of incentive norms in the fields of modern Ukrainian law. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). No. 3 (47). P. 367–372 [in Ukrainian].
7. Kernychnyi N.I. (2023). Peculiarities of the application of incentive norms in public and private law of Ukraine. Academic notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskyi. Series: Legal sciences. Science journal Taurus national

University named after V. I. Vernadskyi. Kyiv: Helvetica, Volume 34 (73) No. 6. P. 224–229 [in Ukrainian].

8. Kernychnyi N.I. (2023). Encouraging norms of Ukrainian law and their adaptation to EU standards and international law. Legal scientific electronic journal. No. 7. P. 577–580 [in Ukrainian]. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/132.pdf.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ..	23
1.1. Методологічні засади та категоріально-понятійний апарат у сфері дослідження системи правових норм.....	23
1.2. Поняття, ознаки та види правових норм як первинних регуляторів суспільних відносин.....	44
1.3. Місце заохочувальних норм у загальній системі норм права	70
Висновки до розділу 1	86
РОЗДІЛ 2 СУТНІСНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ	88
2.1. Змістовні ознаки та принципи заохочувальних норм права.....	88
2.2. Критерії класифікації заохочувальних норм та їх порівняльний аналіз з іншими нормами права	113
2.3. Особливості прийняття зміни та припинення дії заохочувальних норм.....	128
Висновки до розділу 2	140
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	142
3.1. Юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві в окремих галузях права України	142
3.2. Концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм та проблеми їх застосування	179
3.3. Співвідношення заохочувальних норм українського права з нормами права ЄС та міжнародного права	192
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211
ДОДАТКИ	231

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Заохочувальні норми в механізмі правового регулювання мають важливе значення для формування правової системи України. Вони є тими критеріями, які визначають стимули щодо дотримання вимог закону та сприяють забезпеченню принципів правопорядку і впорядкуванню суспільних відносин. Здійснюючи регулятивний вплив на суспільні відносини, заохочувальні норми права є тими мотиваторами поведінки людей, які передбачають винагороди чи покарання за відповідні дії чи бездіяльність у різних сферах суспільного життя, забезпечуючи цим самим його розвиток на основі вимог законності та справедливості.

Саме тому, визначення заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин є важливою складовою як для теоретичного аналізу вітчизняної правової системи, так і для практики правозастосування в Україні.

Заохочувальні норми є у різних галузях сучасного українського законодавства, однак, їхнє відображення в системі правового регулювання суспільних відносин не завжди є належним. Тому існує потреба в ретельному аналізі цих норм, їхнього впливу на суспільство та ефективності правового регулювання, що відкриває широкі можливості для проведення досліджень та розробки нових підходів до правового регулювання.

Джерельною основою дисертації стали праці українських вчених О.О. Барабаш, Ю.В. Бауліна, С.В. Венедіктова, В.В. Голіни, Г.В. Дзепи, Р.А. Калюжного, Д.А. Козачук, О.Я. Лапки, І.М. Луценка, Н.П. Костюк, О.С. Котухи, Ю.В. Кривицького, С.О. Короєда, П.М. Рабіновича, Р.Б. Сивого, О.Г. Стрельченко, В.П. Хряпінського, Є.Є. Чернецького, Ю.В. Цуркан-Сайфуліної, І.Д. Шутака, та інші. Але під час ознайомлення з цими працями встановлено, що значна частина праць українських вчених ґрунтуються на аналізі російських джерел. Тому, з метою з'ясування думки з першоджерела, ми вимушені були використати саме окремі російські джерела - для встановлення першоджерела відповідної думки: С.С. Алексеєва, Н.В. Гудімова, О.С. Іоффе, С.С.

Каринського, В.Н. Карташова, В.Н. Кудрявцева, В.Д. Первалова, В.М. Сирих, М.С. Строговича, М.Д. Шаргородського, А.Ф. Шебанова.

Таким чином, заохочувальні норми права є ключовим елементом сучасного правового регулювання суспільних відносин. Проте, як свідчить аналіз рівня наукового дослідження цієї проблематики, більшість наявних літературних джерел містять лише часткову або фрагментно-оглядову інформацію щодо заохочувальних норм, не розкриваючи їхню повноту та значущість в контексті правового регулювання суспільних відносин саме в Україні. Усе це разом і зумовило актуальність теми дисертаційного дослідження, його структуру і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила» за напрямками «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер 0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер 0111U006673).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення ролі заохочувальних норм в правовому регулюванні суспільних відносин, спрямованої на формування концепції впливу заохочувальних механізмів поведінки суб'єктів правовідносин, розвитку законності та забезпечення правопорядку в Україні.

Для досягнення вказаної мети визнано наступні основні *завдання*:

- дослідити методологічні засади та категоріально-понятійний апарат у сфері дослідження системи норм права;
- охарактеризувати та систематизувати основні підходи до поняття правових норм як регуляторів суспільних відносин;
- визначити місце заохочувальних норм у загальній системі права;

- з'ясувати змістовні ознаки та встановити принципи заохочувальних норм права;
- окреслити критерії класифікації заохочувальних норм у їх порівнянні з іншими нормами права;
- розглянути особливості їх прийняття, зміни та припинення;
- вивчити практику застосування заохочувальних норм у галузях публічного та приватного права;
- оцінити ефективність заохочувальних норм у досягненні поставлених цілей правового регулювання суспільних відносин;
- навести порівняльну характеристику заохочувальних норм українського та міжнародного права з визначенням перспектив подальшого розвитку та удосконалення заохочень.

Об'єктом дослідження є процес правового регулювання суспільних відносин на підставі заохочувальних норм.

Предмет дослідження є заохочувальні норми, які використовуються в правовому регулюванні суспільних відносин.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали загальнонаукові, спеціальні та філософські методи дослідження серед яких: історико-правовий був необхідний для розуміння генези становлення як норм права так і заохочувальних норм, їх особливостей у різні періоди часу, оцінки змін основоположних концептів; формально-логічний метод – при визначенні основних наукових підходів до розуміння поняття заохочувальних норм права; структурно-функціональний – для з'ясування функціональних можливостей заохочень як засобів впливу на поведінку суб'єктів права; за допомогою загальнофілософського діалектичного методу було досліджено юридичну природу заохочувальних норм права, їх сутність, структуру, функції та застосування у різних галузях права; порівняльно-правовий метод – при дослідженні порівняння заохочувальних норм права в різних галузях права, відповідних національних системах та міжнародних стандартах; метод узагальнення – при обґрунтуванні та подальшому узагальненні пропозицій щодо ефективності застосування заохочувальних норм права. Також використовувалися

методи формально-юридичного, формально-логічного та порівняльно-правового аналізу, що сприяли у формулюванні визначень, концепцій, наукових тез, аналізі поглядів інших дослідників та інших аспектів нашого дослідження; метод узагальнення – використаний для підсумування результатів дослідження (висновки).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших теоретико-правовим науковим дослідженням, присвяченим глибокому аналізу впливу заохочувальних норм на регулювання суспільних відносин в контексті сучасного правового середовища.

У дисертації висунуто ряд авторських концепцій, висновків і рекомендацій, які мають істотне теоретичне і практичне значення, зокрема:

уперше:

– обґрунтовано застосування комплексного аналізу заохочувальних норм права з урахуванням статичних і динамічних аспектів їх існування, охоплюючи їх походження, законодавче закріплення та практичне застосування, а також еволюцію відносин між державою та суспільством у контексті правового регулювання та забезпечення розвитку суспільства;

- визначено пропозицію до більш чіткого визначення підстав застосування заохочувальних норм на законодавчому рівні, що дозволить уникнути невизначеності та сприятиме у створенні єдиної системи стимулювання, яка враховуватиме особливості кожної галузі права, з врахуванням ідеї посилення контролю за застосуванням заохочення та впровадження ефективних антикорупційних заходів на основі зазначених підстав;

удосконалено:

- методологічні основи та засади дослідження системи правових норм, що включає в себе дослідження не лише юридичних аспектів правових норм, але й їхніх соціальних, економічних та політичних вимірів та безпосередній внесок у формування системи правового регулювання суспільних відносин;

- ключові аспекти та механізми функціонування заохочувальних норм у правовій системі України, що є важливим кроком для подальшого удосконалення законодавства та практики його застосування;

- ідеї вчених щодо систематизації заохочувальних норм. Цей підхід передбачає не лише аналіз особливостей та відмінностей між юридичними характеристиками конкретних видів заохочувальних норм, але й порівняння та чітке визначення тих, у яких ці характеристики виявляються різними.

дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування необхідності систематизації та уніфікації заходів заохочення з метою забезпечення ефективного та систематизованого використання заохочувальних норм у різних галузях права;

- концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм в контексті соціальних, економічних та поведінкових аспектів, забезпечуючи таким чином не лише запобігання правопорушенням, але й активну участь учасників суспільного життя у підтримці правопорядку, розвитку правової культури в процесі правового регулюванні суспільних відносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Усі сформульовані в роботі положення, висновки і пропозиції зроблено на основі особистих досліджень автора, аналізу літературних джерел і нормативно-правової бази.

Практичне значення одержаних результатів сформульовані в роботі положення, висновки та авторські пропозиції можуть бути використані у ході проведення подальших фундаментальних, загальнотеоретичних, галузевих і прикладних досліджень з проблеми вивчення ролі заохочувальних норм в правовому регулюванні суспільних відносин в Україні.

Матеріали дисертації використовуються в навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права» (акт впровадження від 04.09.2023); в науково-дослідній та експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка УАН І.М. Луцького при виконанні наукових програм розвитку

Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, при підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері (довідка про впровадження від 08.09.2023).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права та публічного управління Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на трьох конференціях і наукових семінарах, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 21–22 квітня 2021 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу» (м. Полтава, 7-8 грудня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 3-4 вересня 2021 р.); VI Міжнародного науково-практичного симпозіуму «Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки» (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації висвітлені 8 наукових публікаціях, з яких 3 статті опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 у науковому періодичному виданні держави країн Європейського Союзу (Республіки Польща), та 4 тези доповідей, оприлюднених у збірниках матеріалів конференцій

Структура дисертації обумовлена логікою проблеми та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 236 сторінок, з них основний текст 193 сторінки. Список використаних джерел налічує 215 найменувань і займає 20 сторінок. Три додатки займають 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Методологічні засади та категоріально-понятійний апарат у сфері дослідження системи правових норм

Актуальність та проблематика методології є невід'ємною частиною будь-якої науки, включаючи правові дослідження. Сутність досліджуваних явищ і процесів, а також приріст наукових знань в значній мірі залежать від методологічного інструментарію, який використовують науковці під час проведення досліджень у галузі права. Методологія у праві визначає принципи, методи та інструменти, що використовуються для формулювання, виконання та аналізу правових досліджень. Це охоплює визначення джерел даних, методів їх аналізу, побудову теоретичних моделей, та оцінку результатів дослідження. Методологічний підхід в правознавстві спрямований на забезпечення наукової обґрунтованості, об'єктивності та достовірності правових висновків та рекомендацій.

Для будь якої науки у її розвитку першочергове значення має саме розробка та впровадження методологічних основ, оскільки не лише саме знання, а й методи його отримання повинні бути правильними, раціональними та обґрунтованими. Така розробка у своєму процесі становлення є вкрай складною та включає в себе широкий спектр проблем, що вимагає великої наукової понятійно-термінологічної культури, а також здатності до широких узагальнень та дисципліни мислення, адже саме у методології юридичної науки належне місце займають її теорії та понятійно-категоріальний апарат.

Методи є прийомами і способами пізнання та перетворення дійсності у відповідність до положень діалектико-матеріалістичної методології на основі системи конкретних методик. Методологія, в свою чергу, є сукупністю теоретичних принципів, логічних прийомів та способів дослідження явищ,

теорією методів пізнання, системою певних принципів, підходів, категорій, які опосередковують загальні зв'язки й властивості об'єктивного набуття і наукового пізнання. Покликанням та змістом методології є науковий пошук оптимальних, найбільш раціональних шляхів, методів та засобів пізнання об'єктів [1].

В умовах сьогодення, де існують активні процеси міждержавної інтеграції, важливим аспектом стає дослідження та впровадження ефективних правових норм. Ця проблематика стає ключовим структурним елементом правової системи суспільства та держави, адже норми права виступають основою, через яку реалізуються загальновизнані правові принципи та цінності.

Разом з тим, доцільно зазначити, що фундаменталізація теорії держави і права [2, с. 7] та правознавчої методології [3, с. 3-14] стали визначальними етапами еволюційних змін у методології юридичної науки. Ці трансформації відзначаються збільшенням вивченням інтенсифікації методологічних аспектів філософсько-правової [4, с. 40-47], загальнотеоретичної [5, с. 8-12], порівняльно-правової [6, с. 12-17] та галузевих [7, с. 15-19] наук.

Фундаменталізація теорії держави і права свідчить про розширення обґрунтування основних принципів та понять, які визначають функціонування правової системи. Це важливо для розуміння сутності правового устрою та взаємодії із суспільством.

Фундаменталізація правознавчої методології вказує на розширення дослідження методологічних аспектів у правознавстві. Зосередження на фундаментальних проблемах сприяє глибокому розумінню та систематизації юридичних концепцій.

Розвиток методології обумовлений передусім потребою більш глибокого й всеосяжного розуміння складних процесів суспільного життя та його можливих трансформацій, що відображається у спробі науки в саморозумінні як характерної тенденції її сучасного прогресивного розвитку.

Відкритий характер сучасної методології загальної правової теорії та неповнота знань щодо природи права спонукає до подальшого пошуку та обґрунтування його визначальних рис, а тому в різних концептуальних підходах

до права виявлялася така його принципово нова теоретико-методологічна характеристика, як спонтанність [8, с. 152-154].

Вказана характеристика привертає увагу і сучасних вітчизняних учених, зокрема П. Пацурківського та Р. Гаврилюк, які в своїй концептуально-методологічній статті «Спонтанність права: кроки за горизонт» [9, с. 101-112] ставлять за мету осмислення поглядів та методології визначних теоретиків, завдяки яким було відкрито спонтанний характер права. На думку авторів, це доцільно, оскільки ця характеристика, як зазначає Є. М. Черних, виводить наше знання за узвичаєний горизонт розуміння права та правової норми як ключового соціального регулятора суспільних відносин в межах національної правової системи держави [10, с. 147].

Так, С. С. Сливка зазначає, що методологію слід розглядати в якості набутих установок, сформованих поглядів і світогляду взагалі, що реалізується за допомогою певних засобів, методів та підходів, а використання методів вимагає певних правил, що у свою чергу іменуються методикою [11, с. 24].

У протиставленні до даного визначення, важливо відзначити, що більшість науковців вважає методологію концептуальним викладом мети, змісту та методів дослідження, які гарантують отримання максимально об'єктивної, точної та систематизованої інформації про процеси та явища, що підлягають аналізу. Це визначення підкреслює роль методології як основи для побудови наукового дослідження. Вона сприяє визначенню мети дослідження, розробці відповідних методів та систематизації отриманих результатів. Надійність та об'єктивність отриманої інформації через методологічний підхід є ключовими для досягнення високого ступеня науковості в проведенні досліджень.

Ця інформація у свою чергу направляє хід наукового дослідження за оптимальним шляхом в інтересах здобуття нових знань та регулює використання методів, засобів і прийомів у процесі формування практики, узагальнює результати наукового пізнання в різні форми знання і формує загальні принципи й методи наукового дослідження. Саме від чіткого визначення методологічної основи певною мірою залежить досягнення завдань і мети наукового

дослідження, адже методологічні аспекти державно-правових досліджень складають ті загальні питання, без вирішення яких не можливо дійти мети та кінцевого результату наукового дослідження в жодному напрямку чи галузі.

Методологічне підґрунтя є важливою складовою будь-якої наукової діяльності, в тому числі і наукових досліджень у галузі правознавства. Точність методів досліджень дозволяє науковцям виявляти нові шляхи пізнання явищ і процесів, які вивчаються, та адекватно відображати їх у системі наукових знань. Без методологічної бази неможливий розвиток та існування будь-якої наукової галузі, в тому числі і правознавства.

Дійсно, на даний час методологія наукових досліджень, зокрема в правових науках, набуває значної важливості. Вона є ключовим інструментом для розвитку теорії та практики, а також трансформації та удосконалення правових систем. Методологія визначає підходи, методи та принципи, за якими проводяться наукові дослідження, що сприяє якісній розробці нових правових концепцій і підходів, остання в свою чергу важлива не лише для теоретичних аспектів, але й для практичного застосування правових норм. Вона допомагає науковцям та практикам зрозуміти природу правових явищ, створюючи основу для адекватного вирішення сучасних юридичних

Іншими словами, «постановка методологічної проблеми є найвідповідальнішим і найскладнішим етапом теоретичного дослідження, оскільки задає горизонти конструювання і змістовних інтерпретацій предмету думки» [12].

Необхідно враховувати, що право може бути розглянуте як складне явище, враховуючи теоретико-методологічний підхід, оскільки воно не лише входить у сферу причинно-обумовлених подій, але й є результатом людського розуму – індивідуальної, групової та соціальної правосвідомості. В цьому контексті право як елемент соціальної реальності є єдиною системою, але як аспект духовного життя людини, воно виявляється різноманітним і проявляється у галузевих нормах, принципах, інститутах, відносинах та інших аспектах.

Так, методологія дослідження ефективності правових норм має ряд важливих завдань, які спрямовані на аналіз та вдосконалення правової системи. Розглянемо основні аспекти цих завдань:

- аналіз впливу діючих правових норм, саме дослідження ефективності повинно включати аналіз того, які результати досягає діюча система правових норм. Це дозволяє виявити позитивні та негативні аспекти правового регулювання та спрямувати увагу на проблемні аспекти, які потребують вдосконалення;

- порівняльне дослідження з іншими країнами, так для оцінки ефективності правових норм корисно порівнювати досвід різних країн. Зокрема, аналіз системи правових норм країн-членів Європейського Союзу може допомогти виявити кращі практики та проблеми, які можуть бути враховані в удосконаленні внутрішньої правової системи;

- оптимальні стратегії для досягнення ефективного впливу норм права. Методологія повинна також спрямовуватися на розробку оптимальних стратегій для досягнення більшої ефективності. Це може включати рекомендації щодо внесення змін у законодавство, вдосконалення механізмів правозахисту, адміністративних процедур та інших аспектів правової системи;

- модернізація конституційного ландшафту та системної реформи, тобто зосередження на модернізації конституційного ландшафту та системних реформах може сприяти створенню більш сучасної та ефективної правової системи, яка відповідає потребам суспільства.

Для ефективного вирішення вказаних завдань важливо провести уточнення та визначення термінів і конструкцій, які використовуються у методології дослідження ефективності правових норм. Серед змістовних та термінологічних уточнень, які могли б бути використані, можуть бути методологічні конструкції та засоби, термінологічні уточнення.

Однак, для початку варто зазначити, що в науковій літературі досі не існує єдиного розуміння методології як такої, незважаючи на значну кількість досліджень у цій тематиці.

Визначення «методологія» містить у собі два змістовні значення: перше значення характеризує методологію як систему певних знань, прийомів і способів, які використовуються в тій чи іншій сфері діяльності; друге – як загальну теорію методів, систему, яка дає змогу пізнати реальну дійсність або як вчення про використання принципів, методів, категорій, законів діалектики і науки щодо процесу пізнання і практики в інтересах набуття нових знань [13].

Визначення С. Гусарєва та О. Тихомирова ставить акцент на те, що методологія юридичної науки охоплює систему принципів і методів організації, структурування та здійснення юридичних досліджень у сфері державно-правової дійсності. Загалом, методологія юридичної науки становить основу для визначення загальних принципів та підходів до проведення наукових досліджень у сфері права та державно-правової реальності. Вона також досліджує саму природу та структуру цієї науки, визначаючи методи та засоби, що використовуються для аналізу правових явищ, їх інтерпретації та використання в практичних ситуаціях. Положення теорії держави і права, зокрема науково-обґрунтований понятійно-категоріальний апарат, є найістотнішими для дослідження будь-яких правових явищ та прогнозування основних тенденцій їхнього розвитку, у ній продукують поняття, категорії, класифікації, ідеї, концепції, які використовуються в інших юридичних науках. Отже, під час вивчення галузевими юридичними науками відповідної сфери юридичної дійсності (певної частини цілого) загальні теоретичні висновки є «відправними точками», стрижневими положеннями для подальших досліджень [14, с. 135-136].

Е. Гуссерль зазначає «істинний метод впливає...з природи предметів, які підлягають дослідженню, а не з наших заздалегідь складених суджень і уявлень». Його цитата підкреслює важливість спрямованості методології дослідження на сам предмет вивчення, його природу та внутрішні особливості. Правова наука, включаючи методологію її дослідження, повинна враховувати цей принцип, оскільки визначення правового предмету, його характеристик та внутрішньої структури є ключовим для правильного вибору методів та підходів до дослідження. Отже, методологія дослідження в правовій науці повинна бути

прямо зорієнтована на предмет вивчення, його природу та особливості для забезпечення максимально об'єктивних та точних результатів дослідження [15, с. 66].

Це твердження є обґрунтованим, оскільки для визначення правильних методологічних способів та прийомів пізнання надзвичайно важливо розкрити формальні характеристики об'єкта пізнання, таких як правові норми, що є важливою частиною національної системи права. Сутність цих норм визначається через формально-юридичний гносеологічний інструментарій, і це відіграє ключову роль у їх розумінні та вивченні.

Методологічні засади дослідження правових норм мають дуже важливе значення, і їх побудова вимагає широкого міждисциплінарного підходу. Врахування об'єктивних закономірностей та досягнень інших наук про суспільство та людину є ключовим для забезпечення високої якості дослідження в галузі права.

З огляду на це, потрібно зазначити, методологія дослідження правових норм у теорії права виконує кілька важливих функцій:

- визначення способів здобуття наукових знань, де методологія вказує на шляхи, якими слід рухатися для здобуття наукових знань про правові норми та їхню дію;
- скерування та передбачення шляху досягнення наукової мети, у якій методологія визначає план та шляхи досягнення конкретної наукової мети у вивченні правових норм;
- забезпечення всебічності отримання інформації, у якій методологія спрямована на забезпечення повноцінного та всебічного вивчення явища чи процесу, що є об'єктом дослідження;
- сприяння введенню нової інформації до фонду теорії науки, за допомогою методології дозволяє враховувати нові дані та інформацію, щоб поглибити та розширити наукові знання;
- забезпечення уточнення, збагачення, систематизації термінів і понять (сприяє розвитку та уточненню термінології та понять у галузі правознавства);

- створення системи наукової інформації: методологія служить основою для створення систематизованої та об'єктивної наукової інформації, що ґрунтується на фактах та логіко-аналітичному підході.

Такий підхід дозволяє побудувати науковий процес у галузі права, який буде враховувати різні аспекти та перспективи, забезпечуючи об'єктивність та високу якість досліджень [16, с. 61].

Створення всебічної методології дослідження ефективності правових норм, яка базується на широкому міждисциплінарному підході, є важливим завданням на сучасному етапі розвитку. Комплексний підхід, який включає в себе знання з конституційного права, міжнародного права, філософії, політології, економіки, соціології та інших галузей, дозволяє розглядати правові норми в контексті їхнього впливу на суспільство, державу та людину з різних точок зору.

Діалектична синергетика загальної теорії держави і права дозволяє розглядати правові норми як частину складної системи взаємодії між суспільством, державою та іншими факторами. Вона допомагає розуміти взаємозв'язок між правовими нормами та соціальними, економічними та політичними процесами.

Такий підхід сприяє розробці більш глибокого розуміння та аналізу ефективності правових норм, а також розробці більш ефективних стратегій управління правом у контексті сучасних викликів та потреб суспільства.

Так, широкий міждисциплінарний підхід у методології дослідження ефективності правових норм є вельми доцільним. Розглядаючи це питання з різних наукових перспектив, дослідники отримують більш повне розуміння впливу правових норм на суспільство та людину.

Теорія держави і права надає базове розуміння структури та функціонування правової системи. Загальна філософія допомагає розглядати правові норми в контексті загальних принципів та цінностей, що керують суспільством. Соціологія дозволяє аналізувати взаємодію правових норм зі структурою та динамікою суспільства. Політологія вивчає вплив політичних процесів на формування та реалізацію правових норм. Інші провідні науки про

суспільство та людину, такі як економіка, психологія, криміналістика тощо, також можуть надати важливі внески у розуміння ефективності правових норм.

Інтеграція різноманітних підходів та методів з цих наук дозволить більш об'єктивно та комплексно досліджувати ефективність правових норм у різних аспектах та сферах життя суспільства [17].

Саме теорія держави і права, яка дає змогу узагальнити відомості про категорію «система норма права», що спрямована на досягнення відповідності правових норм їх юридичному змісту до існуючих об'єктивно суспільних відносин та рівня правосвідомості суспільства на будь якому етапі розвитку останнього. Вищевикладене вказує на те, що для того аби норми права могли бути правовими повинні містити такі характеристики: відповідати загальнолюдським ідеалам та мають бути ухваленими в процесі волевиявлення народу і відображати його волю, узагальнену в виді нормативного договору, або ж виражати волю держави, відображену в нормативно-правових актах.

Зауважимо, що конкретизація поняття «методологія» містить у собі шляхи пізнання, сукупність діалектично обумовлених та взаємозалежних прийомів, способів і методів, які використовуються для пояснення і розв'язання проблем, що мають місце у сферах людської життєдіяльності. Необхідно зазначити, одним із ключових елементів механізму правового впливу є норми права, їх ефективність визначається результативністю правового регулювання суспільних відносин, що визначається співвідношенням між фактичним результатом її дії і тієї соціальної цілі, для досягнення якої ця норма була прийнята, адже саме на рівні норм права у процесі здійснення правової інтеграції першочергово імплементуються правові принципи та цінності.

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку, що методологія дослідження норм права включає в себе різні підходи та методи:

- правовий аналіз – це розгляд правових актів, судової практики, доктрини для розуміння змісту та впливу норм права;
- порівняльний аналіз, як порівняння норм права в різних країнах або регіонах для виявлення спільних рис або відмінностей;

- емпіричні методи, такі як застосування опитувань, анкетування, спостереження для вивчення та аналізу поведінки суб'єктів правових відносин;
- філософський та логічний аналіз, зокрема розуміння основних принципів та логічних аспектів внутрішньої системи права;
- системний аналіз, як розгляд норм права у контексті системи права загалом та їх взаємозв'язку з іншими правовими нормами;
- історичний аналіз, що проявляється у вивчення еволюції та розвитку норм права в різні історичні періоди для розуміння їх сутності та впливу на суспільство.

Ці методи дозволяють досліджувати норми права з різних точок зору, аналізувати їх природу та взаємозв'язок з суспільством, що сприяє глибшому розумінню правової системи.

Однак ключовим серед зазначених є саме історичний аналіз методології дослідження норм права – це вивчення та аналіз еволюції методів, підходів та концепцій, що використовувалися в дослідженні правових норм протягом історії. На етапі від моменту свого становлення до сьогодення цей підхід охоплює кілька ключових аспектів.

Розвиток методів дослідження. Від античних часів до сучасності методи вивчення норм права еволюціонували від філософських та логічних роздумів до більш наукових підходів, включаючи соціологічні, історичні, та емпіричні методи.

Зміна підходів до розуміння права. В різні історичні епохи відбувалися зміни в уявленні про природу права. Від фокусу на релігійних аспектах до науково-правового підходу, правознавці вдосконалювали свої методи дослідження.

Вплив соціокультурних та історичних факторів. Історичний аналіз методології дослідження норм права також враховує вплив соціальних, культурних та політичних змін на способи вивчення правових норм.

Загальний розвиток методології дослідження норм права відбиває той факт, що ця наука постійно адаптується до нових викликів та умов, стаючи більш складною та різноманітною з плином часу.

Таким чином, з огляду на вищевикладене, вважаємо методологічно коректним судженням про правову норму як один з найважливіших факторів, що обумовлює ефективність норм права, є умовою закріплення в їх утриманні дійсно значимих для суспільства і держави стратегічних цілей, ідеологічних постулатів і моральних орієнтирів, що виражають існуючу соціально-економічну, політичну, ідеологічну, духовно-моральну модель державного і суспільного устрою і що визначають перспективи їх майбутнього стану [18, с. 40-43].

Вплив норм права на суспільство полягає в його ролі в регулюванні поведінки людей, захисті прав та свобод, забезпеченні справедливості та порядку. Зміни в нормах права відображають розвиток суспільства, його цінностей та відносин, та сприяють адаптації до нових викликів та потреб часу.

Тож для більш детального та змістовного дослідження зазначимо, що розуміється під поняття правових норм, адже саме за допомогою норм право закріплює різні моделі поведінки, які можуть бути обов'язковими, дозволеними або забороненими для суб'єктів, регулює і захищає суспільні відносини, які потребують втручання з боку правової системи.

Норми права, як і принципи, належать до найбільш поширених та традиційних його категорій, що уособлюють одну із найбільш характерних його ознак нормативність, які спрямовані на правове регулювання конкретних суспільних відносин.

Враховуючи вищенаведене необхідно зазначити, що норма права становить складну систему, у зв'язку з чим доречно вказати на необхідність відповідного системного пізнання, що у свою чергу може визначити як природу так і характер взаємозв'язків його елементів, разом із розкриттям його функціонального призначення. Процес реалізації правового припису зв'язується з процесом «дешифрування», виявлення змісту, сенсу правового припису, виходячи з аналізу його правової норми. Адже правові норми виступають регулятором суспільних

відносин, що надають їм цивілізованого характеру, а реалізація норм права пов'язана з державною владою і можливістю використання державного примусу [18].

Що ж до теоретико-методологічного змісту норм права, то він включає різноманітні складові, такі як:

- мета – гарантування відповідності дій суб'єктів правовідносин вимогам правової норми з метою досягнення ефективності (спрямованість на результат);
- сукупність конституційних принципів – ідеологічна база, яка забезпечує ефективність правових норм (фундаментальний світоглядний аспект);
- система засобів і прийомів: необхідні умови для ефективного застосування правових норм (практичний аспект);
- діяльність суб'єктів правовідносин: створення та застосування правових норм (функціональна складова);
- критерії оцінки правових норм: оцінка відповідності норм цінностям, які переважають у суспільстві (ціннісний аспект).

У свою чергу категорію норми права можна вважати центральною конструкцією юридичної науки, майже всі варіанти праворозуміння сходяться на тому, що норми права є саме тією зовнішньою формою вираження та закріплення права в цілому.

Правові норми встановлюють регулювання для найбільш значущих суспільних відносин, і від того, як саме це регулювання здійснюється, залежить можливість виконання завдань, які передбачені цими нормами для реалізації. Одним з типів таких правових норм можна вважати заохочувальні норми. Ці норми, подібно до інших видів, регулюють суспільні відносини, проте враховують свої власні особливості, а конкретизація норм права забезпечується, як відомо, в процесі правотворчості і правозастосування.

Так, правозастосування та тлумачення правових норм є ключовими елементами правової системи, а результати тлумачення в процесі правозастосування можуть значно впливати на правильність рішень у справах і визначати їхні наслідки. Важливо враховувати конкретні умови та суб'єктів

тлумачення, оскільки це визначається не лише самими правовими текстами, але й контекстом та специфікою конкретної ситуації.

Залежно від конкретних умов у суспільстві, виконавці тлумачать правові норми в буквальному або в небуквальному розумінні. Так, буквальне тлумачення правових норм, яке іноді називають також адекватним, ґрунтується на тому, що зміст норми права відповідає її мовному та текстуальному викладу. Це означає, що правозастосувач розуміє і застосовує норму відповідно до її буквального змісту без додаткових інтерпретацій або розширень. Принцип буквального тлумачення може бути особливо важливим у випадках, коли законодавство чітко і однозначно формулює правові норми без неоднозначностей або розміток. У таких ситуаціях важливо враховувати текст самого закону як основне джерело інтерпретації. Проте, буквальне тлумачення може мати свої обмеження, особливо в контексті складних ситуацій або коли текст норми можна розуміти по-різному. У таких випадках інтерпретація може потребувати врахування інших методів, таких як логічне, історичне, систематичне або телологічне тлумачення, для досягнення більш точного розуміння і застосування правових норм [19, с. 40].

Так, дійсно, існують різноманітні теорії тлумачення правових норм, кожна з яких надає особливий підхід до процесу розуміння і застосування правових норм. Ось короткий огляд зазначених С. З. Гурак теорій тлумачення: герменевтична теорія (вона покликана розкривати істинний зміст тексту, враховуючи всі можливі аспекти його походження та значення; аналітична теорія (вона спрямована на виявлення точного значення та логічних наслідків правових норм шляхом аналізу їх структури та форми), теорія оригіналізму (ця теорія стверджує, що правові норми слід тлумачити з урахуванням оригінального наміру законодавця. Вона вважає, що зміст і сфера застосування правових норм повинні відповідати тим значенням, які мали на момент їх ухвалення), теорія цільового тлумачення (акцентує на цілях та цінностях, які закладені в правових нормах).

Аналізуючи сучасні підходи до поняття тлумачення правових норм та його ролі у правовому регулюванні С. З. Гурак визначила такі теорії тлумачення:

герменевтичну, аналітичну, аргументаційну, теорію оригіналізму, теорію цільового тлумачення [20].

Прихильники герменевтичної теорії, такі як Мартін Гайдеггер і Ганс-Георг Гадамер, розуміють тлумачення як процес, що відбувається у контексті переходу від простого розуміння тексту правової норми до глибшого розкриття її суті. При цьому аналізується не лише буквальний зміст, а й контекст, що допомагає визначити загальний смисл та мету норми. З іншого боку, представники аналітичної теорії, такі як Б. Рассел, Дж.Е. Мур, Х. Л. А. Харт, розглядають тлумачення як когнітивний процес, спрямований на виявлення істинного змісту, що об'єктивується в тексті нормативного акта. Цей процес здійснюється за допомогою аналізу мови як інструмента інтерпретації, щоб точно визначити і передати зміст норми. Згідно з поглядами теорії аргументації, які представлені Х. Перельманом, Т. Фівегом та Р. Алексі, тлумачення розглядається як процес судження. Цей процес виникає з необхідності визначити наміри та мету правового регулювання. У контексті цієї теорії, тлумачення спрямоване на розкриття доводів та аргументів, які лежать в основі певної норми чи регуляції. Мета полягає в ретельному вивченні та визначенні призначення правового акта, щоб визначити обґрунтованість та дієвість правових рішень.

Теорія оригіналізму підкреслює необхідність дотримання буквального значення тексту закону та врахування намірів законодавця, які були виражені на час прийняття закону. Такий підхід спрямований на забезпечення стабільності та об'єктивності в тлумаченні правових норм. Згідно з поглядами А. Скалія, тлумачення розглядається як процес розкриття статичного змісту тексту правової норми. Згідно з методологією представників теорії цільового тлумачення, таких як С. Сакс і Р. Дворкін, тлумачення правових норм має здійснюватися з метою забезпечення досягнення основної мети цих норм та їх ефективної реалізації [20, 21]. В цьому підході акцент робиться на визначенні і розумінні основної цілі, яку законодавець ставив при прийнятті конкретної норми.

Під час вивчення філософського розуміння процесу тлумачення стає очевидним, що без врахування історичних, філологічних та психологічних

аспектів неможливо отримати повне уявлення про цей процес. Ці різні аспекти взаємопов'язані та взаємозумовлені, і для розуміння одного потрібно мати знання про інші. Неможливо уявити процес тлумачення без врахування законів логіки (які виникають з філософії), без використання мовних засобів (основного інструменту аналітики), без врахування історичного контексту утворення предмета тлумачення, і без врахування когнітивних механізмів (які мають психічну природу та спосіб функціонування). Отже, цілком зрозуміло, що всі, хто спеціалізується в певній галузі «моногалузеві тлумачі» (наприклад, правознавці), повинні мати розуміння в галузях філософії, історії, філології та психології, оскільки це є необхідним для глибшого та повного розуміння предмету їхнього тлумачення [22].

Згідно з висловлюванням Ю. Л. Власова, розуміння конкретного змісту правових норм може бути досягнуте за допомогою методів тлумачення, які об'єднуються на підставі спільних ознак і характеристик. У процесі тлумачення правових норм суб'єкт приходить до висновків, які відображають дійсний зміст цих норм за допомогою різних методів тлумачення. Ці висновки відповідають критеріям істинності й правильності результату тлумачення, тобто вони відповідають тому, що фактично містилося у тексті правової норми при її ухваленні. Отже, класифікація висновків можлива лише за умови використання всіх доступних методів тлумачення для розуміння дійсного змісту норми. Ці висновки порівнюються з тими, що можуть бути зроблені лише на основі мовного тлумачення цієї норми. Такий аналіз дозволяє виокремити висновки, що є адекватними, розширеними або обмеженими. Критерієм адекватності результату з'ясування змісту норми права, вираженої у волі законодавця, є узгодженість з загальнолюдською практикою. Ця практика може бути як безпосередньо спостереженою, так і виявленою у різних формах, таких як юридична практика, логічна правильність, досвід мовного спілкування, інші засоби тлумачення і т.д. [23].

Чим більш обґрунтовано та корисно з точки зору практичного використання в юридичній сфері буде вибрана система методів тлумачення, тим більш об'єктивним і успішним буде саме тлумачення правових норм.

Проблема неоднозначного тлумачення та застосування норм права є актуальною та дискусійною як у вітчизняній, так і в світовій юридичній науці. Так, у 2005 році Конституційний Суд України звернув увагу і прийшов до висновку, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності норми права, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [24; 25].

Концепція системного тлумачення норм права, висунута вітчизняною вченою О. Ф. Скакун, описується як процес визначення смислу правової норми через аналіз її системних зв'язків з іншими нормами. Вона виділяє наступні особливості цього підходу:

- порівняння з іншими нормами. Здійснюється аналіз правової норми, яку тлумачать, у контексті інших норм. Це допомагає визначити її місце в конкретному нормативному акті, інституті, галузі законодавства та взагалі в правовій системі.

- виявлення системних юридичних зв'язків, зокрема, встановлення взаємозв'язків норм допомагає точно визначити значення, сферу дії та смисл розглядуваної норми, уникаючи при цьому можливих помилок при застосуванні. Відомо, що схожі норми можуть уточнювати, доповнювати або містити винятки в різних ситуаціях.

- необхідність системного тлумачення. Зазначається, що законодавство передбачає потребу у системному тлумаченні, особливо для бланкетних та відсилочних норм. Такі норми конструюються так, що їх можна розглядати тільки в єдності з нормами, до яких вони відсилаються.

Цей підхід дозволяє здійснювати більш точне тлумачення та застосування норм права на основі їх взаємозв'язків у системі законодавства [26].

Вчені розкривають системний спосіб тлумачення правових норм, наголошуючи на його особливостях, таких як відображення взаємозв'язку норм права. Цей підхід визнає, що правові норми діють не самостійно, а взаємодіють між собою, входячи в склад цілісних інститутів, галузей права та всієї системи галузевого законодавства. Системний спосіб тлумачення правових норм є ефективним засобом для розкриття їх змісту у контексті взаємозв'язку з іншими нормами та принципами. Цей метод враховує місце конкретної норми в системі права та у правовому інституті. Він забезпечує ретельний аналіз зв'язків між нормативно-правовими приписами, що допомагає зрозуміти зміст конкретної норми. Цей вид тлумачення використовує відповідну технологію, що базується на сукупності прийомів, які враховують системність права та інші важливі аспекти [25; 27; 28; 29, с. 30].

Ознаки системного способу тлумачення правових норм, які встановлюють його як правову категорію, можна узагальнити таким чином:

1) як одна із форм тлумачення правових норм, що включає в себе систему правил, прийомів, принципів і засобів для розкриття значення норм права, які взаємодіють між собою в органічній єдності;

2) здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами в рамках процесу тлумачення правових норм, які проводять аналіз норм права на професійній основі, забезпечуючи їх комплексне розглядання з урахуванням їх взаємозв'язку та взаємодії;

3) є результатом інтелектуальної праці осіб, які входять до складу суб'єктів тлумачення правових норм;

4) системне тлумачення правових норм, як особливий вид юридично значущої діяльності, має наслідки у сфері реалізації та формування права;

5) об'єктом системного тлумачення правових норм є самі норми права, що розглядаються з позиції їх внутрішньої структури та взаємозв'язку між їх елементами;

6) після застосування системного способу тлумачення правових норм виникає інтерпретаційний акт системного тлумачення. У цьому акті

узагальнюються особливості змісту та розуміння норми права як складової системи права;

7) системний спосіб тлумачення спрямований на визначення змісту норм права з метою максимально точного розуміння самої юридичної вимоги. Це передбачає виокремлення недоліків в цій нормі та забезпечення її ефективного застосування до регульованих правовими нормами суспільних відносин [30, с. 66-69].

Системний метод тлумачення охоплює набір прийомів, що базуються на порівнянні двох чи більше юридичних норм і дозволяють визначити зміст правової норми, яка підлягає тлумаченню.

Використання цього методу тлумачення включає в себе застосування таких прийомів, як: визначення місця норми права в системі законодавства; встановлення співвідношень і взаємодій з іншими нормами, які розглядаються з нормою, що тлумачиться; визначення ієрархічного становища двох чи більше юридичних прескрипцій залежно від їхньої віднесеності до вищих або нижчих юридичних актів; порівняння норм після установаження їхнього підпорядкування та виявлення їхніх взаємин щодо близьких за змістом правових інститутів; визначення особливостей спільного застосування двох чи більше правових норм.

Завдяки застосуванню системного підходу можна визначити правову силу та галузь застосування правової норми. Зазвичай сам текст нормативного акта містить підстави для використання системного методу тлумачення, особливо у випадках реалізації бланкетних і відсилочних норм.

Іншим не менш важливим є історичний спосіб тлумачення правових норм на основі якого розглядаються явища і процеси в ході їх виникнення та розвитку, у хронологічній послідовності.

У кожному випадку застосування правових норм необхідно визначити, чи відноситься конкретний випадок до тих відносин, які законодавець передбачав у відповідній правовій нормі. Сам соціальний контекст спонукає виникнення норм права (якщо є необхідність регулювання конкретного типу суспільних відносин,

ініціюється нормотворчий процес), одночасно вимагаючи роз'яснення змісту правових норм у кожному окремому юридичному випадку.

Що ж до питання, які методи використовуються для дослідження понятійно-категоріального апарату системи правових норм (норм права), то узагальнивши наукову літературу можна зазначити, що це аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, аналогія, ідеалізація, формалізація.

Аналіз – це спосіб діяльності абстрактного мислення, що полягає в розчленуванні цілого (складного поняття) на частини з метою його спрощення для подальшого пояснення та глибшого розкриття його структури, змісту [31, с. 11]. Саме за допомогою цього методу виявляються поняття і категорії, що є фундаментальними для системи норм права.

Протилежним аналізу є синтез. Синтез – це метод наукового дослідження будь-якого предмета, явища, який полягає в пізнанні його як єдиного цілого у єдності та взаємозв'язку його частин [32, с. 82].

За допомогою синтезу у теорії держави і права визначається, що права та обов'язки суб'єктів суспільних правовідносин становлять їх правосуб'єктність, а виникнення, зміна та припинення цих правовідносин здійснюється на основі юридичних фактів, які наявні.

Індукція – метод наукового пізнання, який передбачає рух одиничних спостережень або фактів до ідей або теоретичних узагальнень [31, с. 176]. Метод індукції є провідним для формування узагальнень та висновків впродовж усього дослідження понятійно-категоріального апарату дослідження системи норм права.

Протилежним індукції є – дедукція [31, с. 76]. Дедукція як метод наукового пізнання, умовою здійснення яких постає неперервність виведення часткових та незаперечних умовиводів, тобто рух від загального до часткового. Дослідження понятійно-категоріальної системи норм права полягає у використанні загальних положень теорії права для пізнання таких певних правових явищ, зокрема суспільних правовідносини, правових норми, юридичної відповідальності за їх порушення тощо.

Абстрагування – це процедура вивільнення, відволікання певних ознак, властивостей, елементів речей та явищ дійсності в процесі їхнього інтелектуального освоєння [31, с. 7]. Саме за допомогою цього методу при понятійно-категоріальному апараті у дослідженні системи норм права виокремлюються істотні, особливі ознаки притаманні нормам права.

Конкретизація є протилежною до узагальнення, яке визначають, як: перехід від одиничних або часткових суджень до загальних (так зване індуктивне узагальнення); розширення обсягу поняття, зменшуючи конкретизуючі ознаки його змісту (абстрагування від специфічних ознак предметів цього виду і збереження загальних ознак, властивих однаково всім видам цього роду). Використання методу узагальнення під час дослідження понятійно-категоріального апарату дослідження системи норм права, дає змогу на основі положень та літератури, загальнотеоретичних підходів у праві, опрацюванні чинної нормативно-правової бази сформулювати певні висновки [31, с. 84].

Ідеалізація її сутність полягає у доведенні певних параметрів, характеристик або відношень дійсності до гранично можливих вимірів. Результатом ідеалізації є створення неіснуючих і неможливих в реальності ідеалізованих об'єктів, без чого не може відбуватися теоретичне дослідження [31, с. 73].

Формалізація – процедура і метод в сучасному науковому пізнанні, що передбачає виділення у певній сукупності знань його простих та однорідних (повторюваних) елементів, що виявляється у позначенні понять і категорій норм права та можуть проявлятися у їх нормативному закріпленні.

Варто зауважити, норма права безпосередньо надає юридичного значення суспільним відносинам і знаходить свій зовнішній вираз у правовому приписі, а також надає особі певне суб'єктивне право, тобто забезпечує їй можливість у певних межах визначати свою поведінку та подальші дії.

Під час тлумачення правових норм основний акцент робиться на розумінні та визначенні змісту конкретних текстових формулювань, що містяться в законах, угодах, судових рішеннях, договорах та інших документах. Влучно стверджувати, що предметом тлумачення можуть бути як нормативно-правові акти взагалі, так і

окремі їхні частини чи складові. Це включає в себе різні рівні юридичних текстів, такі як статті, пункти, абзаци, інші окремі положення нормативно-правових актів, а також можливість тлумачення інших форм права, таких як угоди, договори, судові рішення тощо. Важливо розрізняти тлумачення конкретних положень в тексті акту від загального тлумачення всього документа чи навіть системи права в цілому.

Так, інколи предметом правозастосування можуть стати інші матеріали, що пов'язані з розробкою і функціонуванням певних форм права. Це може включати в себе тексти законопроектів, програми політичних партій, стенограми засідань, де було прийнято відповідні юридичні акти, а також різноманітні матеріали практики, дослідження, експертні висновки тощо. Такі джерела можуть допомогти у розумінні змісту правових норм та їхнього застосування в конкретних ситуаціях. Ці матеріали дозволяють обґрунтовано визначити зміст норм права, втіленого у відповідному юридичному тексті, і встановити не тільки «літеру», а й «дух» закону чи іншого акта, який підлягає тлумаченню.

Значущість правових норм полягає в створенні необхідних умов для прогресивного розвитку суспільства, оскільки завдяки ним досягається демократія, рівність, економічна свобода та максимальний рівень організаційної структури. Загалом, правова норма є ключовим стартовим пунктом як для права взагалі, так і для його окремих галузей.

Аналізуючи вищезазначене, логічно зазначити, що для щоб норми стали правовими, вони повинні відповідати певним критеріям, зокрема таким як: відповідність загальнолюдським ідеалам (загальноприйнятим моральним та етичним стандартам, що визнані людством); ухвалення в процесі волевиявлення народу (чи представників громадянського суспільства, можливо, шляхом нормативного договору); відображення волі народу чи громадян (тобто відображати спільну узгоджену волю громадян чи представників суспільства іншим чином, наприклад, через нормативно-правові акти); об'єктивована воля в державних органах (виражати волю держави, яка об'єктивується в нормативно-

правових актах, внаслідок правомірної поведінки уповноважених державних органів).

Варто зауважити, що норма права є першоджерелом правової матерії, саме за допомогою норм, право закріплює загальнообов'язкову, дозволену чи заборонену поведінку суб'єктів, регулює та охороняє суспільні відносини що об'єктивно потребують його та піддаються правовому регулюванню.

1.2. Поняття, ознаки та види правових норм як первинних регуляторів суспільних відносин

Поняття «норма права» є важливою складовою теорії держави та права і визначає основні принципи та вимоги, які регулюють поведінку суб'єктів у правовому просторі. Проте варто відзначити, що незважаючи на значну кількість наукових досліджень в галузі правознавства, зокрема в теорії держави та права, термін «норма права» не збігається повністю з визначенням «правова норма». Норма права включає в себе різноманітні аспекти, які визначають її теоретико-методологічний зміст. Перш за все, це мета, яка полягає в забезпеченні відповідності поведінки суб'єктів правових відносин змісту правової норми. Це визначається телеологічним аспектом ефективності конституційно-правових норм. Крім того, норма права включає сукупність конституційних принципів як світоглядну основу, що забезпечує ефективність правових норм в онтологічному аспекті. Також, вона визначає систему засобів, прийомів і умов ефективної реалізації правових норм, що стосується праксіологічного аспекту. Діяльність суб'єктів правових відносин зі створення та застосування правових норм є важливим функціональним аспектом поняття норма права. Крім того, важливим аспектом є аксіологічний, який визначає критерії оцінки правових норм відповідно до пануючих у суспільстві фундаментальних цінностей. Отже, поняття «норма права» включає в себе різноманітні погляди та аспекти, що робить його важливим елементом вивчення теорії права.

Загальний характер норми, чи вона є правовою чи неправовою, залежить від того, у правовому чи неправовому нормативному акті вона закріплена. Тим не менше, у повсякденному використанні часто слід враховувати, що взаємозв'язок між термінами «норма права» і «правова норма» має чисто теоретичну основу. Видається, що вживання згаданих термінів є тотожними за змістом, а їх розрізнене сприйняття має суб'єктивний характер.

Аналізуючи висновки провідних науковців, слід відзначити, що їхні дослідження акцентують увагу на тісному зв'язку між нормами права та сутністю самого правового явища. Загальна теоретична концепція конкретного правового явища здобуває значущість для галузевих інститутів правового життя, визначаючи ціннісні аспекти та принципи, які лежать в основі його функціонування. Що в свою чергу підкреслює необхідність не лише аналізу окремих норм, але й їхнього впливу на загальну систему права, що становить основу для подальших досліджень та розвитку правової науки.

Однак правова наука та юридична література досі не містять єдиного та однозначного визначення норми права, або ж правової норми, дотримуємося тієї точки зору, що це тотожні поняття і кожен науковець у своїх працях застосовує більш близький його сприйняттю термін, хоча у більшості наукової юридичної літератури зустрічається саме поняття норм права.

Докладне розуміння правових норм включає їхню класифікацію, структуру, взаємодію та вплив на поведінку осіб у суспільстві.

Наприклад, Герберт Харт, відомий англійський юрист, розглядає правові норми як імперативні правила, які встановлюють певні вимоги та стандарти для громадян, а необхідність їх виконання підкреслюється санкціями [34]. У своєму визначенні він акцентує на ідеї обов'язковості та санкційної функції правових норм.

Ганс Кельзен, німецький юрист і філософ права, визначав правові норми як основні правила, які визначають обов'язки та права суб'єктів у юридичній системі [35]. Він розглядав їх як загальновизнані принципи, які мають силу для всіх осіб у суспільстві.

Норберто Боббіо, італійський філософ і правознавець, визначав правові норми як засіб регулювання поведінки людей у суспільстві. Він підкреслював, що правові норми виступають як інструменти соціального контролю та стабілізації [36].

У класичній філософській думці поширеною є позиція Іммануїла Канта, яка визначає норму як норматив, а середньостатистичне він вважав нормальним. Ця концепція, розвинута Кантом, відображає його уявлення про норму як основний стандарт чи міркування, що визначається не просто загальноприйнятими або середніми показниками, але ідеальними принципами розуміння та морального ставлення. Він підкреслював важливість встановлення нормативу, який відповідає вимогам розуму та моралі, а не просто конформізму до середніх стандартів [37].

Сучасні представники, так званої «європейської філософської думки» також розглядають норму, нормативність та нормальність у суспільстві, використовуючи аналогічний підхід. Наприклад, А. Піпер підкреслює доцільність використання трьох різних значень цього поняття: у повсякденному мовленні, науковій літературі та філософських дослідженнях. У повсякденному житті термін «норма» використовується для двох основних цілей: по-перше, для визначення реально існуючого середнього стану речей шляхом порівняння та статистичного аналізу; по-друге, для закріплення певного зразка, шаблону або міри, які мають технічно-прагматичний характер. Ця концепція відображає потребу в розрізненні контекстів застосування поняття «норма» залежно від ситуації, що дозволяє краще розуміти його значення та застосування в різних сферах життя та дослідження [38].

Серед науковців залишаються актуальними питання щодо поняття, змісту, ознак, особливостей, класифікації та інших властивостей норм права, що розкривалися у наукових працях вчених, таких як С. В. Бобровник, Ю. Л. Власов, Є. В. Годованик, Г. П. Задорожний, П. Б. Євграфов, О. В. Зайчук, В. О. Котюк, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Петришин, Ю. М. Тодика, А. М. Толочко, А. Ф. Черданцев, Ю. С. Шемшученко та інших.

Для створення сучасної моделі розуміння сутності правової норми як основоположної складової правової системи необхідно визначити та розробити теоретичне уявлення щодо кількох аспектів змісту та форми правової норми. Тобто підхід до розуміння права повинен базуватися на загальних концепціях, що визначають його як нормативну, системну, формально визначену систему правил поведінки у суспільстві. Ці правила створені з метою регулювання поведінки широкого кола осіб. Узагальнено, це вказує на важливість розуміння правових норм як систематизованого та формалізованого способу регулювання соціальної поведінки для забезпечення порядку та справедливості в суспільстві.

По-перше, необхідно зрозуміти цінність правової норми для суспільства та держави й факти існування окремо кожної норми права як регулятора певних правових відносин, що охоплюються відповідним нормативним приписом.

По-друге, це структура правової норми, що визначає її формальні параметри у механізмі правового регулювання.

По-третє, необхідно детально дослідити способи та засоби втілення правових норм у юридичних відносинах, зокрема, провести комплексне дослідження змістовної складової функціонування правових норм у сучасному суспільстві.

Виникнення правових норм, що складають частину соціальних регуляторних стандартів, обумовлене різноманітними факторами, такими як ускладнення процесів виробництва, політичне та культурне життя суспільства, а також відокремлення особи як учасника суспільних відносин від її прагнень до самостійності (соціальної свободи) і формуванням структури держави.

Більшість авторів стверджують, що для функціонування суспільства, необхідності підтримувати порядок і стабільність, а також закріплювати та забезпечувати індивідуальну свободу автономних осіб, з'явилася потреба в новому нормативному соціальному регуляторі – правових нормах. Це пояснює, як виникли правові норми як важлива частина соціальної регуляції в контексті складнощів в суспільстві, його еволюції та формування держави.

Щодо поглядів дореволюційних, радянських та сучасних науковців-юристів на норми права, то важливо відзначити, що трансформація соціальних інститутів та державотворчі процеси сучасності свідчать про все більше прийняття ідеї, що обов'язковість виконання правових норм забезпечується не лише за допомогою примусу з боку держави, але й через формування суспільної свідомості. Поступово правова доктрина відходить від уявлення, що лише держава може гарантувати виконання правових норм за допомогою примусу.

Саме радянськими вченими визначався примусовий характер норм права як ключова ознака. Обов'язковий характер правової норми стає реалізованим лише за умови застосування примусу. У випадку норм соціалістичного права неможливо визначити їх як обов'язково-добровільні чи обов'язково-примусові в залежності від того, чи виконують їх добровільно частини суспільства, чи інша частина вимагає вжиття примусу.

Для початку зазначимо, що розуміли під поняттям норм права радянські вчені. В юридичних дискусіях висловлювалася думка, що без повного розуміння всіх аспектів, пов'язаних з основним елементом юридичної сфери – правовою нормою (нормою права), буде складно продовжувати розвиватися.

Деякі вчені зазначали, що норма права – «це відносно самостійне явище, яке володіє власними специфічними особливостями, що поглиблюють і конкретизують наші уявлення про право, його поняття, сутність і зміст, про механізм регулятивного впливу на суспільні відносини» [28; 39, с. 46-52].

У переконанні В. К. Бабаєва, юридична норма представляє собою загальнообов'язкове веління, яке виражено у формі державного владного розпорядження і служить регулятором суспільних відносин.

За думкою В. Д. Первалової, норми права є загальнообов'язковими та формально-визначеними правилами поведінки, що відображають ступінь свободи людини (і її об'єднань). Ці норми встановлені та гарантовані суспільством та державою, закріплені в нормативних правових актах, і спрямовані на справедливе регулювання суспільних відносин шляхом надання їх учасникам прав та свобод (повноважень) та визначення обов'язків (відповідальності) [40, с. 13].

За поглядами радянського вченого С. С. Алексєєва, юридична норма є похідною від держави і об'єктом її охорони, як загальнообов'язкове та формально-визначене правило поведінки, яке, самотійно або в поєднанні з іншими нормами права, надає учасникам відповідні юридичні права та покладає на них юридичні обов'язки [41, с. 198; 42].

Теза про те, що правова норма виникає від держави та має гарантований примус, остаточно закріпилася як догма у наступному етапі розвитку правової науки на території сучасної України. Цей підхід також отримав підтримку вітчизняних науковців, так О. Ф. Скакун стверджує: «Норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи й рівності та формально визначене (встановлене чи санкціоноване) і забезпечене державою з метою регулювання, охорони й захисту суспільних відносин» [33, с. 278].

У подальшому О. Ф. Скакун підкреслює, що норми права забезпечуються за допомогою всіх інструментів державного впливу, а не лише примусу, створюючи ідеально-реальні умови для добровільного виконання їх суб'єктами впливу держави. При цьому вчена не відмовляється від концепції, що норми права є загальнообов'язковими правилами поведінки, сформульованими в суспільстві та встановленими державою.

Л. Й. Петражицький розглядав правову норму як результат етичних переживань, що виражений певним уявним змістом, що відображає в собі «реально-психічний» зв'язок обов'язку та правомочності, укладений в правових емоціях.

На цьому думки науковців не закінчуються, так М. В. Цвік визначає норми права як соціально обумовлені, спрямовані на регулювання суспільних відносин обов'язкові для виконання правила поведінки. Ці правила схвалюються або встановлюються державою, а їх реалізація забезпечується рівнем свідомості виконавців, організаційною й виховною роботою, а також можливістю застосування державного примусу у випадку порушення їх вимог [43, с. 279].

Погляд М. В. Цвіка на норми права спільний із думкою інших науковців, які відзначають нерозривну зв'язаність норм із сутністю права. Вони розглядають норму як індивідуальний, первинний та найменший структурний елемент правової системи, який визначає конкретне правило поведінки та підлягає захисту державою.

На переконання Федоренка В. Л., особливість поняття норми права полягає в тому, що в сучасній юридичній науці воно має категоріальний статус і представляє собою велику систему знань, окрему теорію у складі загальної теорії права [44].

В. О. Котюк вважає, що «норма права представляє собою офіційне, формально визначене та загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється або санкціонується державою, захищається нею від порушень і спрямоване на регулювання найбільш важливих суспільних відносин, а також на захист соціальних цінностей шляхом установаження юридичних прав та обов'язків суб'єктів права» [45, с. 45].

На думку Ю. М. Тодики «правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, що встановлені або санкціоновані державою з метою охорони та регулювання державно-правових відносин». Ці норми реалізуються через надання прав та накладення обов'язків на суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави. [46, с. 24-25]. Розділяли його думку й інші науковці, які дотримувалися схожої точки зору, зокрема В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко [47].

Правові норми виникають безпосередньо у суспільних відносинах, у законодавстві країни вони отримують офіційний вираз через інституціональне втілення. Через це нормам права характерні якості властиві для будь-якої соціальної норми як регулятора суспільних відносин.

На думку, М. І. Рябенко саме правові норми забезпечують динамізм системи права, її «гнучкість», тобто змінюючи суспільні відносини, наступним кроком є виникнення нових правових норм, які групуються залежно від регульованої ними сфери суспільних відносин. Говорячи про систему права, слід пам'ятати, що не

потрібно співставляти це поняття з правовою системою, під якою розуміється правова організація усього суспільства в цілому та сукупність усіх юридичних явищ, що можуть функціонувати у державі. Система права – це лише один із компонентів правової системи суспільства, а норма права є первинним «модулем» у правову регулювання суспільних відносин [48, с. 31].

Таким чином, саме різнобічність визначення правових норм, притаманних їм функціональних та структурних особливостей має особливе прикладне значення для удосконалення правового регулювання суспільних відносин, що ґрунтуються на юридичній свободі сторін, та належного процесу правозастосування [49].

Сучасна правова реальність свідчить про те, що норма права не обмежується лише нормативно-правовими актами, а може бути закріплена в правових звичаях, договорах, актах міжнародного права, судових рішеннях та інших джерелах права. Важливо відзначити, що ці норми можуть бути забезпечені та встановлені не лише державою, але й суспільством.

Враховуючи вищезазначене, лише за допомогою детального аналізу правових норм можна зрозуміти їх взаємодію та вплив на поведінку осіб у суспільстві. Норми права, як регулятори суспільних відносин, проявляють всі основні характеристики права як соціального явища. Це відзначає їх нерозривний зв'язок із суспільством та державою, що підтверджує їх роль у визначенні юридичних обов'язків та суб'єктивних прав учасників суспільних відносин.

Саме за допомогою притаманних особливостей норми права відрізняються від інших норм, зокрема завдяки таким ознакам: формальна визначеність норм права, яка проявляється у тому, що вони є чинними лише у випадку, якщо їх було доведено до відома громадян через офіційні письмові джерела. Це означає, що правові норми отримують юридичну силу та обов'язковість, коли вони викладені у документах, які є відомими та доступними громадянам, таких як закони, постанови, регламенти тощо. Такий підхід гарантує чіткість та однозначність визначення прав та обов'язків громадян, оскільки їм надається можливість ознайомитися з чинними нормами через офіційні юридичні документи; сфера

поширеності норм права, вони застосовуються виключно до відповідної сфери впливу і створені лише конкретною державою та можуть розповсюджуватися на невизначене коло осіб. Ця властивість норм права визначає межі їх дії та область застосування і допомагає уникнути конфліктів між різними правовими системами та забезпечує внутрішню стабільність в рамках кожної конкретної держави; існування тільки в державі, що встановила їх. Відмінність правових норм полягає у тому, що вони існують виключно в межах конкретної держави, яка встановлює та породжує їх функціонування та дію. Це визначається тим, що правові норми формулюються та приймаються офіційними правовими органами конкретної держави, і їх чинність розповсюджується тільки на території цієї держави; чітка структурованість та розмежування між правами фізичних та юридичних осіб. Наприклад, у порівнянні з соціальними нормами, які не завжди характеризуються формальною визначеністю та не розмежовують права та обов'язки осіб, правові норми мають конкретну форму та чітко визначають права та обов'язки кожного суб'єкта. Це робить їх більш ефективним інструментом регулювання суспільних відносин, оскільки забезпечує правову впевненість і стабільність в суспільстві.

Загалом, правові норми є важливими елементами системи права, і вони мають кілька ключових, загальних ознак.

По-перше, правова норма дійсно виступає як засіб формалізації та визначення прав та обов'язків осіб в суспільстві. Так, з одного боку право надає можливість чи дозвіл для певної поведінки особи, визначаючи, що така поведінка є законною. З іншого боку, обов'язок встановлює необхідність виконання певних дій або утримання від них, надаючи обов'язковий характер певному виду поведінки.

По-друге, норма права представляє собою загальнообов'язкове правило поведінки, або ж владний припис держави. Правова норма є загальною для всіх осіб, на яких вона поширюється, а це означає, що всі суб'єкти права повинні дотримуватися цієї норми в певних ситуаціях чи визначених умовах. Вона виражає владний припис держави, тобто правова норма має офіційний характер і є частиною системи правових норм, які утримуються та регулюються державою. Це

в свою чергу допомагає підкреслити обов'язковий характер правових норм та їхню роль у структурі правового регулювання, де вони виступають владними директивами, що визначають припустиму поведінку в суспільстві.

По-третє, визначення норми права, як офіційно визначеного правила поведінки, фіксованого у нормативно-правових актах. Правова норма не лише визначає, а й офіційно фіксує конкретні правила поведінки. Це означає, що вона має чіткий та формальний характер, що сприяє однозначності та стабільності в її розумінні. Фіксація у нормативно-правових актах, вказує на те, що вона становить частину більшої системи правових правил та нормативів, яку утримує та регулює держава. Таке визначення наголошує на формальності та офіційності правових норм, що є важливими аспектами для їхньої ефективної ролі у правовій системі [50].

Британський філософ права Герберт Харт виділяв дві основні характеристики правових норм: «міжособистісний характер» (їхній зміст визначається взаємодією між особами) і «зовнішній характер» (їхній виконання забезпечується поза особами, які мають їх виконати [34]).

У свою чергу, Фелікс Френк розвинув ідеї Герберта Харта та виділив «внутрішній характер» правових норм, що полягає в їхній обов'язковості для осіб, які перебувають під юрисдикцією відповідного правового порядку.

Ознаки чи характеристики правових норм допомагають визначити унікальність та відмінність правових норм від інших видів соціальних норм. Зокрема стверджується, що норми права завжди реалізуються в межах конкретних правових відносин, у зв'язку із чим вони мають загальні властивості соціальних норм, такі як:

- виступають регуляторами суспільних відносин. Вони встановлюють правила поведінки, визначають права та обов'язки учасників суспільства, а також надають основу для регулювання взаємин між ними. Таким чином, вони впливають на різноманітні сфери життя та допомагають впорядковувати взаємовідносини між громадянами та інституціями в рамках визначених нормативів;

- свідомо-вольовий характер який вказує на те, що ці норми розробляються та впроваджуються людьми з усвідомленою метою досягнення конкретних цілей. Це свідчить про активну участь суспільства у формуванні та застосуванні правових норм, які відображають цінності та потреби спільноти;

- застосування щодо невизначеного кола осіб. Їх універсальність полягає в тому, що вони не обмежені конкретними групами чи особами, а надаються для регулювання різноманітних життєвих обставин та взаємодії різних членів суспільства. Такий універсальний та всеохоплюючий характер правових норм підкреслює їхню спроможність регулювати різні аспекти життя та взаємодії у суспільстві;

- типові правилами поведінки, які визначають, як суб'єкти повинні діяти в різних життєвих ситуаціях. Ці норми встановлюють стандарти та очікування, регулюючи взаємодію між учасниками суспільства та сприяючи створенню порядку та справедливості, що підкреслює їхню роль у визначенні прийняттого способу ведення у суспільстві;

- їх виконання забезпечується певними засобами впливу. Це може включати правозахисні механізми, судові процедури, відповідальність за порушення та інші засоби впливу на суб'єктів;

- застосування норм права має індивідуальний характер, тому що безпосереднім об'єктом правозастосування є окремий конкретний випадок. Підкреслюється, що правозастосування має індивідуальний характер, оскільки безпосереднім об'єктом його є конкретний випадок чи особа;

- правозастосовна діяльність включає в себе і дотримання певних норм, і виконання покладених на суб'єктів застосування норм права обов'язків, і використання належних їм прав. Зазначається, що правозастосовна діяльність обов'язково включає в себе дотримання правових норм, виконання покладених обов'язків та користування правами, що належать суб'єктам.

На основі вказаних ознак можна зробити висновок, що правові норми визначаються своєрідністю через спрямованість на регулювання суспільних

відносин, а також активну та свідому роль учасників цих відносин у їхньому створенні та використанні.

Важливо враховувати, що конкретні ознаки можуть варіюватися в залежності від правової системи, культурних та історичних контекстів.

Головною особливістю є контрольний характер застосування норм права, контрольна функція стосовно реалізації права іншими суб'єктами.

Компетентні суб'єкти застосування норм права, займаючись застосуванням норм права на підставі чинних нормативних актів: 1) встановлюють наявність суб'єктивних прав і обов'язків; 2) визначають момент дії чи факт припинення суб'єктивних прав і обов'язків; 3) здійснюють нагляд за правомірністю набутих прав і визначених обов'язків. Оскільки вимоги норм права та їх дозволи звернені в більшості випадків до громадян, тому що саме за їх поведінкою переважно встановлюється державний контроль, і правозастосовна діяльність, як правило, зачіпає правовідносини, сторонами яких виступають громадяни. Потрібно пам'ятати, що суб'єкти правозастосовної діяльності повинні виступати з нейтральних позицій, вони не повинні бути зацікавлені у вирішенні справи. Правозастосовна діяльність здійснюється і стосовно тих норм права, котрі звернені до державних органів [1, с. 66].

При визначенні специфічних ознак правових норм, вчені виділяють такі характеристики, як системність, представницько-зобов'язальний характер, мікросистемність, неперсоніфікованість та владне вираження держави, що допомагає зрозуміти природу та функціонування правових норм [51].

Якщо розглянути більш детально кожну із цих ознак, що притаманні нормам права, то вони характеризуються наступним чином:

1. Системність, коли правові норми мають системну будову, що передбачає взаємозалежність та ієрархічну структуру відповідно до правових інститутів, галузей та інших норм.

2. Представницько-зобов'язальний характер – це вказує на те, що норма права надає права одним суб'єктам та накладає обов'язки на інших суб'єктів відповідно до закону.

3. Мікросистемність правової норми виявляється в її структурі, яка складається з елементів, таких як гіпотеза (умова), диспозиція (регулювальна частина) та санкція (визначена відповідальність за порушення норми), утворюючи мікросистему чітко визначених правил.

4. Неперсоніфікованість правової норми визначає, що ця норма не спрямована на конкретну особу, а на суспільство в цілому, надаючи вказівки щодо певної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

5. Владне вираження держави вказує на тісний зв'язок правової норми із владним апаратом держави. Ця норма отримує свою санкцію, захист та забезпечення від самої держави, що робить її юридично зобов'язуючою для членів суспільства. В разі невиконання такої норми можуть застосовуватися примусові заходи з боку державних органів.

У теорії держави та права існує певна різноманітність норм права, яка виникає внаслідок спеціалізації правового поля. Так у контексті механізму правового регулювання кожна норма призначена для вирішення конкретних завдань та реалізації певних функцій права.

У свою чергу деякі науковці вказують на можливість виділення двох елементів у реалізації норм права. Перший елемент охоплює поведінку людей, яка втілює диспозицію норм права у життя. Це означає, що люди вчиняють дії відповідно до вимог, що містяться у нормах. Другий елемент полягає в поведінці, яка реалізує санкції, передбачені нормами права. Однак обидва ці елементи є необхідними для повноцінної реалізації норм права в суспільстві. Що в свою чергу, вказує на наявність двох рівнів, на яких ці норми функціонують та здійснюють свій вплив. Перший рівень охоплює саму поведінку людей, що відображає втілення диспозицій норм. Другий рівень виражається в поведінці, що реалізує санкції цих норм. Ця подвійна реалізація вказує на багатогранність та складність механізму впливу правових норм на суспільство, а концептуальне розуміння може слугувати важливим внеском у вивченні функціонування правових норм та їхнього впливу на суспільні відносини [52, с. 39].

В теорії держави та права існують різноманітні види норм права, які можна класифікувати за різними критеріями. Така класифікація сприяє більш глибокому розумінню різних аспектів функціонування правових норм у суспільстві та надає можливість:

- 1) визначити місце кожної з них у системі права, що важливо для розуміння ієрархії і взаємозв'язків між різними рівнями нормативно-правових актів;
- 2) здійснити дослідження притаманних особливостей різновидів норм права, що у майбутньому дозволяє систематизувати та регулювати різні сфери суспільства;
- 3) надати характеристику норм права із зазначенням їх місця у загальному механізмі правового регулювання;
- 4) визначити межі регулятивного впливу держави на суспільство за допомогою права, що визначаються шляхом законодавчої діяльності, виконавчої та судової влади, громадської участі та захисту прав людини;
- 5) встановлення шляхів удосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності та підвищення їх ефективності [53].

Серед науковців всіх часів існує різноманітність підстав класифікації норм права, адже складність суспільних відносин, які піддаються регулюванню правом, і різнобічні аспекти самої категорії «право» уможлиблюють класифікацію правових норм за різними критеріям.

Узагальнюючи, зазначене вказує на необхідність ретельного аналізу та класифікації правових норм, що є важливим етапом для ефективного врахування їхньої різноманітності та адаптації до складності сучасних суспільних відносин. Адже систематизація та аналіз правових норм є необхідними для розуміння їх структури та взаємодії в умовах сучасного суспільства. Далі будуть розглянуті основні аспекти цього аналізу, з акцентом на надання наукової класифікації, що є необхідним етапом для належного врахування різноманітності правових норм та їх адаптації до складності сучасних суспільних відносин.

1. За характером впливу на суспільні відносини правові норми поділяють на: класичні (типові); спеціалізовані.

Класичні норми (типові) мають за мету регулювання суспільних відносин, закріплюючи стандарти правомірної поведінки суб'єкта права або визначаючи наслідки відхилення від них.

В залежності від їх призначення та функціонального напрямку такі можна класифікувати на: регулятивні й охоронні, імперативні й диспозитивні, зобов'язуючі й забороняючі, матеріальні та процесуальні, загальні та спеціальні. Вони встановлюють межі допустимої поведінки особи в рамках правових норм, вказуючи на те, що з точки зору закону є дозволеним або забороненим, тому їх часто називають нормами-правилами поведінки [54, с. 228].

Спеціалізовані (нетипові) норми, як правило, не надають прямого регулювання відносин між особами. Замість цього, вони сприяють реалізації загальних норм і правил поведінки, діючи опосередковано у правовому регулюванні суспільних відносин. Цей вид норм характеризується значною різноманітністю за характеристиками, змістом та призначенням, у зв'язку із чим можуть бути поділені на окремі групи.

У цілому спеціалізовані норми вони допомагають узгоджено діяти в рамках правового визначення суспільних відносин і на відміну від класичних норм права вони виконують додаткову (субсидіарну) функцію у правовому регулюванні. Основна особливість полягає в їхній відсутності традиційної логічної структури, яка характерна для класичних норм права. Замість цього вони виступають як зразок, еталон поведінки, зміст якого визначається конкретною функцією, яку вони виконують. Наприклад, норми, які закріплюють принцип законності, орієнтують суб'єктів на здійснення правомірної поведінки. Такий підхід визначає їх роль як важливих елементів у складній системі правового регулювання, де їхні функції доповнюють та сприяють ефективному функціонуванню класичних норм права.

В свою чергу спеціалізовані норми права, так як і класичні також підлягають поділу, зокрема на: норми-засади – це правові визначення, які закріплюють основи конституційного устрою держави, фундамент соціально-економічного, політичного, та державного життя, а також взаємовідносин між

державою та особистістю, форми власності та інші важливі аспекти. Зазвичай ці норми знаходяться у Конституції та виявляються у розвитку та конкретизації через інші правові акти, особливо у нормах-принципах. Наприклад, стаття 1 Конституції України визначає Україну як суверенну та незалежну, демократичну, соціальну та правову державу, а ці принципи розкриваються та знаходять відображення в інших конституційних нормах; норми-принципи – це правові визначення, що виражають та закріплюють основні принципи права. Вони представляють собою узагальнення державно-правових явищ, відображаючи суть та закономірності цих явищ. Ці норми можуть мати вирішальне значення у розв’язанні юридичних справ, особливо при виявленні прогалин у правовому полі або в установленні соціальних орієнтирів громадянського суспільства. Наприклад, стаття 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права, а стаття 3 Цивільного кодексу України розглядає принципи справедливості, добросовісності та розумності; визначально-установчі норми представляють собою правові положення, які конкретизують мету та завдання конкретних інститутів чи галузей права. Ці норми визначають основні цілі та завдання функціонування визначених правових структур, надаючи їм рамки та напрямок в діяльності; норми-дефініції – це норми, що містять визначення конкретних правових категорій та понять. Вони надають чітке розуміння та тлумачення ключових термінів у юридичній системі та допомагають уникнути неоднозначностей і непорозумінь при застосуванні правових термінів у юридичних текстах. Прикладами можуть бути визначення таких понять, як «злочин», «юридична особа» та інші; декларативні норми – це правові норми, що містять загальні принципи або положення, що мають програмний характер, але не містять конкретних обов’язків чи правил поведінки. Вони висловлюють нормативні оголошення або ідеали, але не передбачають безпосереднього регулювання конкретних ситуацій чи встановлення обов’язків для суб’єктів права. Такі норми можуть включати загальні принципи, цінності, мету держави чи її політики, але не завжди мають безпосереднє практичне застосування; оперативні норми є тими правовими приписами, роль яких виявляється встановленням дати набуття чинності, зміни чи припинення

нормативно-правового акта. Ці норми визначають часові рамки, коли нові правила чи зміни поширюються на нові суспільні відносини або набувають чинності. Норми-строки, з іншого боку, це правові приписи, які вказують на той час, настання або проходження якого призводить до виникнення певних юридичних наслідків. Це може включати матеріально-правові строки, такі як терміни позовної давності, або процесуально-правові строки, що визначають терміни для подання позову або виконання певних процесуальних дій. Строки можуть бути зазначені в годинах, днях, місяцях чи роках, і визначатися подіями, що повинні настати (наприклад, досягнення повноліття особи);

- колізійні норми є правовими приписами, які застосовуються у випадку протиріччя між окремими нормативно-правовими актами, що регулюють однаковий предмет. Основна мета колізійних норм полягає в урегулюванні конфліктів між різними правовими актами, які регулюють одні й ті ж суспільні відносини. Вони визначають правила вибору норми для вирішення таких колізій, тобто визначають, яка з протиріччям норм має переважати в конкретних обставинах; норми-презумпції є правовими приписами, де закріплюються припущення щодо наявності або відсутності юридичних фактів. Наприклад, Цивільний кодекс України встановлює презумпцію добросовісності та розумності поведінки особи, або презумпцію недостовірності негативної інформації, що поширюється на конкретну особу. Ці норми створюють юридичні передумови для автоматичного прийняття певних юридично значущих фактів відповідно до припущень, визначених в законі; норми-преюдиції – це правові визначення, які включають у себе будь-яке оскарження наявності вже підтвердженого юридичного факту та фіксують це в юридичному акті, який має чинність. Наприклад, згідно зі статтею 61 Цивільного процесуального кодексу, обставини, визначені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало чинності, не потребують підтвердження під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлені ці обставини;

- норми-фікції – це юридичні визначення, які визнають існування юридичних фактів, які відсутні в реальному житті, і, навпаки, припускають існування фактів, які формально визнані неправдоподібними. Наприклад, згідно зі статтею 46 Цивільного кодексу України, фізична особа оголошується померлою з дня набрання чинності рішенням суду про це. Іншим прикладом може бути поняття «юридична особа», яке існує тільки уявно, але є об'єктивно необхідним у правовій сфері [53].

- За функціональною спрямованістю правові норми поділяються на: регулятивні; охоронні.

Іншими словами, основою цієї класифікації є розподіл функцій правової системи на ті, які стосуються контролю та регулювання поведінки, і ті, які спрямовані на захист прав та інтересів осіб.

Регулятивні норми права визначаються як правові норми, спрямовані на контроль і управління суспільними відносинами через призначення прав та обов'язків їх учасникам. Ці норми встановлюють права осіб та визначають їхні зобов'язання перед іншими суб'єктами права або перед державою [54].

Так, регулятивні норми права створені з метою визначення та регулювання правомірної поведінки суб'єктів у суспільстві, вони встановлюють права та обов'язки осіб, наділяють їх певними привілеями та встановлюють обмеження з метою забезпечення порядку, справедливості та безпеки в суспільстві. Вони є основним інструментом правового регулювання, спрямованим на забезпечення функціонування суспільства відповідно до встановлених правил та стандартів, у зв'язку з чим вони класифікуються на: зобов'язальні; заборонні; уповноважуючі норми.

Зазначене дозволяє систематизувати їх характер та спрямованість, забезпечуючи ефективність правового регулювання у різних сферах суспільства.

Так, зобов'язальні норми, визначають обов'язки, які суб'єктам необхідно виконати. Наприклад, закони, які встановлюють обов'язок сплати податків.

Заборонні норми, визначають заборонені дії чи поведінку суб'єктів. Наприклад, закони, які забороняють дискримінацію на підставі раси чи гендерної належності.

У свою чергу уповноважуючі норми, котрі визначають повноваження чи дозволи для суб'єктів (норми, які надають певній групі громадян право на участь у виборах).

Охоронні (деякі із науковців називають їх правоохоронні) норми встановлюють склад правопорушень, тобто конкретні дії чи бездіяльність, що порушують правомірні суспільні відносини, основним призначенням цих норм є охорона зазначених відносин. Охоронні норми виконують роль попередження, повідомляючи суб'єктів про їхні обов'язки та заборони. Порушення обов'язків, визначених цими нормами, може вести до негативних наслідків у вигляді юридичних санкцій.

2. За методом правового регулювання (або ж за формою закріплення бажаної поведінки) правові норми поділяються на: імперативні; диспозитивні.

Імперативні норми - це правила, які мають категоричний характер і безпосередньо визначають необхідні дії або заборони для учасників суспільних відносин. Ці норми відрізняються тим, що вони надають чіткі та безсуперечні вказівки, які не підлягають змінам за власним бажанням суб'єктів. Учасники суспільства мають обов'язок дотримуватися цих норм, і вони не мають можливості самостійно визначати для себе певні права та обов'язки, оскільки імперативні норми встановлюють жорсткі та незмінні вказівки.

Диспозитивні правові норми на відміну від імперативних надають свободу вибору варіанту поведінки. Цитуючи О. Є. Кухарева, слід відзначити, що в основі категорії диспозитивності лежить поняття правової свободи. Важливим у змісті диспозитивності є саме правова свобода, яку можна розглядати як можливість вчинення дій, що породжують конкретні юридичні наслідки. Така свобода надається суб'єктам з метою використання ними цивільних прав і виконання їхніх взятих на себе обов'язків [55]. Автор зазначає, що свобода в рамках правових відносин виявляється через диспозитивність, що надає можливість вибору, та

самовизначення учасників, яке полягає в їхній спроможності визначати зміст цих відносин, тобто можливість самостійно визначати обсяг своїх прав та обов'язків у межах, встановлених правовими нормами.

3. За ступенем визначеності варіантів поведінки правові норми поділяються на: абсолютно визначені; - відносно визначені.

Абсолютно визначені норми права встановлюють умови своєї дії, права та обов'язки адресатів з вичерпною конкретністю і повнотою, а також передбачають наслідки порушення цих правил. Оскільки такі норми є вичерпними, вони не залишають особі, яка застосовує їх, можливостей для власного розсуду чи тлумачення. Тобто вони надають чіткі та конкретні вказівки щодо того, як слід діяти чи які наслідки можуть виникнути при порушенні цих норм. Наприклад, відповідно до ст. 77 Конституції України позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України [56; 57].

Відносно визначені правові норми є менш конкретними та деталізованими порівняно з абсолютно визначеними нормами. Вони надають більш загальний опис ситуацій чи правових відносин, не надаючи повних деталей щодо конкретних обов'язків чи прав учасників. Застосування таких норм у конкретних ситуаціях залежить від розсуду (дискреції) особи, саме тому деякі науковці називають ці норми також дискреційними. Наприклад, якщо закон передбачає, що «достатньою причиною для розгляду справи є суттєві зміни обставин», і не надає конкретного визначення «суттєвих змін обставин», суддя має можливість визначити, що саме вважатиметься такими змінами. Тут використання дискреції дозволяє судді враховувати конкретні фактори та обставини в кожному випадку, надаючи йому гнучкість у прийнятті рішень відповідно до конкретних обставин справи. Ці норми, подібно до інших видів, регулюють суспільні відносини, проте враховують свої власні особливості. Конкретизація норм права забезпечується, як відомо, в процесі правотворчості і правозастосування.

Разом з тим, варто зауважити, що деякі науковці, зокрема Л. І. Загорська [58, с. 190] в залежності від характеру «розсуду уповноваженого суб'єкта» здійснює поділ відносно визначених правових норм на: ситуаційні, що застосовуються в залежності від конкретних обставин та ситуацій. Розсуд суб'єкта може визначити, чи підпадає дана ситуація під область застосування норми; альтернативні як норми, що надають вибір або альтернативу щодо конкретних прав та обов'язків, що суб'єкти можуть обирати з різних варіантів дії. В умовах сьогодення такими альтернативними методами можуть бути медіація, арбітраж або судовий шлях; факультативні – це норми, які визначають певний обов'язок або право, але залишають можливість суб'єктам права визначити чи виконувати цей обов'язок. Як приклад, можна привести відмова від спадщини, за умови подання письмової заяви.

4. За належністю до підсистеми права, правові норми поділяються на: матеріальні; процесуальні.

П. М. Рабинович вказує, що матеріальні норми права виступають як основний механізм регулювання суспільних відносин, конкретизуючи права, обов'язки та заборони. З його погляду, процесуальні норми встановлюють порядок та процедури використання цих прав і виконання обов'язків, які передбачені матеріальними нормами. Такий підхід допомагає забезпечити системність та ефективність правового регулювання [59, с. 12].

На думку науковців О. В. Петришина, М. В. Цвіка та Л. В. Авраменко норми матеріального права призначені для первинної регламентації поведінки суб'єктів суспільних відносин. Наприклад, вони закріплюють форми власності, визначають правовий статус майна і осіб, встановлюють порядок формування та структуру державних органів, а також встановлюють підстави та межі відповідальності за правопорушення. Об'єктом матеріального права є різноманітні суспільні відносини, такі як господарські, майнові, трудові, сімейні та інші [54, с. 232].

Тож давайте розглянемо це більш конкретно на прикладі різних галузей права:

Конституційне право, норми матеріального права конституційного характеру визначають основні принципи організації держави, права та свободи громадян. Так, більшість конституцій гарантують громадянам право на свободу слова та вираження думок, Конституція України гарантує право на життя, забороняючи незаконне позбавлення людини життя.

Цивільне право, так норми матеріального права в цій галузі визначають власність, зобов'язання, договори, спадкування та інші аспекти, які стосуються особистого та майнового стану громадян. Наприклад, істотні умови щодо укладання та виконання цивільних договорів.

Трудове право, визначає права та обов'язки працівників і роботодавців. Наприклад, норми, які регулюють робочий час, оплату та умови праці, відпочинок.

Господарське право, встановлює правила для підприємств та комерційних відносин. Як приклад, правила щодо конкуренції, патентів та авторських прав у бізнесі.

Сімейне право, яке регулює відносини в сім'ї, включаючи шлюб, розлучення, усиновлення тощо. Прикладом можуть слугувати норми, що визначають права батьків та дітей, а також умови шлюбу.

Кримінальне право, котре визначає правопорушення та встановлює відповідальність за його скоєння. Наприклад, кримінальний кодекс, який містить статті, які визначають кримінальну відповідальність за умисне вбивство чи крадіжку.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що норми матеріального права конкретизують права та обов'язки суб'єктів права в різних сферах суспільних відносин. Ці норми встановлюють правовий статус осіб, регулюють власність, робочі та сімейні відносини, а також визначають права та обов'язки у господарській та інших сферах. Таким чином, матеріальне право виступає ключовим інструментом у формуванні та регулюванні різних аспектів життя суспільства [54, с. 233].

О. Ф. Скакун зазначає, що «норми процесуального права походять від норм матеріального права: процесуальні норми регулюють вже не фактичні, а юридичні зв'язки, що склалися в соціально-правовій сфері, у правовідносинах, викликаються до життя потребою реалізації норм матеріального права» [60, с. 278].

Можна зауважити, що процесуальні норми у державному праві встановлюють порядок здійснення приписів, які вимагають особливої процедури. Це може стосуватися різних сфер, зокрема таких як набуття або втрата громадянства.

Автори колективної монографії за редакцією Ю. М. Бисаги вказують, що: «у будь-якій матеріально-правовій галузі є процесуальні утворення (інститути) або навіть процесуальні норми, які, будучи вкрапленими в зміст матеріально-правових інститутів, виконують функції процедурного забезпечення останніх» [61].

У свою чергу процесуальні норми права також підлягають поділу, за етапами правового регулювання вони бувають:

- норми, що встановлюють процес правозакріплення;
- норми, якими регламентовано правозастосовні дії, зокрема юрисдикційні;
- норми, що визначають процедуру безпосередньої правореалізації [62].

Варто зазначити, що основним завдання цих норм є забезпечення справедливого та ефективного судочинства. Ось кілька прикладів норм процесуального права та їх застосування на практиці.

Право на справедливий судовий процес: багато конституцій та міжнародні документи гарантують громадянам право на справедливий та публічний судовий процес, норми цього права визначають права сторін у судових процедурах, зокрема право на захист, право на відкрите слухання тощо.

Принцип конфіденційності: у справах, пов'язаних з особистими даними чи комерційною таємницею, існують норми, які гарантують конфіденційність інформації під час судового процесу.

Принцип гласності: деякі судові процеси можуть вимагати публічного слухання, щоб забезпечити гласність та відкритість судового процесу.

Принцип визначеності та доступності права: норми процесуального права повинні бути визначеними, доступними та зрозумілими для всіх сторін та учасників справи.

Принцип можливості оскарження: норми процесуального права визначають правила та процедури для оскарження рішень суду на вищих інстанціях.

5. За часом дії правові норми поділяються на: постійні; тимчасові.

Постійні правові норми це ті, що не мають визначеного строку дії і діють до їх скасування або зміни. Саме переважна більшість норм права і є такими, а процес прийняття, зміни або скасування постійних норм може вимагати визначених процедур та формальностей. Ці норми закріплені у Конституції України, кодексах тощо. Ці норми можуть охоплювати різноманітні аспекти, такі як основні права та свободи громадян, принципи конституційного устрою або основні принципи кримінальної відповідальності. Важливо, що постійно діючі норми можуть змінюватися або доповнюватися відповідно до суспільних змін та потреб. Проте, їхня основна мета залишається незмінною – забезпечення стійкості, справедливості та визначеності в правовій системі.

Тимчасові правові норми – це норми, що встановлюються тільки на певний строк, проміжок часу. Як приклад, тимчасовою нормою є Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік», адже строк його дії має чітко визначений період: із першого січня до тридцять першого грудня і так кожного року. Під час воєнного стану або інших надзвичайних ситуацій держава може ввести тимчасові норми, які обмежують деякі права та свободи громадян, наприклад, обмеження на свободу переміщення чи свободу слова. Ці норми мають часовий обмежений характер і введені для реагування на конкретні ситуації або кризи.

7. За суб'єктами правотворчості (дана класифікація наведена у деяких підручниках) існує поділ правових норм, як волевиявлення: народу у процесі референдуму; органів законодавчої влади; органів місцевого самоврядування;

глави держави; органів виконавчої влади; трудових колективів та об'єднань громадян [53].

Тобто вказаний поділ відбувається за особами, які мають право приймати правові акти, сам підхід до класифікації правових норм за суб'єктами правотворчості дозволяє враховувати різноманітність джерел права.

Результат прямого волевиявлення народу у процесі референдуму відображає волю громадян і може мати вплив на прийняття ключових рішень або змін в системі управління.

Волевиявлення органів законодавчої влади проявляється шляхом прийняття законів і інших нормативно-правових актів.

Органи місцевого самоврядування приймають правові норми через місцеві органи влади, такі як ради і виконавчі комітети місцевих громад, ці норми стосуються питань місцевого значення.

Глава держави, такий як президент чи монарх, може мати право приймати окремі норми права, як приклад укази президента.

Органи виконавчої влади: уряд та інші виконавчі органи можуть мати право приймати норми права в рамках своїх повноважень.

Трудові колективи та об'єднання громадян через угоди або колективні домовленості можуть мати вплив на прийняття норм права, особливо тих, що стосуються трудових відносин чи певних інтересів громадян.

За характером впливу на особу правові норми поділяються на: рекомендаційні; заохочувальні.

Рекомендаційні правові норми – це норми, які визначають можливий варіант бажаної поведінки суб'єктів відносин у вигляді рекомендацій, які виражають певні норми чи цілі, що регулюються правом. Хоча ці норми не мають прямого юридичного зобов'язання, вони відображають стандарти чи цінності, які сприяють виконанню або дотриманню права, стимулюючи суб'єктів відносин до відповідного типу поведінки.

Як зазначає, М. В. Цвік «рекомендаційні норми права – це такі нормативні приписи, за допомогою яких держава рекомендує самоврядувальним організаціям

певний спосіб дій. У цих нормах вказується на варіант поведінки, бажаний для суспільства і держави. Надаючи можливість діяти певним чином, вони також вказують на бажаність рекомендованої моделі поведінки» [54].

Завдяки ним визначаються можливі варіанти відповіді адресата на рекомендації норм, що стосуються розвитку суспільних відносин. Адресат може діяти відповідально та виконати рекомендації, відхилити їх обґрунтовано чи прийняти позитивне рішення, зазначивши конкретизації, враховуючи реальні умови та ресурси своєї організації.

Особливість регулятивного впливу цих норм на суспільні відносини полягає в необхідності їхньої конкретизації в локальних правових актах, таких як статути, положення та рішення. Тобто, для ефективної реалізації рекомендаційних правових норм необхідно детально розробляти та визначати їхні конкретні аспекти та застосування на рівні конкретних юридичних документів на місцевому рівні, що враховує специфіку і потреби конкретного соціуму чи галузі.

Серед особливостей чи характеристик рекомендаційних норм права можна зазначити наступні: вони не мають прямого характеру обов'язку, тому суб'єкти можуть дотримуватися їх або ні, не несучи юридичної відповідальності; зазвичай ці норми надають детальну інформацію та вказівки щодо певних ситуацій чи проблем, але не ставлять вимог до дій.

Проте вони також мають юридичну обов'язковість, що передбачає, що сам факт видання такої норми зобов'язує відповідну організацію розглянути запропоновану у ній рекомендацію, а також попередньо санкціонує нормативні рішення, прийняті на її основі. В юриспруденції рекомендаційні норми можуть приймати форми порад, актів та документів, як приклад міжнародні організації, такі як ООН чи Європейська Рада, можуть видавати рекомендації для країн-членів щодо правових, економічних чи соціальних питань. Ці рекомендації можуть бути використані як основа для розроблення внутрішньодержавної політики

Отже, рекомендаційні норми – це такі норми, які надають поради чи рекомендації, але не передбачають жорстких юридичних обов'язків чи санкцій.

Заохочувальні правові норми – це норми, що визначають міри заохочення, які спрямовані на стимулювання суб'єктів права до прийнятної державою і суспільством поведінки. Ці норми передбачають застосування різних заохочувальних заходів, які можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер, з метою підтримання та поширення певних суспільних цінностей та норм.

Слід звернути увагу, що вони не встановлюють конкретну модель поведінки для суб'єктів, але надають стимули до здійснення певної діяльності, яку юридично вони не зобов'язані виконувати. Головна функція цих норм – стимулювати суб'єктів суспільних відносин до соціально активної та правомірної поведінки.

За допомогою застосування заохочувальних норм підкреслюється важливість стимулюючого підходу в правовому регулюванні, надаючи суб'єктам відносин більше свободи вибору і спонукаючи їх до певних позитивних дій.

Варто зазначити, що в науковій літературі існують й інші види та підстави класифікації правових норм, які враховують різноманітність аспектів їх реалізації та застосування. Саме тому важливо забезпечити наукову обґрунтованість та консенсус щодо критеріїв визначення правових норм, щоб уникнути розбіжностей у їх тлумаченні та застосуванні. Адже класифікація та визначення основних ознак норм права дозволяє краще зрозуміти природу та характер правових норм, їх різноманітність та взаємозв'язок у системі права.

1.3. Місце заохочувальних норм у загальній системі норм права

Дискусії з питань розуміння правових норм та їх місця у розбудові загальної системи права досі не призвели до єдиного розуміння, так само залишається і не до кінця зрозумілим та дослідженим питання місця заохочувальних норм права в існуючій правовій системі, що була наведена у попередньому підрозділі.

В узгодженій думці науковців, що склалася протягом багатьох років, в галузі правової науки настав період, коли вона вже використала свій ресурс

розвитку «у ширину» і повинна бути спроможною «до погляду зі сторони». Так, беручи до уваги результати фундаментальних досліджень, сформований історично інструментарій із врахуванням умов сьогодення для переходу на якісно новий рівень сприйняття, застосування та розуміння місця норм у правовій царині, зокрема і заохочувальних норм, необхідно, для початку, визначити місце останніх у загальній системі права.

Заохочувальні норми входять до складу правової системи, виконують конкретні функції у контексті регулювання суспільних відносин, є особливим видом правових норм, спрямованих на підтримку та посилення певної поведінки або дій. Заохочувальні норми відіграють ключову роль у правовій системі, оскільки сприяють стимулюванню правомірної поведінки суб'єктів.

Оскільки цінності та принципи, які лежать в основі прав і свобод людини, виступають фундаментом для організації та діяльності публічної влади, вони визначають стандарти законодавства і норми судової практики, оскільки мають моральну основу і відображають сукупність базових правових цінностей. Зокрема, вказане виражається з правом на людську гідність, яка є вершиною правового порядку, і вимагає відповідати їй у всіх аспектах правового життя. Тому на перший план виходить належна аргументація юридичних рішень [63], заснована на інтерсуб'єктивному дискурсі, який передбачає участь у цьому процесі якомога широкого кола заінтересованих осіб [64; 65].

Так, на сьогодні в Україні спостерігаються значні зміни та трансформація в економічній, політичній та правовій сферах, що впливає на суспільні відносини та правові норми. Характер суспільних відносин удосконалюється, що призводить до змін у юридичних нормах, що регулюють ці відносини. Процес трансформації охоплює цілі, методи та соціальну спрямованість правового регулювання, враховуючи потреби різних груп населення. Ці зміни відбуваються на фоні відновлення соціальних відносин та адаптації правового порядку до сучасних викликів та реалій суспільства.

Зазначається, що в законодавстві новий акцент робиться на врахуванні особливих інтересів суб'єктів, причому заохочувальні норми використовуються

як засіб стимулювання певних видів поведінки чи діяльності. Такі зміни свідчать про пошук нових підходів до регулювання та адаптації правових механізмів до сучасних викликів і потреб суспільства. Ці зміни знаходять відображення в законодавстві та враховують особливі інтереси суб'єктів, причому одним із цих засобів є заохочувальні норми.

Інститут правового заохочення еволюціонував від простих форм до більш складних, подолавши шлях від початкового примітивного характеру, який охоплював лише обмежене коло суспільних відносин, до поступового ускладнення разом із розвитком суспільства, існуючими соціальними зв'язками та змінами в державі. Важливим етапом в цьому процесі є радикальні зміни влади, які зазвичай призводять до зміни принципів і системи заохочення, що встановлюються владою відповідно до її власних інтересів. Саме в цьому і проявляється взаємозв'язок між інститутом правового заохочення, соціальними змінами та політичними перетвореннями в країні.

При цьому у міру підвищення рівня цивілізованості суспільства заохочувальні механізми стають ширше застосовуваними в різних сферах соціального життя. Однак недостатній розвиток багатьох соціальних відносин часто пов'язаний з недостатнім використанням заохочувальних норм [66].

Однак, для початку розглянемо, що ж все таки мається під поняттям заохочувальних правових норм.

Так, в широкому розумінні заохочувальні норми розглядаються як підкатегорія регулятивних норм права, які встановлюють різновиди та механізми стимулювання конкретних суб'єктів за виконання ними дій, що мають особливе значення для суспільства. Ці норми спрямовані на використання юридичних інструментів для надання матеріальних та моральних стимулів для підтримки соціально корисної поведінки [67, с. 510].

Згідно Великого тлумачного словника, заохочення, застосоване в юридичному контексті, може визначатися як дія за значенням заохотити/заохочувати, що означає спонукання кого-небудь до певної дії за допомогою різних засобів, таких як переконання, нагородження, підтримка тощо.

У цьому контексті заохочувальні норми права можуть встановлювати механізми та заходи для стимулювання конкретних суб'єктів до здійснення дій, які є бажаними для суспільства [68, с. 409].

Деякі науковці, включаючи С. С. Алексєєва, вказують на доцільність розгляду заохочувальних норм не як самостійного типу норм, а в контексті їх взаємодії з зобов'язуючими та уповноважуючими нормами. В рамках заохочувальних приписів виділяють два різновиди зобов'язуючих норм: ті, що встановлюють основний обов'язок здійснення певної поведінки, що стимулюється заохоченням, та ті, що покладають на органи обов'язок надавати заохочення за певних умов. Також розрізняють два різновиди уповноважуючих норм: норми, що регулюють право особи на отримання заохочення, та норми, що надають компетентному органу право застосовувати заохочення [69, с. 80].

Інші правники, зазначають, що заохочувальні норми не повинні розглядатися як самостійна група норм, оскільки раніше вони не мали відношення до юридичних норм через відсутність засобів державного примусу для їхнього забезпечення. Цей погляд обґрунтовується тим, що заохочувальні норми не передбачають примусу для реалізації певної поведінки і, відповідно, не можуть викликати примусового застосування, тому дана думка має право на існування.

Заохочувальні норми у конкретний історичний період розвитку країни є своєрідною реакцією на актуальні потреби та проблеми, які існували в певний момент у суспільстві. Це свідчить про те, що правове регулювання використовується для адаптації до конкретних вимог і ситуацій у суспільстві, забезпечуючи стимулювання певних видів поведінки, спрямованих на досягнення стратегічних цілей держави. Варто відзначити, що поява та розвиток правових механізмів заохочення, їхні зміни у якісному та кількісному відношенні завжди були обумовлені та витікали із стану базових, регульованих правовими нормами відносин.

Питання про місце заохочувальних норм у системі норм права обговорювалося багатьма вченими та юристами.

Так, німецький соціолог і теоретик соціальних систем Ніколас Луман, який також вніс вагомий внесок у розуміння правової системи та її елементів, включаючи заохочувальні аспекти, визначав роль заохочувальних норм у системі права у «забезпеченні функціонування правової системи через внутрішню саморегуляцію. Він стверджував, що заохочення та покарання виступають як ключові механізми для утримання стабільності правової системи та як засіб для підтримки соціально акцептованої поведінки. Він вважав, що в системі права та її норм заохочення може виступати як позитивний стимул для тих, хто діє відповідно до законів, тоді як покарання може бути використане для тих, хто порушує правила». На думку науковця, саме заохочувальні норми сприяють формуванню і утриманню нормативно-правового порядку в суспільстві. Вони впливають на рішення людей і їхню участь у системі правопорядку, сприяючи забезпеченню рівноваги та стабільності в правовій системі [70].

Геберт Харт розрізняє заохочувальні норми від правових норм. Він вважає, що право і мораль можуть існувати окремо, і правова відповідальність не обов'язково ґрунтується на моральних принципах. Однак Харт визнає важливість заохочення і покарання в системі права, що впливає на те, як люди дотримуються правових норм, його підходи відображаються у концепції зовнішніх засобів соціального контролю: «право використовує заохочення та покарання для забезпечення дотримання норм. Санкції, такі як штрафи або ув'язнення, є способом впливу на поведінку осіб, щоб вони додержувалися приписів права» [34].

Для того аби більш детально розглянути та розкрити питання щодо місця заохочувальних норм в системі права для початку необхідно розглянути систему принципів, що формулюють систему норм права, її структуру та взаємопов'язаність класифікаційних норм. Серед яких вирізняють: принцип єдності класифікаційних критеріїв системи права; принцип взаємовиключення елементів системи права; виділення базису системи права; виділення підсистем приватного й публічного права; виділення підсистем регулятивних і охоронних галузей права.

Принцип єдності класифікаційних критеріїв системи права базується на тому, що право, як феномен цивілізації, ґрунтується на загальнолюдських принципах гуманізму і справедливості. Як зазначають автори підручника «Загальна теорія держави і права» М. В. Цвік, О. В. Петришин та інші, ці принципи формують основу права, визначаючи його основний зміст, тоді як норми та принципи, які суперечать цим принципам, не вважаються правовими. Держава ставиться до всіх норм та принципів права однаково: вона встановлює їх, підтримує і може застосовувати заходи державного примусу за їх порушення. Соціальний зміст права визначається системою органічно взаємопов'язаних матеріальних, соціальних, культурних, ідеологічних та інших умов життя суспільства [54, с. 244-245].

Значний обсяг правових норм вимагає систематизації, і для цього важливо визначити загальний єдиний критерій класифікації, за допомогою якого можна згрупувати норми на підставі виокремленої ознаки. Використання єдиного критерію сприяє системній організації норм і дозволяє уникнути дублювання та суперечностей в системі права.

Розглядаючи принцип взаємовиключення системи права, то її основним структурним елементом більшість вчених визначають самостійну галузь права. У філософії «елемент» розуміють як об'єкт, що входить до складу певної системи і розглядається у її межах як неподільний [41].

Так, галузь, як елемент системи має певні ознаки, що роблять її цілісним, неподільним і самостійним об'єктом у межах системи. Виділяється взаємодія між елементом (галуззю) і системою права, яка відповідає відносинам частини й цілого. Такий підхід надає можливість розглядати галузь як самостійний об'єкт, а взаємодія між галуззю та системою може служити основою для вивчення кожного елемента як системи меншого порядку. Варто погодитися із думками науковців у цій сфері, адже важливість розуміння галузі як елемента системи права підкреслює самостійність цього елемента, а також можливість дослідження його як окремої системи на меншому рівні.

О. Іоффе та М. Шаргородський зазначали про наступну особливість системи права: «... галузі, які входять до її складу, є взаємозалежними, водночас, не дублюють, а навпаки взаємовиключають одна одну». Вони підкреслювали, що «норма не може одночасно регулювати два різних види суспільних відносин або вміщувати два різних методи правового регулювання. Саме тому, норма не може бути одночасно включена у дві різні галузі права» [71, с. 357].

На думку В. П. Шаганенко «в системі одного рівня, елементи якої виключають один одного, немає самостійних об'єктів, що складаються з елементів різних систем другого рівня. Зокрема, система першого рівня містить елементи, кожний із яких виступає як система другого рівня, а також містить елементи, які у свою чергу, також мають системні ознаки третього рівня. Підсумовуючи, ми отримуємо основну структурну ланку системи права, що має назву «норма права». Простежуючи організацію такої системи, необхідно зазначити, що норма права може входити тільки в одну систему – інститут права, а той, у свою чергу, також в одну систему – галузь права. Виникає питання, де в такій системі розташовуються міжгалузеві або міжелементні утворення?» [72].

Отже, відсутність чіткого наукового обґрунтування і визначення термінів у тексті може створювати непорозуміння, тому необхідно уточнювати поняття системи у контексті правових інститутів та надати більше деталей для забезпечення ясності та уникнення суперечливостей.

Принцип виділення базису системи права, завжди визнавався науковцями, оскільки всі правники відзначають особливу роль правових норм у системі права. Серед складових елементів системи права можна виділити певну ієрархію, яка формується на основі будови вітчизняного права. Як було відзначено, об'єктивними передумовами конструювання цієї системи є суспільні відносини, що підпадають під правове регулювання.

Принцип виділення підсистеми публічного та приватного права має свої коріння у роботі римського юриста Ульпіана. Він визначив дві основні галузі права: публічне та приватне, стверджуючи, що публічне право регулює відносини, пов'язані з функціонуванням держави, тоді як приватне право

відноситься до інтересів конкретних осіб. Цей поділ права отримав визнання та залишається актуальним і в сучасний період [73].

За висновками Н. Діденка та В. Селіванова, система права представляє собою «рукотворене явище», що означає об'єктивно зумовлене та цілісне утворення. Ця система включає взаємопов'язані складові, а ключовою її властивістю є здатність змінювати внутрішню структуру під впливом зовнішніх факторів [74, с. 15].

У формуванні системи права ключовим є розкриття об'єктивно існуючих закономірностей суспільного розвитку та усвідомлення їх впливу на правову дійсність. Однією з важливих теоретичних проблем є визначення компонентів цієї системи та розуміння їх взаємозв'язків, зокрема, в розмежуванні та взаємодії сфер приватного та публічного права, їх галузей, норм та інститутів. Це визначає не лише теоретичну, але й практичну значущість для правової дійсності. Врахування цих аспектів сприяє створенню ефективної та адаптованої системи права, яка відповідає потребам та викликам сучасного суспільства [75; 76, с. 123-141].

За твердженнями Р. Сивого в основу зазначеного поділу покладаються наукові концепції, серед яких виділяє три основні підходи до поділу приватного і публічного права: матеріальний, формальний та змішаний [77, с. 46-54].

Матеріальні концепції, зосереджені на розмежуванні за допомогою категорій користі, мети, інтересів, суспільних і юридичних відносин. Вони визначають поділ, виходячи з суті справи, цілей та об'єктів регулювання.

Формальні концепції, засновані на розрізненні з позицій суб'єктивного складу учасників, форм захисту та наслідків порушення права. Звертають увагу на характер влади, автономії, централізації та інших формальних аспектів.

Змішані концепції пробують поєднати обидві попередні концепції, використовуючи матеріальні та формальні критерії. Це означає, що вони враховують як сутність правових питань, так і формальні характеристики.

У свою чергу П. Рабінович стверджує, що «в українській (та й, мабуть, в іншій) юриспруденції термін поняття «приватне» та «публічне» і надалі становитимуть надбання не стільки практики – законотворчої, а відповідно й

правозастосовної, – скільки теорії, яка активно користуватиметься ними як методологічними інструментами доктринального тлумачення та пізнання різноманітних правових явищ» [78, с. 27-34].

В основі цієї класифікації лежить співвідношення інтересів осіб і публічних інтересів, адже першочергово відстоюються інтереси окремої людини при розвитку громадянського суспільства та підтримці правової держави як суб'єкта правотворення. Розмежування між приватним і публічним правом є умовним і в першу чергу спрямоване на розуміння місця та функцій права в загальній системі правового регулювання.

Важливою особливістю є переважання деяких функцій у приватному та публічному праві, що свідчить про їхню відмінність у цілях та принципах дії. Наприклад, в приватному праві застосування примусу зазвичай потребує згоди постраждалої сторони або її активної участі. Це може свідчити про важливість врахування волі сторін та їхньої активної участі в процесі застосування правового примусу. Різниця між приватним і публічним правом полягає, зокрема у питаннях примусу та взаємодії з учасниками правовідносин. А проблематика тут може виникнути у визначенні меж між приватним і публічним правом, а також у забезпеченні балансу між індивідуальними правами та публічним інтересом. Розробка чітких механізмів для врегулювання взаємодії цих систем може бути одним із шляхів вирішення.

Варто зауважити, що дана класифікація є найдоцільнішою, адже саме завдяки її використанню у системі норм права стане під сумнів існування аргументу комплексності в системі права. Так, у галузях права, де взаємодіють і приватні, і публічні інститути, критерій чіткого розмежування не завжди застосовується.

Щодо принципу виділення регулятивних і охоронних галузей права, слід відзначити, що ця класифікація має умовний характер і є науково обґрунтованою. Кожна галузь права включає комбінацію різноманітних функцій, спрямованих на вплив на суспільні відносини. В цьому контексті погляди вчених, які

стверджують, що всі галузі права одночасно регулюють і охороняють суспільні відносини, виглядають обґрунтованими [78, с. 27-34].

У сучасній правовій науці спостерігається тенденція дослідження як права взагалі, так і його конкретних норм, враховуючи їх функціональну спрямованість у контексті правового регулювання суспільних відносин. В Україні в наш час виникли всі передумови для більш об'єктивної оцінки значення публічного права в регулюванні суспільних відносин і, водночас, для підвищення ролі приватного права як необхідного компонента системи права країни. Це передбачає розгляд публічного та приватного права як двох однаково важливих елементів загального явища права [79, с. 58].

У свою чергу відсутність цілісного розуміння інституту заохочувальних норм, а також відсутність чіткого усвідомлення системи, функцій і принципів їх конструювання та застосування, породжує значущі труднощі як на теоретичному рівні, так і на практичному рівні в сфері законотворчості та правозастосування заохочувальних норм. Це створює проблеми в правовій науці та затримує ефективне впровадження заохочувальних норм у системі правових норм. Тому наведемо деякі аспекти та аналіз заохочувальних норм права:

1. заохочувальні норми мають за мету підтримувати чи посилювати деякі види дій або поведінки суб'єктів. Це може включати стимулювання виконання обов'язків, додержання правил, виконання контрактів тощо;

2. зазвичай заохочувальні норми використовують різні методи стимулювання, такі як фінансові винагороди, податкові пільги, визнання, тощо. Наприклад, податкові знижки за певні види діяльності можуть стимулювати економічний розвиток;

3. заохочувальні норми повинні бути достатньо чіткими та визначеними, щоб суб'єкти могли розуміти умови та отримувати заохочення за відповідні дії чи вчинки;

4. вони можуть бути інструментом для підвищення ефективності державних політик та програм. Заохочувальні заходи можуть залучити більше

людей до виконання обов'язків та сприяти досягненню соціальних чи економічних цілей;

5. існування потенційних обмежень в застосуванні заохочувальних норм, таких як фінансові витрати, можливість зловживання системою заохочення, або несправедливий вплив на різні групи суспільства.

Враховуючи це, важливо збалансувати заохочення, щоб вони були ефективними та справедливими, і враховувати можливі соціальні, економічні та етичні аспекти їх впровадження.

Важливим є вирішення питання правильного розуміння специфіки заохочувальних норм та віднесення до певного виду норм права. Очевидно, що в правовій реальності існує не абстрактне явище, яке охоплюється загальним поняттям норми права, а сукупність різних видів загальнообов'язкових правил поведінки (правових норм), кожна з яких володіє певними ознаки.

Як зазначає радянський вчений А. Ф. Шебанов «будь-яке поняття правової норми може дати лише загальне уявлення про найбільш характерні ознаки кожної правової норми ... дійсність завжди багатша за загальне поняття в тому сенсі, що окремі види правових норм, поряд із загальними ознаками норми, завжди матимуть специфічні ознаки, притаманні саме цьому виду правових норм» [80, с. 97].

Правові норми як правила поведінки та регулятори суспільних відносин дуже різноманітні, а особливості заохочувальних норм права дозволяють констатувати, що вони утворюють компактну специфічну групу юридичних норм, яка не підпадає під жоден існуючий вид юридичних норм. Такий підхід свідчить про унікальність та специфічні характеристики заохочувальних норм у порівнянні з іншими видами правових норм.

Питання виділення заохочувальних норм у особливий різновид можна розглядати за такими класифікаційними критеріями:

а) унікальний вплив на вольову поведінку окремих осіб та груп. Це може означати визначення специфічних механізмів чи методів заохочення, які відрізняють ці норми від інших;

б) особливий зміст цих норм. Це може включати конкретні стимули, вигоди чи певні умови, які передбачені цими нормами для того, щоб стимулювати відповідну поведінку;

в) специфіка соціального призначення та їх мета. Це може включати стимулювання певних видів діяльності, сприяння специфічним соціальним процесам або досягненню конкретних соціальних цілей.

Тобто для ефективного виділення заохочувальних норм важливо враховувати їхній вплив, зміст та соціальне призначення, щоб визначити їхню специфічність у порівнянні з іншими нормами системи права.

Заслуговує на увагу думка С. С. Алексєєва щодо заохочувальних норм, який зазначає, що «якщо можливе та необхідне виділення широкого комплексу юридичних норм заохочення як самостійного виду норм, то таке виділення є особливою класифікацією, яка має переважно соціально-політичне значення та ґрунтується на специфічному критерії – характері соціального впливу, який призначений викликати певну поведінку. Зміст такої класифікації полягає в розмежуванні між заохочувальними нормами та нормами, що здійснюють прямий вплив з боку державної влади».

На думку науковця, з точки зору класифікації юридичних норм, заохочувальні не утворюють однорідну групу. До цієї групи входять дві форми зобов'язальних норм (норми, які встановлюють основне зобов'язання щодо певної поведінки, що стимулюється заохоченням та норми про зобов'язання того чи іншого органу у визначених умовах застосувати заохочення) і дві категорії норм, які надають повноваження (норми про право особи отримати заохочення; норми про право компетентного органу призначити заохочення) [81, с. 326].

З вище зазначеного випливає, що заохочувальні норми можуть бути виділені в окрему групу за їх фактичним змістом, але не є специфічними з юридичної точки зору. Основний аргумент проявляється в тому, що норми, які заохочують, відрізняються лише з точки зору заходів забезпечення – санкцій, адже заохочення і юридичні санкції – явища, що знаходяться на різних рівнях. Автор розкриває свій підхід, наголошуючи, що юридична санкція – це частина

правової норми, яка вказує на заходи примусу з боку держави для забезпечення виконання юридичних обов'язків.

Етимологічне значення слова «санкція» виходить не лише на негативні, але і на позитивні наслідки. Одним із його значень є «затвердження», «санкціювання», «дозвіл». «Санкція – це захід впливу, важливий інструмент соціального контролю. Розрізняють негативні санкції, спрямовані проти відхилень від соціальних норм, і позитивні санкції, що стимулюють прийнятну для суспільства поведінку...» [81, с. 326].

Позитивні санкції є невід'ємною частиною всіх видів соціальних норм. Один з найбільш поширених підходів до класифікації соціальних санкцій полягає в їх розділенні на дві категорії: «негативні», які призначені припиняти небажану поведінку, і «позитивні», які спонукають до бажаного типу поведінки. Негативні санкції, такі як арешт чи штрафи, спрямовані на припинення чи покарання невідповідної поведінки. З іншого боку, позитивні санкції, такі як підвищення по службі чи премії, спрямовані на посилення бажаної поведінки. Як у випадку з негативними, так і з позитивними санкціями, їх застосовують спеціально уповноважені суб'єкти [82]. Правова норма є одним із різновидом соціальних норм, тому на них повністю поширюється закономірний порядок. У зв'язку з чим невірно ігнорувати заохочувальні санкції, посилаючись на сформовані термінологічні традиції.

Так, С. С. Алексєєв розглядає відмінність між юридичною санкцією та заохоченням у контексті їх ролі в правовій нормі. Підкреслюється, що юридична санкція входить у склад правової норми та передбачає застосування примусових заходів для виконання юридичних обов'язків. Заохочення ж виступає як частина диспозиції норми, формуючи зміст прав та обов'язків. Основна мета заохочення – не тільки забезпечити виконання юридичних норм, а й непрямо стимулювати необхідну поведінку. Цей механізм функціонує як доповнення або альтернатива санкціям, але використовується через загальний юридичний механізм, а не примусовий вплив держави.

Не погоджуємося із думкою С. С. Алексєєва, який вважає, що різниця між заохоченням та санкціями полягає лише у заходах, які застосовуються для підтримки дотримання норм, і це не є основою для визначення заохочувальних норм як специфічних з юридичного погляду. Унікальність заохочувальної санкції проявляється у забезпеченні тих соціальних благ, досягнення яких підтримується шляхом застосування юридичних засобів. Це особливо важливо для тих цілей, які не можна досягти іншими засобами. Адже віднесення заохочувальних правових норм до специфічних з юридичної точки зору обумовлено їхньою спрямованістю на підтримку та стимулювання правомірної поведінки, використання позитивних заходів та нагородження, що відрізняє їх від санкцій та інших форм контролю.

Слід відзначити, що специфіка заохочувальних норм може розкриватися в контексті їх функціонального призначення. Сутність заохочувальних норм права визначається через їхнє функціональне призначення, а саме формалізацію та впровадження заохочення і пов'язаних процедур в рамках визначеного контексту. Ця формалізація реалізовується шляхом встановлення обов'язкових та уповноважувальних правил, кожне з яких має свої засоби забезпечення.

Щодо зобов'язуючих норм, заохочувальна норма може бути сформульована як обов'язок компетентного органу за певних умов здійснити відповідне заохочення. У той же час вказівка в заохочувальній нормі на обов'язок відповідних органів надавати заохочення не може служити підставою для висновку, що заохочувальні норми права є різновидом зобов'язуючих [81]. Слід відзначити, що віднесення заохочувальних норм до виду зобов'язуючих не надає точної юридичної характеристики і не визначає їх призначення, чим спотворює саму ідею заохочення.

Отже, можна дійти висновку, що у питанні визнання заохочувальних норм як особливого самостійного різновиду у системі правових норм досі існують протилежні наукові точки зору, що свідчить про необхідність їх подальшого вивчення.

Розкриття сутності заохочувальної норми права неможливо без чіткого уявлення про поняття «заохочення». Так, О. О. Барабаш обґрунтувала зміст

понять заохочення у праві та правове заохочення, довівши, що ці два поняття є синонімами при цьому сформулював визначення правового заохочення у широкому та вузькому розумінні.

У загальному розумінні, на думку науковця, заохочення у праві представляє собою механізм впливу, спрямований на регулювання поведінки суб'єктів права. У вузькому розумінні це є конкретним видом правових стимулів, спрямованих на стимулювання суб'єктів права до усвідомленого та сумлінного виконання своїх обов'язків та досягнення соціально корисних результатів, що виходять за рамки звичайних вимог [83].

При дослідженні даного питання доцільно звернутися також і до наукових праць В. М. Баранов, які були здійснені ще в радянські часи, однак не втратили своєї актуальності. Так, під заохоченням він розуміє встановлені норми права різноманітні форми позитивної оцінки державою корисної понаднормової діяльності учасників суспільних відносин [84]. Такої точки зору дотримуються також А. Ф. Вишневський, Н. А. Горбатов, В. А. Кучинський [85, с. 273] та інші.

У свою чергу, С. С. Каринський розуміє під заохоченням публічне визнання заслуг, нагородження, вираження громадської пошани робітникам та службовцям за досягнуті успіхи в процесі виконання роботи [86, с. 10].

Як зазначає у своїх наукових доробках В. В. Юровська, свого часу Н. А. Гущина вказувала, що «заохочувальні норми орієнтують особистість не на просте дотримання правових норм, а на усвідомлену, активну поведінку, прагнення перевершити, перекрити той позитивний результат, який держава прагне досягти в тій чи іншій сфері суспільного життя» [87, с. 196]. У наведеному формулюванні

Н. А. Гущиною неясно зазначено підстави застосування заохочувальних заходів, вказано лише те, що поведінка має бути правомірною та соціально активною. Проте, вказане визначення не конкретизує, як саме заохочувальні норми стимулюватимуть активну поведінку і як це пов'язано з перевищенням позитивних результатів, до яких прагне держава.

Отже аналізуючи думки радянських науковців можна дійти висновку, що під поняттям заохочувальні норми вони розуміють вказівки, які передбачають надання стимулу за визнану державою та суспільством корисну форму поведінки суб'єктів. Ця поведінка включає в себе добросовісне виконання юридичних і суспільних обов'язків або досягнення результатів, що перевищують звичайні вимоги.

Серед інших науковців поширюється думка, що правове заохочення – це позитивний чинник, що впливає на свідомість індивіда, викликає зацікавленість в отриманні благ, апелюючи до свободи суб'єкта й очікування результату, який залежить, перш за все, від його суб'єктивного рішення [88, с. 92-96].

В. О. Льовіна зазначає, що заохочення є позитивно стимулюючим впливом на потреби, інтереси, свідомість, волю, поведінку людей [89, с. 102-104].

Для кращого розуміння необхідно уточнити підстави застосування заходів заохочення. Адже, основою для застосування заходів заохочення є особливо корисна соціально активна поведінка, яка виходить за межі звичайних вимог юридичних норм і може бути визнана як заслужена. Заохочення має стосуватися ситуацій, коли суб'єкти проявляють високий ступінь відповідальності та добросовісно виконують свої обов'язки, перевищуючи очікувані нормами вимоги.

Слід зауважити, що заслужена поведінка є взаємовигідною або «корисною» для держави, суспільства і, звісно, самих осіб, які підлягають заохоченню. Вказані норми відрізняються тим, що вони пов'язані із заслуженою поведінкою, тобто виконанням суб'єктом своїх обов'язків на вищому рівні, що може служити підставою для застосування заохочення.

Аналізуючи вищезазначене, можна відзначити, що погляди науковців поділяються на тих, хто класифікує норми права за рівнем стимулювання соціально корисної діяльності суб'єктів права на звичайні та заохочувальні. Хоча узагальнено всі норми спрямовані на підтримку такої діяльності, виокремлення заохочувальних норм має свою обґрунтованість, оскільки вони часто спеціально націлені на підтримку правомірної поведінки, яку суб'єкти юридично зобов'язані дотримуватися. Такий підхід до класифікації норм права взагалі може допомогти краще розуміти їхню роль у суспільних відносинах та мету створення заохочувальних правових норм.

Деякі вчені вважають, що «диспозицією заохочувальної норми є заохочення, тобто надання різних матеріальних, духовних благ». Розглядаючи вказане твердження, важливо враховувати, що існує певна дискусія серед науковців стосовно природи юридичної санкції. З одного боку, деякі дослідники вбачають юридичну санкцію як необхідну частину норми права, де зафіксовано юридичне схвалення за правомірну діяльність та внаслідок суб'єкт отримує позитивні наслідки. З іншого боку, існують точки зору, які виділяють заохочення як особливий елемент, який стимулює бажану поведінку, і відмежовують його від юридичної санкції.

Таким чином, у висвітленні цього аспекту можна врахувати різноманітні точки зору на природу юридичної санкції та заохочення в системі права, визначаючи їхні функціональні ролі та взаємозв'язок у створенні ефективного правового механізму.

Інші науковці розмірковуючи про заохочувальні норми, роблять висновок, що їх «слід вважати нормами права, але виступають не як правила поведінки, а як державний заклик до певної поведінки». Важко погодитися з цією думкою, оскільки будь-яка норма права є правилом поведінки. Слід зауважити, що заохочувальні заходи, як і примусові заходи, забезпечують встановлену державою модель правомірної поведінки.

Таким чином, можна дійти висновку, що незважаючи на певну значну кількість досліджень серед науковців досі немає єдиної думки щодо поняття заохочувальних норм. Більше того, навіть деякі автори висловлюють сумніви стосовно існування заохочувальних норм як окремого виду правових норм.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертаційного дослідження представлено теоретичне узагальнення та проаналізовано наукові результати з обґрунтуванням методологічних основ дослідження заохочувальних норм у системі правового регулювання, що дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Серед ключових завдань методології дослідження правових норм виокремлюються наступні: дослідження спрямовані на розуміння, які зміни чи вдосконалення можуть бути внесені у діючі норми для покращення суспільства; порівняльне дослідження ефективності реалізації таких норм в Україні та інших країнах, що дозволяє визначити кращі практики та можливості для вдосконалення діючих правових механізмів; визначення оптимальних стратегій для ефективного впливу правових норм на суспільні відносини в контексті конституційної модернізації та системної реформи ключових інститутів права.

2. У сучасній правовій дійсності тлумачення про норму права, дозволяє вважати, що ця норма права не обмежується лише формою нормативно-правового акту, а може знаходити своє закріплення в правових звичаях та договорах, актах міжнародного права, судових рішеннях, в інших джерелах права, а також забезпечуються і встановлюються не тільки державою, а й суспільством. Такий підхід відображає гнучкість та різноманіття джерел права, враховуючи не тільки офіційно ухвалені акти, але й ширший спектр правових взаємовідносин.

3. Заохочувальні норми в системі норм права можуть бути виділені в окрему групу за їх фактичним змістом, але у свою чергу можуть не бути специфічними з юридичної точки зору. Основний аргумент полягає в тому, що норми, які стосуються заохочення, відрізняються виключно з точки зору заходів забезпечення – санкцій і пояснюється тим, що заохочення і юридичні санкції – явища, що знаходяться на різних рівнях. У багатьох системах права заохочувальні норми виділяються та розглядаються окремо, особливо в контексті регулювання соціальної активності та стимулювання корисної поведінки. Окремі заохочувальні норми також можуть містити стимули для участі у суспільних програмах, виконання благодійних дій чи інших корисних активностей.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ

2.1. Змістовні ознаки та принципи заохочувальних норм права

Термін «заохочення» в науковій літературі має велику кількість тлумачень. Згідно з аналізом думок науковців, можна надати наступне поняття. Так, під заохочувальними нормами розуміються певні заходи заохочення за можливі варіанти поведінки громадян (суб'єктів), які у свою чергу підлягають обов'язковому схваленню державою і суспільством та проявляються в сумлінній і продуктивній праці.

Заохочення як засіб правового впливу полягає у спонуканні особи до певної поведінки за допомогою стимулів, що виникають внаслідок взаємодії потреб та інтересів цієї особи, з передбаченими у нормативно-правових приписах конкретними моральними або матеріальними благами, які вона потенційно може отримати [90, с. 17].

На думку Н. Б. Болотіної, під заохоченням слід розуміти публічне визнання трудових заслуг працівника і застосування роботодавцем чи уповноваженим органом держави передбачених законодавством чи колективним договором мір заохочення [91].

О. В. Смірнов під заохоченням за успіхи в праці як правовою категорією розуміє офіційно виражену в наказі (розпорядженні) оцінку результатів праці працівника з боку роботодавця у виді застосування встановлених у нормативних актах мір заохочення [92].

Варто звернути увагу, що в науковій літературі при пошуку терміну «заохочувальні» норми права зустрічається і термін «стимулюючі» норми. У правовій термінології вони є взаємозамінними, використовуються як синоніми для позначення одного і того ж явища, в певних контекстах їхній вибір може залежати від конкретного правового середовища чи трактування.

Термін стимулюючі норми права використовували лише деякі науковці, також вказаний термін містить своє закріплення і в окремих правових дисциплінах або дослідженнях, зокрема у більшій своїй кількості у сфері адміністративного права.

Так, зокрема у підручнику із Адміністративного права за редакцією Павлова Д. М. використовується термін стимулюючі (заохочувальні) під яким розуміють норми, які за допомогою відповідних засобів матеріального чи морального впливу забезпечують належну поведінку учасників регульованих управлінських, суспільних відносин (наприклад, встановлення податкових пільг, пільгове кредитування, тощо) [93].

Однак, є і науковці, які не поділяють цієї точки зору, зокрема Г. В. Джепа зазначає, що поняття «стимулююча» охоплює ширший спектр, ніж «заохочувальна норма», оскільки в стимулюючі норми можуть входити не лише позитивні заходи, які в сутності становлять основний зміст заохочувальних правових норм, але також заходи примусу. Правовий стимул є юридичним засобом, спрямованим на підтримку соціально корисних дій, тоді як заохочувальна норма фактично є гарантованою державою мірою винагороди за здійснені соціально корисні дії. Заохочувальні норми служать інструментом для втілення правового стимулу та його матеріальним забезпеченням. У свою чергу, правовий стимул виступає як засіб для забезпечення заохочувальної норми. Взаємодія між стимулюючими нормами та заохочувальними нормами визначається їх взаємодоповненням, де правовий стимул виступає як інструмент для реалізації заохочувальних заходів, сприяючи соціально корисній активності та винагороді за неї [94].

Варто звернути увагу, що ще у часи Київської Русі були згадки про заохочувальні норми, так пам'ятка феодальної Київської держави «Руська правда» (широка редакція) містить здебільшого норми кримінального та кримінально-процесуального права, серед яких є й заохочувальні норми. Однак про правові заохочення, пільги, гарантії в сучасному їх розумінні тоді не йшлося. Так, узаконене заохочення містить ст. 113 «Руської правди», у якій мовиться, що тому,

хто затримав утікача-холопа та сповістив про це його панові, належить винагорода від цього пана [95].

У науковій літературі під терміном заохочувальні норми, як синонім – правове заохочення, розуміють різноманітні аспекти, такі як самостійний метод державного управління, блага матеріального і морального характеру, пільги та переваги, а також правовий стимул на рівні санкції та індивідуального стимулювання управлінського процесу. Науковці розглядають його як специфічний засіб позитивного соціально-правового впливу на поведінку людей, розглядаючи його як засіб стимулювання відповідного дотримання права, а також як норму-санкцію правового порядку та важливий правовий інститут. Однак у більшості випадків вчені (дореволюційного періоду) розглядають правове заохочення в контексті правового стимулювання та визнають його одним із видів правових стимулів [96].

Як ми бачимо, єдиної думки щодо визначення заохочувальних норм не має, про це пише і у своїх напрацюваннях М. Є. Григор'єва, так, деякі автори розглядають їх як один із типів уповноважуючих норм, в той час як інші вбачають їх як неюридичний стимул. Незважаючи на ці розбіжності, деякі дослідники, вважають, що заохочувальні норми мають право на існування. Вони визнають, що заохочувальна норма передбачає застосування стимулу для сприяння соціально корисній поведінці, що полягає в додержанні та виконанні юридичних та інших обов'язків або досягненні певних результатів, що переважають певні вимоги [97].

Аналізуючи висловлення О. М. Караваєва, можна визначити його погляд щодо поняття заохочувальних норм та на об'єкт заохочуваного вчинку в юридичному контексті. Він вбачає суспільні відносини як об'єкт заохочуваного вчинку і розглядає їх різні елементи, такі як правопорядок, соціально-економічний і політичний лад, інтереси громадянського суспільства і держави, життя, честь, здоров'я людини, власність, безпека тощо.

Автор також визначає суб'єкти, які взаємодіють у заохочувальних правовідносинах, і заохочувальні норми розглядає як елементи реальних правовідносин. Суб'єкт заохочувального вчинку, впливаючи на конкретний

об'єкт, має на меті досягнення позитивних наслідків, між суб'єктом і об'єктом заохочувальних правовідносин виникає зв'язок, що стосується обов'язків суб'єкта.

Отже, згідно з поглядом О. М. Караваєва, заохочувальний вчинок спрямований на взаємодію в суспільних відносинах, де суб'єкт, виконуючи свої обов'язки, прагне досягти позитивних результатів та утримується від негативних дій [98; 99].

У навчальному посібнику «Теорія держави і права» за редакцією М. С. Кельмана автори наголошують на доцільності виділення заохочувальних норм в окрему категорію, у зв'язку з їх особливістю – спеціальною спрямованістю на стимулювання правомірної діяльності, яка передбачається і за звичайне виконання обов'язків. Це дозволяє деяким вченим розглядати заохочення як не окремі заохочувальні норми права, а лише «заохочувальні санкції» до існуючих норм. Термін «заохочувальні санкції» є метафорою, що відхиляється від звичайного трактування санкції в юридичному змісті, переносячи його у правове розуміння загально-соціологічної санкції як адекватної реакції на будь-яку дію, яка варта уваги [100].

Різні науковці можуть надавати різні визначення заохочувальних норм в контексті своїх досліджень і теоретичних підходів. Однак основна ідея полягає в тому, що заохочувальні норми встановлюють механізми стимулювання певної корисної чи бажаної поведінки суб'єктів, і вони можуть передбачати нагороди або пільги для тих, хто виявляє цю поведінку.

Зокрема, О. В. Ільїна зазначала, що заохочувальні норми спрямовані на стимулювання суб'єктів права до здійснення дій, які визнаються корисними чи бажаними для суспільства чи держави [101].

Зазначений аспект щодо того, чи заходи правового заохочення повинні вважатися санкцією чи диспозицією юридичної норми, становить основну точку дискусії в цьому контексті. Деякі науковці вважають, що такі заходи закріплюються в диспозиції норми права і, отже, не можуть бути визнані

частиною юридичних санкцій. Цей аргумент виглядає цікавим і важливим для розуміння структури правової норми.

Здійснення аналізу структури правових норм та класифікації заходів правового заохочення як диспозиції чи санкції визначає обґрунтованість та логічність їхнього включення до юридичного порядку. Дискусії навколо цього питання сприяють подальшому розвитку та уточненню теоретичних підходів у сфері правознавства.

Проаналізований матеріал свідчить про різноманіття підходів науковців до визначення поняття заохочувальних норм. Автори вказують на те, що у різних дефініціях використовуються різні ознаки цього поняття. Підходи до розуміння правового заохочення виявляються різними та варіативними.

Для з'ясування дефініції поняття в контексті конкретного дослідження рекомендується докладний розгляд ознак і особливостей правового заохочення, врахування підходів різних науковців та визначення, що дозволить уточнити поняття та визначити його в рамках конкретного дослідження.

Так, у своєму дисертаційному дослідженні О. О. Барабаш, зазначає, що загальні ознаки реалізації правових стимулів (реалізації заохочувальних норм права) полягають у тому, що:

- пов'язані із сприятливими умовами для реалізації особистих інтересів особи, оскільки вони виявляються у наданні певних цінностей та, в деяких випадках, у зниженні або скасуванні обмежень, що можуть втратити цінність. Зазначене твердження підкреслює, що сприятливі умови для особистих інтересів виявляються через надання цінностей та мінімізацію обмежень. Це може стосуватися різних сфер життя, де важливою є можливість реалізації індивідуальних потреб та цілей;

- інформують про розширення можливостей та свободи, оскільки різні форми вияву правових стимулів включають у себе суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, привілеї, імунітети, надбавки, доплати, компенсації, заохочення та рекомендації. Зазначена інформація свідчить про те, що різноманітні форми правових стимулів сприяють розширенню можливостей та забезпеченню свободи.

Серед таких форм можна виділити різні правові конструкції та заходи, спрямовані на стимулювання певних дій чи вчинків у сфері правових відносин;

- виражають позитивну правову мотивацію, яка створює умови для підтримки та заохочення певних дій громадян відповідно до законодавчих вимог, що сприяє забезпеченню виконання правил та норм. Вираз «позитивна правова мотивація» означає, що дії чи вчинки особи, які підпадають під вплив правових стимулів, мають сприятливі наслідки або наслідки, що визначаються як позитивні в контексті правового регулювання. Це може включати в себе надання певних прав чи пільг, заохочення для виконання певних обов'язків, або інші позитивні стимули, що сприяють дотриманню законодавства;

- спрямовані на упорядковану зміну суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків. Аналізуючи вираз «спрямовані на упорядковану зміну суспільних відносин, виконують функцію розвитку соціальних зв'язків», можна визначити, що йдеться про роль правових стимулів у суспільстві. Такі стимули мають на меті систематизацію та вдосконалення відносин між людьми та групами, сприяючи розвитку соціальної взаємодії та спільної діяльності. Спрямованість правових стимулів на упорядкування та зміну суспільних відносин свідчить про їхню роль у сприянні розвитку соціальних зв'язків. Це вказує на важливість правового регулювання для формування та утримання стабільних та продуктивних суспільних структур;

- передбачають підвищення позитивної активності. Аналізуючи вираз «передбачають підвищення позитивної активності», можна стверджувати, що йдеться про здатність правових стимулів мобілізувати та активізувати суб'єктів правовідносин до позитивних дій або вчинків. Правові стимули, які передбачають підвищення позитивної активності, є ефективним інструментом для стимулювання суб'єктів до вчинків, спрямованих на досягнення позитивних результатів у відповідності до правових норм і цілей суспільства [83, с. 45-46].

Деякі радянські науковці виділяють і таку характерну ознаку заохочувальних норм права як добровільність. Добровільність вчинку, який підлягає правовому заохоченню, означає, що цей вчинок є необов'язковим, але

доречним для суспільства та держави. Суб'єкт отримує можливість вибрати варіант поведінки, який найбільш корисний для нього і відповідає його інтересам і потребам. Іншими словами, вибір такої поведінки здійснюється добровільно, без будь-якого примусу.

Правове заохочення не встановлює обов'язкового варіанту соціально корисної поведінки; воно впливає на суб'єкта шляхом невимушеного застосування заохочувальних заходів, які обіцяють йому певні переваги. Заслужений вчинок стимулюється обіцянкою надати особі додаткові блага або звільнити її (повністю або частково) від певних обтяжень [102].

На думку О. О. Барабаш, необхідною умовою застосування заохочувальних норм є кваліфікація підстави заохочення, тобто заслуги. Кваліфікувати заслугу – означає дати їй юридичну оцінку, вказати відповідну норму права, яка містить ознаки цієї заслуги.

Процес оцінки заслуги може бути розділений на кілька етапів з правовим контекстом:

- перший етап визначає, чи можна вважати правомірний вчинок заслуженим і чи відповідає він критеріям заслуги;
- другий етап передбачає отримання інформації про ключові ознаки правомірного вчинку, які важливі для оцінки. Здійснюється збір даних, що стосуються об'єкта вчинку (суспільні відносини); його об'єктивної сторони (характер вчинку, наслідки, причинно-наслідковий зв'язок, спосіб, час, обставини тощо); суб'єкта (особистість, спеціальні ознаки) та суб'єктивної сторони вчинку (психічний стан суб'єкта, мотиви, мета, емоції);
- на третьому етапі слід об'єктивно та неупереджено проаналізувати зібрану інформацію;
- четвертий етап включає вибір відповідної норми права для оцінки заслуги, яка передбачає заохочення та описує характер заслуги, ознаки якої відповідають ознакам вчинку [83, с. 45-46].

Ґрунтуючись на зроблених автором дослідженнях можна зазначити, що серед ознак він виокремлює поділ на первинні та вторинні ознаки заохочувальних норм права. Так, до первинних ознак науковець відносить:

1) правове заохочення представляє собою один із видів юридичних стимулів, що впливає на внутрішні мотиваційні та вольові аспекти поведінки суб'єктів права, надаючи їм можливість задоволення власних потреб та інтересів;

2) основою для вжиття заходів правового заохочення є заслуга, виражена в усвідомленому та сумлінному виконанні суб'єктом правових обов'язків, що призводить до досягнення соціально корисних результатів, перевищуючи стандартні вимоги, які до них пред'являються.

Серед вторинних виділяє такі, як:

1) цілі правового заохочення включають в себе приватне спонукання, що полягає в стимулюванні подальшої законної поведінки заохочуваного суб'єкта права, а також загальне спонукання, орієнтоване на інших учасників суспільних відносин здійснювати заслуги та вчиняти сумлінні дії;

2) правове заохочення є взаємовигідним для заохочуваних суб'єктів та тих, хто встановлює це заохочення;

3) реалізація правових заохочень здійснюється через процедуру правозастосування.

Варто зазначити, що заохочувальні норми права включають рекомендаційні положення, які мають допоміжний характер та надають поради щодо законної та бажаної поведінки у певній сфері діяльності. Навіть якщо їх виконання не є обов'язковим, їх враховують при прийнятті рішень або вирішенні конфліктів в юридичній практиці.

Ці норми також можуть використовуватися для регулювання суспільних відносин, включаючи заохочення до вільних дій щодо охорони навколишнього середовища, підтримки громадського порядку чи сприяння розвитку суспільства.

Важливо зауважити, що заохочувальні норми права не мають юридичної сили, на відміну від імперативних норм права, які є обов'язковими для виконання. Однак їх вплив може впливати на рішення суду або враховуватися в юридичній

практиці при розгляді справи чи вирішенні конфліктів відповідно до чинного законодавства.

Прикладом заохочувальних норм може служити встановлення податкових пільг або стимулів для осіб, які займаються певними видами діяльності, такими як інвестиції в екологічно чисті проекти чи розвиток наукових досліджень. Такі заохочення можуть сприяти розвитку конкретної галузі та залучити більше людей до цієї діяльності.

Загалом, заохочувальні норми права відіграють ключову роль у регулюванні суспільних відносин у юридичній практиці, враховуючи імперативні та диспозитивні норми права, і залежать від конкретного правового контексту та сфери діяльності.

Іншою значною ознакою заохочувальних норм права є їх універсальність, що обумовлена не лише тим фактом, що вони закріплюються на рівні законів та підзаконних актів, але також на регіональному, місцевому рівні за допомогою їх локальних актів. Отже, з одного боку, проявляється їхнє унікальне місце та роль у механізмі правового регулювання, а з іншого – необмежена сфера застосування, однак варто констатувати, що їхній потенціал використовується не в повній мірі і це пов'язано із недоліками встановлення заохочувальних норм у вітчизняному законодавстві [103].

Отже, здійснивши певний аналіз у наведених науковцями дослідженнях можна дійти висновку, що до основних ознак заохочувальних норм права можна віднести такі: вони є елементом механізму правового регулювання; вони є позитивно стимулюючим елементом; мають специфічний вплив на поведінку суб'єкта; заслужена поведінка виступає найвищою формою; вони заохочують до добровільності; породжують правомірну суспільну активність [104].

Розглянемо кожну із зазначених ознак більш детальноше.

1. Елемент механізму правового регулювання: заохочувальні норми є невід'ємною частиною механізму правового регулювання. Як відомо, юридичні норми становлять вихідну ланку цього механізму. Важливо відзначити, що в

нормативному регламентуванні суспільних відносин важливе значення відіграють заохочувальні норми у їх механізмі правового регулювання.

2. Позитивно стимулюючий елемент: заохочувальні норми є потужним позитивно стимулюючим елементом механізму правового регулювання. Ці норми становлять форму державного впливу, спрямованого на спонукання особи до дій, корисних для самого громадянина, колективу, суспільства та держави. Водночас вони виконують обмежувальну функцію, створюючи позитивний побічний ефект, стримуючи від антисуспільної поведінки. Основою визнання заохочувальних норм як самостійного виду правових норм є їхній унікальний спосіб впливу на поведінку осіб та колективів. Цікаво, що заохочувальні норми виступають як: стимулятор соціальної активності індивідуальних та колективних суб'єктів права; засіб забезпечення реалізації багатьох соціальних правил; засіб виховання правосвідомості; позитивний каталізатор розвитку суспільних відносин; фактор мотивації правомірної поведінки; чинники зміцнення державної дисципліни.

3. Специфічний вплив на поведінку: заохочувальні норми виконують різноманітні функції у суспільстві, виступаючи як стимулятор соціальної активності, засіб реалізації соціальних правил, інструмент виховання правосвідомості, позитивний каталізатор розвитку суспільних відносин, фактор мотивації правомірної поведінки та засіб зміцнення державної дисципліни.

4. Заслужена поведінка як найвища форма: заходи заохочення юридично схвалюють позитивні дії, є формою винагородження від суспільства та держави за добровільні заслужені дії. Варто відзначити, що заслужена поведінка є не просто правомірною, але і найвищою формою правомірної поведінки, виявом найвищого ступеня правомірності.

5. Заохочення до добровільності: заходи заохочення, як правило, надаються за добровільний та заслужений вчинок. В заохочувальній нормі міститься заклик вчинити дію, яка бажана для суспільства та держави, але не є обов'язковою для окремого суб'єкта.

6. Породження правомірної суспільно значущої активності: заходи заохочення впроваджуються з метою викликати правомірну суспільно значущу активність індивідуальних і колективних суб'єктів.

Таким чином, заходи заохочення є взаємовигідними для суспільства та осіб, що їх отримують, поєднуючи різні інтереси та гармонізуючи їх.

Очевидно, заходи заохочення взаємовигідні як для суспільства, так і для осіб, які їх отримують, вони забезпечують гармонію інтересів. Це відзначив ще Т. Гоббс, який у своїй концепції необмеженість влади і прав правителя держави не підтримує апологію абсолютизму континентального типу, який характеризується становою нерівністю, загальною опікою та повністю регламентованим життям. Гоббс закликав суверена «заохочувати всякого роду промисли і всі галузі промисловості, але що пропонувалися ним методи далекі від політики протекціонізму» [105].

Такі погляди приводять до висновку, що за допомогою заохочень досягають таких громадсько значущих цілей, досягнення яких іншими юридичними засобами є неможливим. Це підкреслює важливість вивчення та розуміння механізмів заохочувальних норм в сучасній правовій системі, а їх застосування стає важливим інструментом для стимулювання позитивних змін у суспільстві та досягнення громадянських цілей, підтримуючи інноваційний підхід до правового регулювання.

Правові заохочення застосовуються у рамках певної «системи координат», окресленої принципами застосування заохочення як засобу правового впливу. Вказівка на принципи застосування заохочення свідчить про існування систематичного підходу до використання цих заходів. Це може включати в себе визначення умов, за яких заохочення будуть надаватися, а також механізми їх застосування.

Принципи, у контексті права, є фундаментальними та ключовими ідеями, які визначають сутність та спрямованість правової системи в цілому, а також окремих її компонентів, таких як галузі та інститути права. Ці принципи не лише відображають загальний зміст та цінності правової системи, але й визначають

загальний напрямок регулювання суспільних відносин через правові норми. Вони служать своєрідною системою координат, в межах якої розвивається право, та враховують глобальний досвід його еволюції. Це означає, що принципи права виступають не лише як теоретична основа, але і як важливий напрямок для реалізації і розвитку правової системи в сучасному суспільстві [60].

Саме тому існує необхідність розуміння контексту та визначення чітких принципів застосування правових заохочень для досягнення конкретних цілей у визначеній системі права.

Серед вчених існує розбіжність у розумінні та визначенні принципів застосування заохочувальних норм права, особливо враховуючи галузевий характер деяких з них. Такі розбіжності можуть виникнути через різноманітні фактори, такі як тлумачення нормативних актів, контекст вивчення конкретної галузі права, або підходи до визначення обов'язків та прав суб'єктів.

Барабаш О. О. погоджується із думкою науковців, які окрім принципів застосування правових заохочень, серед яких виділяються принципи заслуг, справедливості, обґрунтованості, персоніфікованості (адресності), гласності, багатоманіття, економії (розумності), своєчасності, шансу та законності. Вчена виділяє також принцип шансу, який, на її думку, означає, що кожен суб'єкт, який потрапив у певну систему стимулів, повинен мати шанс отримати який-небудь із них. Ймовірність отримання заохочення повинна бути достатньо високою, однак в міру, інакше знизиться відповідна активність заохочуваного суб'єкта [83]. Можливість отримання правового заохочення не може бути розглянута як окремий принцип його застосування. Замість цього, враховуючи дії суб'єкта права, які становлять фактичну підставу для такого заохочення, необхідно враховувати принципи формальної обґрунтованості та доцільності.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити висновок, що правове заохочення має бути застосоване до суб'єкта права з урахуванням не лише можливості отримання його, але й відповідності принципам формальної обґрунтованості та доцільності.

Принцип законності є однією з найважливіших складових сфери правозастосування, і це відзначається в науковій літературі. В законності виявляється властивість права протистояти сваволі у процесі організації суспільних відносин, а також закріплення форм власності, що відповідають поточному рівню розвитку виробничих сил у суспільстві [106, с. 15]. Принцип законності виступає не лише як основний принцип права, але й як комплексне явище, що пронизує різні аспекти правового порядку та суспільного управління. Відзначається його важливість у формуванні та забезпеченні додержання правових норм та відповідальності на різних рівнях.

Принцип законності формується на основі обов'язку та вимоги беззаперечного дотримання та виконання нормативно-правових приписів. Охарактеризувати цей принцип можна за декількома його ключовими властивостями. По-перше, він визначається єдністю законності, що передбачає однакове розуміння правових норм усіма суб'єктами права. По-друге, цей принцип гарантує рівність перед законом для всіх суб'єктів. По-третє, він визначається невідворотністю юридичної відповідальності та іншими аспектами [90].

Серед науковців в галузі права висловлено твердження, що законність як поняття включає в себе дві основні ознаки. По-перше, це зовнішня або формальна характеристика, яка визначається обов'язком суб'єктів права виконувати вимоги законів та підзаконних нормативно-правових актів. Це стосується державних органів, посадових осіб, громадян і різноманітних об'єднань. По-друге, законність включає внутрішню або сутнісну ознаку, яка передбачає наявність науково обґрунтованих і відповідних правовим нормам законів, що визначає їх якість та відповідність [60].

Принцип законності є одним із основних принципів встановлення відповідальності в правовій системі, а використання заохочувальних норм права розглядається як важливий аспект цього принципу, можна припустити, що принцип законності також є ключовим фактором у застосуванні заохочення як інструменту правового впливу.

Цілі законності – це кінцевий результат, на досягнення якого спрямована дія принципу законності. У сфері застосування норм права до них належать: захист прав людини; недопущення свавілля в роботі суб'єктів застосування норм права; забезпечення правильного застосування норм права; упорядкування та уніфікація практики застосування правових норм. Цілі принципу законності мають безперервний характер, є взаємопов'язаними і взаємопроникаючими [107, с. 36].

Є. С. Звонков важливим елементом в законності виділяє справедливість, що виступає як інструмент для забезпечення балансу між закріпленими у законодавстві правами людини та морально-духовною системою координат розвитку суспільства. Її коригуючий вплив спрямований на стримування законності та правопорядку від перетворення у формалізм та догматизм, а також запобігання перетворенню свободи, рівності та гуманізму у анархію [108, с. 220].

На думку деяких науковців принцип законності стверджує, що виконання закону є обов'язковим, і не можна обґрунтовувати його невиконання за допомогою розумних міркувань або підстав доцільності. Це впливає з того, що в законодавстві вже враховуються різні фактори ефективності та доцільності при прийнятті закону законодавчим органом. Якщо правові норми прийняті належним чином і відповідають потребам та завданням суспільства, вони вже володіють вищою соціальною доцільністю. Доцільність також передбачає, що в кожному випадку треба дотримуватися закону, поки він не буде скасований, проте в межах закону можуть прийматися найбільш доцільні рішення для кожної конкретної ситуації [109; 110].

Враховуючи зазначене та проаналізувавши наукову літературу з питання вивчення принципу законності, можна зазначити, що останній проявляється у певних аспектах.

По-перше, це охоплення на рівні закону загальних рамок правового регулювання сфери застосування правового заохочення та визначення основних заходів заохочення, які можуть задовольняти конкретні потреби суб'єктів права. Це передбачає визначення в законі ефективних та зрозумілих заходів правового заохочення для реалізації мотиваційних та інших його функцій.

По-друге, це встановлення в законі загальних підстав, порядку та принципів застосування суб'єктами правотворчості заходів правового заохочення до осіб, які є об'єктами такого стимулювання в рамках правової системи.

По-третє, важливим є відповідність законам підзаконних нормативно-правових актів, які визначають додаткові види правових заохочень, порядок, підстави та принципи їх застосування.

По-четверте, суб'єкти правового заохочення повинні неухильно дотримуватися встановлених законами та підзаконними нормативно-правовими актами підстав, порядку та принципів застосування заохочень.

Наступним не менш важливим принципом застосування заохочувальних норм є принцип обґрунтованості, який передбачає, що всі рішення про застосування заходів такого заохочення повинні ґрунтуватися на конкретних, достовірних фактах. Такий спосіб розгляду цього принципу вказує на обґрунтованість застосування заохочень у практиці як ефективного інструменту правового впливу. Проте слід відзначити, що цей принцип також враховує не лише фактичну, але й формальну обґрунтованість, що передбачає застосування правового заохочення на підставі чітко визначених у відповідних нормативно-правових актах критеріїв. Крім того, ці підстави та порядок їхнього застосування повинні базуватися на доступних та зрозумілих для заохочуваних суб'єктів нормах, що можна порівняти з «правилами гри» [90]. Деякі із науковців вказують на важливості розуміння заходів правового заохочення для суб'єктів права, що можна визначити на рівні принципу зрозумілості. Проте, виглядає доцільніше розглядати його як принцип доступності, який має дві складові: доступність для ознайомлення та доступність для розуміння. Застосування заходів правового заохочення на формально визначених підставах, які можуть бути недоступними для ознайомлення та/або розуміння, може не відповідати принципу формальної обґрунтованості.

Необхідність обґрунтування прийнятих рішень є важливою умовою для їхнього визнання справедливими не лише громадськістю, але й для забезпечення нагляду та контролю з боку вищих інстанцій. Також це дає можливість

зацікавленим особам оскаржувати та опротестовувати неправосудні рішення. За визначенням Н. В. Глинської, обґрунтованість ухваленого рішення впливає з його обґрунтування та передбачає підтвердження правильності усіх висновків, що містяться в конкретному правозастосовному акті. Це досягається за допомогою посилань на відповідні норми права, а також наданням обґрунтування прийнятого рішення, включаючи аргументи, докази та взаємопов'язані переконливі відомості [111]. Обґрунтування виступає не тільки необхідною, але й невід'ємною частиною правозастосовної діяльності, визначаючи її динамічний характер, і вважається фундаментальною вимогою.

Вимога до обґрунтованості правозастосовної діяльності, охоплює всі етапи правозастосовного процесу. Обґрунтованим має бути не лише сам акт правозастосування, але й діяльність суб'єкта, що застосовує норми права [112, с. 47]. Згідно з висновками М. С. Строговича, механічне та формальне застосування закону, включаючи підлаштування фактів під формальні ознаки закону без урахування життєвого контексту та вмісту закону, нарівні із прямим невиконанням чи порушенням закону, становлять порушення принципу законності [113, с. 50].

Перед застосуванням правової норми важливо переконатися, що зазначене в ній діяння, особи та відносини реально існують у конкретному випадку. Загалом необхідно, щоб ознаки даного випадку відповідали критеріям, які передбачені відповідною правовою нормою. Якщо зазначені ознаки існують у даному випадку, то застосовуються відповідні повноваження, обов'язки, заборони чи покарання, передбачені правовою нормою.

Принцип обґрунтованості тісно пов'язаний із так званим принципом заслуг, який визначає, що заходи правового заохочення мають застосовуватися тільки за заслужений суспільно корисний вчинок. Важливо відзначити, що цей вчинок повинен перейти межі простого очікування. З іншого боку, тобто, для того, щоб отримати юридичне визнання та схвалення від суб'єкта правового заохочення, необхідно реально виявити заслужений характер дій. Це означає, що підлягають юридичному визнанню лише такі вчинки, які є добросовісними, правомірними та

мають загальновизнані корисні результати. Ці результати характеризуються позитивними метою та мотивами поведінки суб'єкта правового заохочення [83].

Близьким за суттю до принципу заслуг є принцип соціальної корисності, відповідно до якого, на думку П. В. Хряпінського, на високу соціальну оцінку заслуговують такі варіанти правомірної поведінки, в яких поєднання суспільних і особистих інтересів носить органічний, природний характер та призводить до соціально-корисного результату [114, с. 103].

У сучасній науковій літературі освітлено принцип доцільності в застосуванні правового заохочення. Цей принцип визначає, що правомірна поведінка, яка передбачена заохочувальними нормативно-правовими приписами, повинна викликати застосування заходів заохочення. Це виходить із необхідності створення мотивації для заохочуваного суб'єкта права на майбутнє та полегшення роботи інших осіб.

Не можна не погодитися із думкою П. М. Рабіновича, який вважає, що доцільним має визначатися лише такий варіант застосування норми, який дозволяє найкращим чином (за даних умов) досягти її мети. Тобто, головною метою доцільності правозастосування досягнення того соціального ефекту, заради якого було створено норму права [115].

Важливо відзначити, що не кожен правомірний вчинок, який призводить до соціально корисного результату, автоматично викликає застосування заходів правового заохочення. В цьому контексті важлива роль належить наявності фактичної підстави (заслужений вчинок) і формальної підстави (нормативно-правовий припис). Таким чином, коли формальна підстава не містить імперативної вимоги до застосування заходів заохочення, доцільність їхнього застосування в конкретній ситуації повинна бути обґрунтована.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що принцип доцільності застосування правового заохочення є факультативним і визначається як необхідність відповідності між фактичними та формальними підставами, а також доцільністю застосування заходів заохочення в конкретній ситуації.

Поняття доцільності використання норм права можна розглядати в двох ключових аспектах. По-перше, застосування юридичної норми вважається доцільним, коли воно сприяє досягненню соціального ефекту, що є метою створення цієї норми. Іншими словами, доцільність застосування норм права в цьому розумінні передбачає цілеспрямованість та ефективність такої діяльності.

У другому аспекті, поняття доцільності пов'язане з оптимальністю. Оскільки перше визначення доцільності, на думку П. М. Рабіновича, не дає відповіді на питання: як обрати один з рівноправних варіантів поведінки, запропонованих нормою в конкретній ситуації? Це питання виникає, коли суб'єкт застосування норм права зіткнувся з вибором між різними варіантами, які мають однакову формальну законність, але можуть виявитися різними за ефективністю чи соціальним впливом [116, с. 45].

Застосування законів повинно враховувати не лише формальну відповідність, але й суттєву доцільність. Доцільними вважаються ті норми, що відображають об'єктивні закони розвитку суспільства. Проте важливо не лише оцінювати доцільність самих правових норм, але й обирати найбільш обґрунтований шлях та засоби для їхньої реалізації на практиці. Визначення доцільності в застосуванні норм права завжди має ґрунтуватися на об'єктивних висновках, виведених із фактичних обставин справи. Суб'єкти застосування норм права, виконуючи юридичні вимоги, повинні одночасно діяти ініціативно, з максимальним врахуванням особливостей місця та часу виконання, розумно розподіляючи ресурси.

При розгляді принципу доцільності важливо врахувати взаємодію цього принципу з принципом законності. У певних фактичних умовах компетентний орган не лише може, але й повинен застосовувати юридичні норми відповідно до закону [117]. Проте ця точка зору може бути піддана критиці, оскільки існують випадки, коли компетентний орган може відмовитися застосовувати юридичні норми. До таких випадків відноситься можливість незастосування чи обмеження застосування певних юридичних норм відповідно до загальних принципів права. У своїх працях А. М. Перепелюк зазначав, що цю проблему свого часу розглядав

П. О. Недбайло, зауважуючи, що формально не скасовані юридичні норми не можуть застосовуватися у випадках, коли з суспільного життя зникають факти, які раніше охоплювалися критеріями цих норм [118]. Також неможливо застосовувати формально не скасовані юридичні норми, які фактично втратили чинність через зміни в суспільно-економічній та політичній ситуації або в законодавстві.

Не менш важливим є принцип правової нормативності, який втілює основну концепцію правової держави. Ця концепція визначена як норма-декларація та норма-ціль у Конституції України. Відомий український конституціоналіст Ю. С. Шемшученко описує її як «ідеальний тип держави, в якій всі дії підпорядковані правовим принципам» [119, с. 688].

Принцип правової нормативності та нормативної системності сприяє реалізації ідеї правової держави, де вся діяльність підпорядкована нормам права.

Іншим принципом, що прямо впливає з юридичного факту є принцип справедливості, який виступає основоположним принципом права, визначається суворю та максимально точною відповідністю конкретного заходу правового заохочення заслуженому вчинку. Справедливість, як загальноправовий принцип, передбачає взаємовідповідність між вчинками та нагородами, заслуженою поведінкою та заохоченням, а також між злочином і покаранням.

Якщо принцип справедливості застосування заохочення визначає співмірність конкретного заходу правового заохочення відповідному заслуженому вчинку, то принцип індивідуалізації націлено на врахування характеристик конкретного заохочуваного суб'єкта. Цей принцип має два аспекти: аспект персоналізації та аспект персоніфікації. Перший аспект передбачає урахування особистісних характеристик заохочуваного суб'єкта, таких як заслуги, соціальний статус, вік, стать і т.д., а також його матеріальні та моральні потреби і інтереси (цей аспект ретельно досліджений Л. Д. Уховою) [83]. Другий аспект підкреслює, що правове заохочення має бути адресним, тобто застосовуватися до конкретного суб'єкта, який вчинив заслужений вчинок.

Принципи справедливості та індивідуалізації у застосуванні правового заохочення взаємодіють, забезпечуючи точну відповідність між заохоченням і заслуженим вчинком, а також урахування особистісних характеристик заохочуваного суб'єкта.

Принцип справедливості представляє собою вимогу до актів застосування норм права, відображає ідею соціальної справедливості у суспільстві. Він визначає розуміння правильності прийнятого рішення з урахуванням інтересів народу та держави, створює упевненість у суб'єктах, що застосовують норми права, та оточуючих, що прийняте рішення сприяє загальним інтересам та відповідає потребам та інтересам окремих громадян та громадських організацій. Моральний аспект та етична оцінка ситуації, яка потребує вирішення, обов'язково повинні враховуватися при застосуванні норм права. Такий підхід обумовлений тим, що функціонування державного апарату не може обмежуватися лише юридичною значущістю фактів. Принцип справедливості визнається всіма народами як найвища цінність та універсальний принцип [120, с. 6].

Принцип справедливості відображає відповідність загальної громадської думки прийнятому рішення. Від того, наскільки переконливе і морально-виправдане рішення компетентного органу, залежить його авторитет (такої думки дотримувалися лише радянські вчені). Цей принцип є етико-юридичним феноменом, який проявляється в застосуванні правових норм та досягненні оптимального співвідношення між загальнолюдськими та правовими цінностями, відповідно до розвитку суспільства [121, с. 9]. Згідно з Р. Циппеліусом, право має регулювати людську поведінку так, щоб вигоди та обтяження були справедливо розподілені, і суперечливі інтереси задовольнялися відповідно до їхньої ваги та значущості [122, с. 93]. Правозастосування виступає як засіб забезпечення соціальної справедливості [123, с. 13], а відповідно до Арістотеля, справедливість повинна об'єднувати законне і рівномірне, що стає «золотою серединою» [124, с. 13].

П. В. Хряпінський виділяє пов'язаний із принципом справедливості принцип добровільності, що акцентує на усвідомленій свободі особи у виборі соціально-значущої поведінки і є доповненням до принципу справедливості [114].

Щодо добровільності використання правового заохочення, слід відзначити, що існують випадки, коли необхідність застосування цього заходу може бути встановлена нормативно-правовими приписами незалежно від волі суб'єкта заохочення. У таких випадках обов'язковість застосування правового заохочення може впливати із фактичної підстави, визначеної відповідними нормами. Таким чином, не у всіх ситуаціях використання заходів правового заохочення як засобу правового впливу буде ґрунтуватися на принципі добровільності, оскільки існують випадки, коли його застосування визначено самими нормами, не залишаючи місця волевиявленню суб'єкта. З цього можна зробити висновок, що принцип добровільності, подібно до принципу доцільності, є необов'язковим у конкретних випадках.

Зрозуміло, що повторне застосування заохочення до одного і того ж суб'єкта не може бути однаковим, оскільки мотиваційна ефективність таких заходів буде послаблюватися [26]. Таким чином, використання правового заохочення повинно базуватися на принципі різноманітності. Згідно з цим принципом, за різні заслужені вчинки мають застосовуватися різні заходи правового заохочення, і використання однакових заходів може бути виправданим лише в разі фактичної відмінності їх характеристик, наприклад, різного розміру премій чи подарунків за різні заслуги.

Важливим аспектом застосування заохочувальних нор права є принцип різноманітності, що визначає необхідність різних заходів заохочення для відмінних заслуг. Цей принцип дозволяє ефективно мотивувати суб'єктів права, забезпечуючи адекватну відповідь на їх заслуги та дії.

Варто акцентувати увагу і на застосуванні такого принципу при заохочувальних нормах права, як принцип публічності (чи, інакше кажучи, гласності). Будь-яке застосування правового заохочення стає неефективним, якщо його заходи не підлягають відкритому розголошенню. У такому випадку можна

стверджувати, що або не йдеться про справжнє заохочення, або таке заохочення не є правовим. Однією з важливих функцій заохочення є сприяння правовому вихованню суб'єктів права. Це включає в себе підвищення рівня їхньої правової культури, формування моральних якостей, спрямування на вчинення правомірних дій і запобігання неправомірній або девіантній поведінці (ідеологічно-виховна функція). Виконання цієї функції неможливо без дотримання принципу публічності. Цей принцип, з одного боку, сприяє підвищенню авторитету суб'єкта, що отримав заохочення, і, з іншого боку, позитивно впливає на інших осіб, демонструючи їм приклад відзначених досягнень і сприяючи формуванню у них мотивації, необхідної для отримання правового заохочення.

Можна визначити, що ефективність правового заохочення пов'язана з його відкритістю та публічністю. Принцип публічності виступає ключовим елементом, сприяючи не лише авторитету заохоченого суб'єкта, але й впливаючи на інших, які отримують стимул для правомірної поведінки через спостереження за прикладом інших.

Принцип розумної періодичності застосування правових заохочень базується на усвідомленні того, що надмірне використання заходів стимулювання може не призвести до бажаного результату і навіть залишити негативний відбиток на поведінці заохочуваних суб'єктів. Така ситуація може виникнути, наприклад, коли преміювання працівників стає регулярною частиною їхньої заробітної плати, яку отримують разом із основною виплатою, і вже не має стимулюючого впливу на їхню продуктивність. У такому випадку правове заохочення втрачає свою ефективність як засіб мотивації для роботодавця [83].

Отже, принцип розумної періодичності застосування правових заохочень підкреслює необхідність балансу між застосуванням стимулюючих заходів та їхньою ефективністю. Повторне та надмірне застосування може втратити свій мотиваційний вплив, тому важливо визначати оптимальний графік та форми заохочень для досягнення найкращих результатів.

Принцип гуманізму виступає одним з ключових у застосуванні правових норм, зокрема і заохочувальних. У сфері права відображаються універсальні

цінності, такі як рівноправ'я всіх людей, соціальна справедливість, та особиста свобода. Прийняття рішень на основі правових норм і врахування принципів справедливості та гуманізму свідчить про високий рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів правозастосування. Це важливо для підтримання законності та правопорядку, розвитку правової демократії, а також формування правової держави та громадянського суспільства в Україні. Тільки за умови врахування діалектичної єдності інтересів громадянина і держави, а також єдності юридичних прав і обов'язків можна приймати гуманні рішення, які стосуються як окремих громадян, так і держави і суспільства.

Принцип своєчасності застосування заходів правового заохочення – заохочувальних норм права, пов'язаний з принципом розумної періодичності, визначає, що ефективність стимулюючого ефекту можлива лише у випадку, якщо заслужений вчинок заохочуваного суб'єкта буде оцінений та винагороджений вчасно. Застосування заходів негативної юридичної відповідальності обмежене строками, а отже, застосування заходів правового заохочення також повинно бути своєчасним, оскільки в іншому випадку їхній стимулюючий ефект може втратити свою ефективність. Згідно з думкою К. В. Типікіної, про що зазначає в своєму дослідженні О. О. Барабаш, несвоєчасне застосування заохочення є серйозною проблемою, що створює «рану» для заслужених суб'єктів та слугує прикладом розчарування для інших. Вона називає це як «небезпечне захворювання», яке потрібно лікувати, оскільки в іншому випадку заохочення може втратити свою стимулюючу сутність [83].

Принцип своєчасності застосування заходів правового заохочення підкреслює важливість вчасної оцінки та винагородження заохочуваних суб'єктів для підтримання максимальної ефективності стимулюючого впливу, запобігаючи втраті його стимулюючих властивостей.

Так, О. О. Барабаш зазначає, що у результаті проведеного дослідження визначено, що принципи застосування заохочення як засобу правового впливу можна розділити на основні та факультативні. До основних належать принципи законності, фактичної та формальної обґрунтованості, справедливості,

багатоманітності, розумної періодичності та своєчасності. До факультативних відносяться принципи доцільності і добровільності. Закріплення цих принципів у нормативних актах, а також їх практична реалізація сприятимуть підвищенню ефективності застосування правових заохочень.

Разом з тим, Є. В. Годованик у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що оцінюючи ефективність правових норм, можна отримати деякі висновки щодо застосування та втілення принципів у практиці. По-перше, системи права на різних рівнях (універсальні, наднаціональні, національні) впливають одна на одну через нові тенденції у праві, політиці, економіці, культурі та соціальній сфері. Це призводить до формування нових закономірностей і особливостей у їхньому розвитку. По-друге, важливим аспектом сучасної системи права є розширення змісту національних правових норм за рахунок імплементації елементів міжнародно-правових та інтеграційних систем права.

До того ж, розвиток сучасної системи права в сфері глобального конституціоналізму визначається особливостями та тенденціями, такими як демократизація, розширення зон дії права, взаємодія міжнародного та конституційного права. Гуманізація системи права та перехід від інтересів держави до інтересів індивіда та суспільства є ще однією ключовою рисою. Збільшення обсягу та якісного змісту процесуальних норм на конституційно-правовому рівні також виявляється суттєвим фактором в розвитку системи права [10, с. 83-89].

У контексті принципів заохочувальних норм застосування в окремих галузях права, то у трудовому праві науковці визначають кілька ключових принципів, серед яких можна виділити гласність, індивідуалізацію, відповідність трудовим заслугам, обмеженість «фонду» правових заохочень та поєднання моральних і матеріальних аспектів заходів заохочення. М. Л. Смолярова головною позицією у своїх роботах висловлює пропозиції щодо застосування до працівників заохочень на підставі принципів стимулювання, що в результаті впливає на ефективність праці. [126, с. 77].

З іншого боку, П. В. Хряпінський, розглядаючи заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України, визначає інші принципи застосування правового заохочення, включаючи правомірність, соціальну корисність, доцільність, добровільність і своєчасність [114, с. 102].

Обидва підходи підкреслюють важливість розгляду конкретних принципів залежно від контексту і особливостей відповідної галузі права.

Подібне твердження також зазначено і в працях Г. В. Джели, який провівши системний аналіз трудового законодавства, виокремлює наступні принципи, які регулюють надання та застосування заохочувальних норм: принцип законності; державного регулювання; локального регулювання; зв'язку заохочень із процесом праці; прозорості та гласності вживання заохочень; взаємної зацікавленості сторін у результаті праці; переконання як методу правового регулювання; забезпечення соціальної справедливості; поєднання заходів заохочення та заходів обмеження з посиленням відповідальності за результат праці; незастосування заходів заохочення до працівників протягом строку дії дисциплінарного стягнення; індивідуальності застосування заохочень; матеріальної зацікавленості трудового колективу; загальності; публічності; різноманітності видів заохочення; фінансового забезпечення; обов'язку застосовувати заохочення до працівника; охорони у випадку виникнення суб'єктного права працівника на отримання заохочення, та відповідно при невиконанні суб'єктивних обов'язків роботодавцем; юридичної відповідальності [94].

Наведене демонструє відсутність єдиного підходу вчених до систематизації принципів застосування заохочення як засобу правового впливу. Нормативне закріплення цих принципів в законодавстві, а також їх систематична реалізація в практиці, важливі для забезпечення справедливості, ефективності та легітимності процесу використання правових заохочень. Зазначені вище в розділі принципи визначають критерії обґрунтованості, прозорості та адаптабельності при застосуванні заходів правового заохочення, що, в свою чергу, сприяє зміцненню відносин між правовладдям і суб'єктами права в суспільстві.

2.2. Критерії класифікації заохочувальних норм та їх порівняльний аналіз з іншими нормами права

Як вже зазначалося у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження усі норми права можна поділити за певними видами в залежності від критеріїв, які були наведені, не винятком є і заохочувальні норми права, незважаючи на те, що ми дотримуємося думки необхідності визначення заохочувальних норм як самостійного виду.

У загальній теорії держави та права, як і в інших галузях права класифікація має важливе значення, адже допомагає виділити найважливіші ознаки за допомогою яких заохочувальні норми права можуть втілюватися на практиці. Це здійснюється на основі їхніх основних характеристик. Класифікація дозволяє врахувати різноманітні аспекти стимулювання в різних контекстах.

Загальна сутність заохочувальних норм полягає в тому, що вони виступають як частина юридичної системи, яка передбачає можливість застосування певних заходів стимулювання для суб'єкта, який діє згідно з певними правилами чи вчинками. Вони надають можливість суб'єкту вибрати варіант поведінки за умови, що він вчинив заслужений вчинок, а не примушують його до такої поведінки.

Щодо взаємодії та впливу заохочувальних норм з системою юридичних норм, то можна зазначити наступне, заохочувальні норми існують в рамках загальної системи юридичних норм, де вони виконують функцію стимулювання суб'єктів до досягнення певних результатів.

Вони взаємодіють з імперативними, диспозитивними нормами та іншими елементами юридичної системи, доповнюючи та вповноважуючи її. Деякі заохочувальні норми можуть мати обов'язковий характер, коли вони прямо передбачають застосування конкретних заходів заохочення в разі виконання визначених дій або досягнення певних результатів.

Інші можуть бути факультативними, надаючи суб'єктам можливість вибору варіанту поведінки і обіцяючи винагороду лише за досягнення певних стандартів

чи вчинків. Вони можуть суміщатися з імперативними, виконуючи роль стимулу, або з диспозитивними, де доповнюють інші норми із забезпеченням додаткових винагород за бажану поведінку.

Важливо враховувати, як заохочувальні норми поєднуються з правовими нормами різних рівнів (міжнародними, національними) і чи існують конфлікти чи суперечності між ними. Такий аналіз правового статусу заохочувальних норм допоможе зрозуміти їхню роль у системі юридичних норм, їх вплив на суб'єктів та їхню відповідність загальним принципам правової системи.

Беззаперечно, проведення класифікації правових заохочень за різними критеріями є ключовим етапом для розкриття їхньої юридичної природи та глибшого вивчення їхніх специфічних ознак і взаємозв'язків. Цей підхід дозволяє докладніше розглянути особливості окремих правових заохочень і визначити їхній регулятивний вплив на поведінку людей. Такий детальний аналіз не лише сприяє розумінню суті кожного виду заохочення, але й надає можливість визначити важливі взаємозв'язки та вплив, що вони мають у юридичному контексті. В результаті цього дослідження можна здійснити більш обґрунтовану оцінку ролі правових заохочень у суспільстві та їхнього внеску в формування правової поведінки громадян.

У будь-якій науковій області класифікація повинна фіксувати закономірні зв'язки між різними класами об'єктів з метою визначення їхнього місця та ролі в системі, що вказує на їхні характеристики. Для вітчизняної юридичної науки класифікація має важливе значення, оскільки вона допомагає у розкритті результатів попередніх досліджень та одночасно відкриває можливості для нового етапу вивчення конкретного явища.

Класифікація, яка ґрунтується на наукових принципах, не лише відтворює зображену наукову картину або її частину, але й надає можливість робити обґрунтовані передбачення стосовно невідомих аспектів або закономірностей. Термін «класифікація» також охоплює розмежування предмету дослідження за конкретними критеріями [127, с. 127].

Сучасні дослідники, зокрема В. С. Ковальський, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков, О. Д. Тихомиров, та інші, наголошують на важливості виділення матеріальних правових стимулів як ключового чинника, який ефективно стимулює активну та правомірну діяльність особи [128; 104, с. 31-39].

Варто звернути увагу, що свого часу на законодавчому рівні обговорювалося питання про матеріальне стимулювання, зокрема в 2003 році у наказі Міністерства праці та соціальної політики, було зазначено, що матеріальне стимулювання праці – це засіб забезпечення матеріальних потреб працюючих у залежності від результатів їх колективної та індивідуальної праці через систему законодавчих, нормативних, економічних, соціальних та організаційних чинників і заходів, пов'язаних з виробництвом [129].

Деякі науковців в галузі фінансового права акцентують увагу на стимулюючій ролі матеріальних заохочувальних норм, включаючи різні форми оплати праці, такі як заробітна плата та премії, розглядають фонди матеріального заохочення та фонди преміювання як форми матеріального стимулювання для заохочення трудових досягнень.

Т. О. Пікуля у своїх вченнях говорить, що матеріальні стимули протиставляються моральним, так звані «моральні засоби заохочення» включають присудження почесних звань, творчий характер праці та атмосферу в колективі, і вони залишаються ефективним впливом протягом більш тривалого періоду, ніж матеріальні.

Враховуючи природу правових стимулів, вона розрізняє їх на матеріальні та моральні. Перші включають грошову заробітну плату, одноразові винагороди та покращення житлових умов.

Порівняно з матеріальними стимулами, моральні характеризуються більш тривалим впливом на особистий розвиток та творчість. Ця різноманітність стимулів є важливим фактором в системі заохочувальних правових норм та сприяє ефективному управлінню та розвитку суб'єктів.

Деякі науковці у своїх працях роблять поділ моральних стимулів на три категорії: творчі, які пов'язані з діяльністю, умовами праці та її характером;

- престижні, до яких відноситься професійне просування – кар'єрний ріст, визнання заслуг особи тощо; ідейні, які обумовлені переконаннями людини як члена організації [104, с. 60].

М. В. Гудімов, при дослідженні стимулювання дисципліни праці, виділяє різні види стимулів, що виступають як заохочувальні норми права, закріплені в нормативних актах:

а) матеріальні, які включають матеріальне заохочення працівників через систему оплати праці, одноразові премії, винагороду за річну роботу тощо;

б) моральні, які передбачають різні форми морального заохочення, такі як публічне визнання заслуг, нагороди та суспільна повага за високі результати в роботі [130, с. 25-26].

Інші науковці, говорячи про систему стимулювання як заохочувальних норм права, виділяють наступні моральні стимули, такі як публічна похвала, подяка чи присвоєння відзнаки, і матеріальні, такі як премії та цінні подарунки. В свою чергу наголошуючи на важливості умов праці та соціального забезпечення співробітника, а також фіксації досягнень, встановленні доброзичливих відносин між керівником та працівником, інформуванні співробітників про досягнення компанії, участі в прийнятті рішень щодо невиробничого життя компанії та інших моментах.

Отже, зазначені концепції класифікації заохочувальних норм вказують на важливість різноманітних моральних та матеріальних стимулів, зокрема в сфері праці. Вплив цих стимулів сприяє підвищенню продуктивності праці та забезпеченню її дисципліни в організаціях.

З аналізу вищезазначеного ми приходимо до висновку, що за загальним правилом заохочувальні норми права поділяються на такі.

1. Матеріальні заохочення: грошові винагороди: зарплати, премії, бонуси та інші фінансові стимули; матеріальні пільги: спеціальні умови житла, транспортні засоби, медичне страхування тощо.

2. Моральні заохочення: похвала та визнання: присудження почесних звань, відзнак, публічне визнання успіхів; професійне просування: підвищення по службі, отримання нових повноважень тощо.

3. Творчі та ідейні заохочення: можливості для самовираження: дозвіл на впровадження новаторських ідей, проєкти; участь у прийнятті рішень: залучення до вирішення важливих питань організації чи колективу.

4. Соціальні заохочення: підтримка громадської діяльності: заохочення за участь у громадських заходах чи благодійних ініціативах.

5. Невипереджуючі заохочення: заохочення за заслуги: нагороди за внесок у вирішення соціальних, культурних або екологічних проблем.

Це лише загальний огляд, і конкретні підходи можуть відрізнятися від автора до автора або в залежності від контексту дослідження.

Окрім традиційних матеріальних та моральних заохочувальних норм, які проявляються у вигляді стимулів, деякі дослідники визначають статусні стимули. Зокрема, у колективній монографії Р. А. Калюжного авторський колектив виділяє три види стимулів. Поряд з моральними (які задовольняють духовні потреби особи та визнаються державою, суспільством чи колективом як соціальна цінність конкретної особи) та матеріальними (які передбачають отримання матеріальних благ за певну поведінку), він визначає статусні стимули. Ці стимули проявляються в установлених організаційно-правових формах, які оцінюють рівень професійних та політичних якостей працівника, та мають позитивні правові наслідки.

Варто звернути увагу, що авторський колектив монографічного дослідження (Р. А. Калюжний, О. Я. Лапка, Т. О. Пікуля) не погоджується із думкою авторів, які вважають атестацію стимулюючим засобом, як видом заохочувальної норми, де, атестація виступає у якості стимулу, що застосовується в процесі стимулювання особи. Згідно з Положенням про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженим постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991 № 114 (ст. 47) [131], атестація має за мету не лише вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ,

підвищення ефективності роботи підрозділів, розстановку кадрів, але передбачає стимули для підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності (прояв креативності) і відповідальності за виконану роботу [132, с. 11]. Важливо відзначити, що атестація може мати і негативні наслідки для працівника, оскільки під час неї оцінюються різні аспекти, включаючи ділові, професійні, моральні та особисті якості. У випадку виявлення порушень з боку працівника йому може бути надане пониження у званні чи посаді, або навіть звільнення тощо.

Саме тому автори погоджуються з необхідністю визначення стимулювання за статусом, проте, до засобів такого стимулювання зазначають, що слід віднести підвищення по посаді, надання спеціального звання і т. д. Іншими словами, у цьому контексті статусне стимулювання спрямоване на підвищення соціального статусу особи у колективі, суспільстві і т. д. [104, с. 33-35].

Цікавою вважається позиція деяких дослідників, які визначають нематеріальні стимули, такі як: заохочення довірою та стимулювання позитивним фідбеком. Останній проявляється в поважному ставленні до осіб і підкресленні ролі кожного у досягненнях підприємства. У цьому випадку автори, на нашу думку, вказують на моральне стимулювання.

Що ж до такого виду заохочувальних норм, як невипереджуючі заохочення, то під ними розуміються стимули, які надаються без конкретних умов або вимог, і не визначаються конкуренцією. Їх надання базується на загальних принципах та сприятливому відношенні до певних видів поведінки чи досягнень без прямого порівняння з іншими працівниками. Наприклад, підняття зарплати всього колективу без прив'язки до конкретних досягнень кожного працівника може служити прикладом невипереджуючого заохочення. Такі заходи стимулювання сприяють підвищенню загального рівня мотивації та трудової продуктивності всієї групи працівників.

При застосуванні матеріальних та моральних заохочувальних норм варто звернути увагу на висновки зроблені С. В. Венедіктовим. Проводячи аналіз методів стимулювання високої професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України, С. В. Венедіктов акцентує увагу на двох основних

видах застосування заохочувальних норм у вигляді таких стимулів: матеріальних (заробітна плата, надбавки, премії) та моральних (подяки, грамоти, медалі, ордени). Важливо відзначити, що він класифікує матеріальні стимули на грошові та негрошові (пільги, переваги), розподіляючи останні на позитивні та негативні. У своєму дослідженні він підкреслює взаємодію та взаємозв'язок між матеріальним і моральним стимулюванням, які взаємодіють та підтримують один одного. Необхідно також враховувати, що дослідник зауважує, якщо обидва типи стимулів розвиватимуться нерівномірно, це може вплинути на якість професійної діяльності персоналу органів внутрішніх справ, порушуючи основні характеристики. Наголошується, що співвідношення матеріального і морального стимулювання не свідчить про їх нерівноцінність у процесі підтримки відповідної професійної діяльності. Матеріальне стимулювання вбачається як засіб для забезпечення життєвого рівня, тоді як моральне стимулювання задовольняє соціальну потребу працівників у визнанні їх службових досягнень.

Окрім цього, Венедіктов вказує на важливість розрізнення негрошових матеріальних стимулів, таких як пільги та переваги, які можуть бути позитивними чи негативними. Відзначаючи взаємодію між матеріальним і моральним стимулюванням, він підкреслює, що вони можуть взаємодіяти та посилювати один одного. Такий підхід вказує на важливість балансу між матеріальним та моральним стимулюванням для досягнення оптимальної ефективності та гармонії в роботі працівників органів внутрішніх справ [133].

І. А. Грузіна, підтримуючи погляди С. В. Венедіктова, наголошує на необхідності раціонального поєднання матеріальних та моральних заохочень для стимулювання високопродуктивної праці працівників у сучасних умовах [133]. Такий підхід підсилює ідею, що ефективність стимулювання досягається через розумне поєднання обох видів заохочення, що дозволяє досягти оптимальної рівноваги та максимізувати результативність працівників [134].

Виходячи з вищезазначеного, можна визначити, що різновиди правових стимулів виявляються досить різноманітними в аспектах їх природи, змісту,

напрямку, обсягу та адресатів. Це створює передумови для їхньої класифікації з урахуванням різних критеріїв.

Так, з огляду на зазначене заслуговує на увагу класифікація заохочувальних норм в залежності від статусу суб'єкта заохочення: державні (у зв'язку із їх застосуванням державними органами: президентські, урядові, тощо) та недержавні (локальні, застосування суб'єктами приватної сфери).

Державні заохочувальні норми права можуть включати положення, які передбачають матеріальні та моральні заохочення від держави для осіб чи організацій, що виконують певні соціально корисні дії або досягають певних результатів.

Існує й інша класифікація видів заохочувальних норм, запропонована українськими науковцями В. С. Ковальським, А. М. Колодієм, С. Л. Лисенковим, О. Д. Тихомировим, які визначають наступні основні елементи та характеристики класифікації правових стимулів.

1. Зв'язком з нормою права, що проявляється у формах: умови, що передують поведінці, враховуючи юридичні факти, які сформульовані в гіпотезах норм права, що забезпечують виникнення цих правовідносин; суб'єктивних прав та обов'язків, законних інтересів, які визначені в диспозиції норм права. Це означає, що самі норми права встановлюють певні права та обов'язки для суб'єктів, а також захищають їх законні інтереси та передбачають можливість певних пільг.

Таким чином, зв'язок з нормою права виявляється через умови перед поведінкою та визначення суб'єктивних прав та обов'язків, що впливають на правовідносини між суб'єктами.

2. Галузевою приналежністю норм права, яка сприяє систематизації та розумінню правового порядку в різних сферах суспільства і дозволяє визначити до якої сфери чи галузі права відноситься конкретна норма, зокрема: конституційні, адміністративні, цивільно-правові, кримінально-правові, трудові, фінансові і т.д.

Обсягом дії, що допомагає систематизувати різні аспекти їх впливу та визначити їхню значущість у правовій системі, поділяються на: основні норми, що включають в себе суб'єктивні права, обов'язки і заохочення. Це означає, що вони прямо визначають права та обов'язки суб'єктів відносин, а також встановлюють заохочення для досягнення певних результатів; часткові, що пов'язані з законними інтересами, які регулюють ситуації, пов'язані з виникненням законних інтересів, але не надають прямих прав чи обов'язків; додаткові, що включають пільги, привілеї та певний імунітет, тобто вони надають додаткові переваги чи особливості суб'єктам їх використання.

Часом дії, що вказує на тривалість та обмеженість заохочувальних норм у часі, поділяються на: постійні – вказує на те, що вони застосовуються безстроково або на тривалий період; тимчасові – мають обмежений період дії. Це може впливати на ефективність заохочення та його вплив на суб'єктів правовідносин у конкретний період часу.

3. За суб'єктами: індивідуальні заохочувальні норми спрямовані на конкретних осіб, надаючи стимули на рівні окремих суб'єктів; колективні або загальні, що можуть бути спрямовані на групу осіб чи суспільство в цілому, маючи загальний вплив; виняткові, які можуть бути спрямовані на обмежену групу осіб або на конкретного суб'єкта.

4. За фактичним змістом: особисті стосуються конкретних осіб та їхніх індивідуальних вчинків чи звернень; організаційні – можуть бути спрямовані на великі групи людей або організації в цілому; майнові або матеріальні – пов'язані із матеріальними благами та можуть включати фінансові стимули; духовні.

5. За видами суспільних відносин: політичні – спрямовані на підтримку або регулювання політичних процесів та вчинків; економічні – пов'язані з економічною діяльністю та мають на меті стимулювати певні економічні результати чи вчинки; соціальні, що охоплюють аспекти, пов'язані із взаєминами в суспільстві та підтримкою соціальних цілей; культурні – включають стимули, спрямовані на підтримку та розвиток культурних цінностей та традицій [128].

Вважаємо, що подана класифікація заохочувальних норм у якості правових стимулів є ретельною та досить вичерпною, оскільки враховує різноманітні ознаки та критерії, що в свою чергу дозволяє визначати різні типи стимулів залежно від їхнього зв'язку з нормами права, галузевою приналежністю, обсягом, часом дії, суб'єктами, фактичним змістом та видами суспільних відносин.

Разом з тим, через ретельний аналіз та постійне вдосконалення такої класифікації можна досягти більшої точності та відповідності сучасним реаліям, що сприятиме вдосконаленню законодавства та заохочувальної політики.

Досить цікавою є класифікація запропонована О. Г. Стрельченко, «що представляє розгалужену систему, спрямовану на спонукання людини до активної правомірної поведінки в сфері публічного управління, зокрема: за ступенем заслуг: сумлінне виконання обов'язків або їх перевиконання; за ступенем спрямованості дій: покращення трудової дисципліни, отримання покращених результатів підвищення рівня ефективності діяльності держави, підвищення рівня якості праці, задоволення загальних публічних інтересів; за змістом: підвищення рівня виконання своїх функціональних обов'язків органами публічної влади та залучення населення до публічно-управлінської діяльності; за напрямом мотивації: спонукання та заохочення» [135; 136].

Ю. А. Тихомиров, розглядаючи види суспільних відносин, виділяє різноманітні стимули, такі як економічні, матеріальні, соціальні, політичні, моральні та організаційні. Висвітлюючи ці аспекти, вчений надає особливу увагу економічним та соціальним стимулам, при цьому підкреслює значущість ефективності системи оплати та преміювання працівників, а також вказує на вагомість соціальних заохочень, таких як державні нагороди, суспільне визнання, престиж, моральне заохочення через подяку та інші самогарантії – колективні чи індивідуальні. Зазначену думку науковця розділяють у своєму монографічному дослідженні Р. А. Калюжний, О. Я Лапка, Т. О. Пікуля. Також Ю. А. Тихомиров розглядає діяльнісні стимули як різновид правових стимулів, що висувають на передній план активну роботу колективів, підтримку професійної майстерності та

постійне підвищення кваліфікації, як ключові аспекти службового росту та підтримки активності громадян в різних сферах діяльності [104, с. 34].

Подана науковцями класифікація свідчить про різноманітні аспекти та напрямки застосування правових стимулів в публічному управлінні. Вона дозволяє врахувати різні контексти і ситуації, в яких можуть застосовуватися стимули для сприяння правомірній поведінці, а зазначені критерії можуть слугувати основою для розвитку та аналізу систем заохочувань у сфері публічного управління.

Як вже зазначалося, дослідження впровадження заохочувальних норм залежить від специфіки кожної галузі права. Вчені різних галузей враховують особливості стимулювання особи згідно з предметом свого дослідження. Так зокрема, науковці в галузі конституційного права говорять про імунітети, як вид застосування заохочувальних норм [137; 138; 139; 140; 141], тоді як кримінальні правознавці акцентують увагу на стимулах, таких як пом'якшення міри покарання, звільнення від покарання, амністія та інші [142; 143; 144; 145].

З огляду на це, виокремлення заохочувальних норм права відповідно до галузевої приналежності норм права видається доцільним та дозволяє зрозуміти, які різні галузі права враховують їх в контексті своєї специфіки. Важливо розвивати комплексні підходи та враховувати взаємодію різних галузей права та сприяти обміну дослідженнями між вченими різних галузей для створення єдиної та всебічної картини впливу правових стимулів.

Враховуючи зазначене, влучною є галузева класифікація заохочувальних норм запропонована у дисертаційному дослідженні О. О. Барабаш, так в залежності від предмета правового регулювання вчена розподіляє їх на кілька категорій, зокрема: конституційні заохочення (наприклад, державні нагороди, які відзначають особливі досягнення громадян у служінні державі); адміністративні заохочення (до них можна віднести дострокове присвоєння спеціального звання, що служить визнанням високої професійної кваліфікації та досягнень); трудові заохочення (включає нагородження почесною грамотою за високі трудові досягнення та внесок у справу); кримінально-виконавчі заохочення (до них може

входити дострокове звільнення за певних умов, як визнання правопорушника таким, що заслуговує на позитивний стимул) тощо [83].

На наш погляд, досить правильною є класифікація заохочувальних норм за часом дії, яка дозволяє враховувати терміновість та тривалість заохочень, що може впливати на їхню ефективність та спрямованість, або ж як називають її інші науковці за тривалістю правового заохочення в часі, поділяються на: постійні – ці заохочення залишаються чинними без обмежень у часі. Вони можуть виступати як постійні стимули для осіб, які відповідають певним умовам чи досягають конкретних результатів; тимчасові – ця категорія включає заохочення, які застосовуються обмежений період часу, вони можуть бути активними протягом певного терміну або у зв'язку з конкретними подіями чи обставинами.

Тож наведено приклади постійних та тимчасових заохочувальних норм на прикладах конкретних галузей права.

В контексті конституційного права тимчасові та постійні заохочувальні норми можуть виявлятися у різних аспектах. Важливо врахувати, що конкретні положення можуть відрізнятися в залежності від конституційних традицій кожної країни. Ось деякі можливі приклади у конституційному праві України:

- постійні заохочувальні норми, зокрема такі як гарантії основних прав і свобод – стаття 17 Конституції України гарантує право на власність. Це може служити постійним заохоченням для громадян брати активну участь у господарській діяльності та розвитку власного бізнесу, принцип верховенства права (закріплений в статті 8 Конституції, створює постійне заохочення для державних органів діяти в межах закону);

- тимчасові заохочувальні норми: особливі економічні зони, тобто використання особливих економічних зон та податкових пільг для певних регіонів чи видів діяльності може служити тимчасовим заохоченням для привертання інвестицій та розвитку економіки; податкові кредити під час кризи (у періоди економічних труднощів чи кризи, держава може використовувати тимчасові заходи, такі як податкові кредити чи відстрочки, для підтримки бізнесу та збереження робочих місць) та спеціальні соціальні програми (ведення тимчасових

соціальних програм та допомоги для вразливих груп населення під час кризи або надзвичайних ситуацій є тимчасовим заохоченням для забезпечення соціальної солідарності).

У трудовому праві: постійні заохочувальні норми – це додаткові виплати або підвищення заробітної плати за високу продуктивність, які залишаються в силі протягом тривалого часу; тимчасові – бонуси або премії за досягнення певних цілей протягом конкретного кварталу або року.

В адміністративному праві: постійне – присвоєння почесних звань чи нагород державним службовцям за тривале та бездоганне виконання своїх обов'язків; тимчасове – збільшення заробітної плати або надання інших переваг у зв'язку з успішним вирішенням конкретного адміністративного завдання.

Зі слів І. Д. Шутака «заохочувальні норми – це приписи про здійснення відповідними державними органами певних заходів заохочення за схвалюваний державою та суспільством, корисний для них варіант поведінки суб'єктів, який полягає в сумлінному виконанні своїх юридичних і громадських обов'язків або в досягненні результатів, які перевершують звичайні вимоги» [146, с. 201]. Заохочувальні податково-правові норми закріплюють стимули для досягнення результатів, що перевищують усереднені вимоги (податкові пільги) [147, с. 231].

Широкий спектр дії заохочувальних норм права у сучасному праві свідчить про їхню зростаючу важливість, і часто вони враховуються не лише за виконання обов'язків, а й за стандартну поведінку. Деякі науковці розглядають заохочення не як особливі норми, а як «заохочувальні санкції» до існуючих норм. Це виокремлення від традиційного розуміння санкцій у правовому контексті становить метафору та спробу розглядати їх як відповідь на будь-яку вчинену дію, яка заслуговує на увагу.

Заохочувальні норми можна розглядати як частину правових норм, проте вони виступають не як правила поведінки, а як заклик держави до конкретних дій. При відповідних обставинах компетентному органу надається не лише право застосування заохочення, але і, іноді, обов'язок вживати заходів для заохочення.

Заохочувальні норми відрізняються чіткою структурою, і їхнім основним елементом є заохочення, що виражається у наданні різних матеріальних та духовних благ. В контексті правового середовища заохочення можна розглядати як підкатегорію уповноважувальних чи зобов'язальних норм.

Зобов'язальні та заохочувальні норми права відіграють ключову роль у правовому регулюванні суспільства. Зобов'язальні норми встановлюють обов'язки та відповідальність, створюючи основу для порядку та справедливості. Їхня основна функція полягає в утриманні суб'єктів від порушення правил і понесення відповідальності за невиконання.

Заохочувальні норми, навпаки, спрямовані на надання позитивних стимулів для бажаного поведінкового шаблону. Вони підтримують виконання правил та сприяють формуванню певних соціальних, економічних чи культурних норм.

Взаємодія цих двох категорій норм сприяє створенню збалансованого правового середовища. Зобов'язальність і заохочення взаємодіють для забезпечення ефективності правової системи та визначення правил гри в суспільстві. Однак їхнє спільне функціонування може змінюватися залежно від конкретного контексту, що визначається особливостями культури, історії та цінностей конкретного суспільства.

В контексті правової системи обидві категорії норм є необхідними для забезпечення стабільності та розвитку суспільства. Зобов'язальні норми, встановлюючи правила та обов'язки, є основою для забезпечення порядку, законності і визначення прав та обов'язків громадян. Вони виступають як інструмент контролю та відповідальності за порушення правил.

Заохочувальні норми, натомість, надають додатковий рівень мотивації для відповідного поведінкового спрямування. Шляхом стимулювання певних дій чи утримання від небажаного, вони сприяють формуванню певних стандартів та цінностей у суспільстві. Такий підхід може бути особливо важливим у вирішенні питань, де важко застосувати тільки зобов'язальні норми, або коли необхідно активно сприяти певному позитивному розвитку подій.

Загальна ефективність правової системи залежить від гармонійної взаємодії обох видів норм. Важливо, щоб вони доповнювали одна одну, створюючи інтегровану систему, що враховує різні аспекти соціально-економічного розвитку та культурних особливостей суспільства. Розуміння та правильне застосування як зобов'язальних, так і заохочувальних норм є важливим для досягнення балансу між індивідуальними правами та інтересами суспільства в цілому.

Слід відзначити, що структура юридичних норм заохочувального характеру має схожість зі структурою більшості кримінально-правових норм, що містять покарання. Гіпотеза та диспозиція в заохочувальних нормах пропонують модель заслуженої поведінки та заклик до її реалізації. Зазначено, що відмінність полягає в тому, що диспозиція заохочувальної норми надає право досягти певного результату, а не наказує чи забороняє певні дії. А в санкціях заохочувальної норми визначаються позитивні наслідки або заходи винагородження. Такий підхід підтримує ідею того, що заохочувальні норми орієнтовані на створення стимулів для певної корисної поведінки та можуть включати заходи, спрямовані на підтримку та винагородження за таку поведінку.

Отже, однією з ключових структурних особливостей норми, яка передбачає заохочення, є «злиття» гіпотези та диспозиції. У цій об'єднаній частині замість типової для імперативних норм команди виконати певні дії передбачено право досягнути заохочуваного результату. З цієї перспективи норму, що передбачає заохочення, можна розглядати як різновид диспозитивних норм, оскільки вона не зобов'язує (примушує) суб'єкта вчинити конкретні дії, а надає йому можливість вибору варіанту поведінки, обіцяючи за обрання «правильного» варіанту певну нагороду (заохочення).

Таким чином, структурна особливість заохочувальних норм полягає в їхньому об'єднанні гіпотези та диспозиції. З точки зору правової термінології, норма, що передбачає заохочення, виступає подібно до диспозитивних норм, де суб'єкт має можливість вибору варіанту дії, а не зобов'язаний виконувати конкретні команди. Це відкриває широкий простір для розгляду різних аспектів та розуміння сутності заохочувальних норм у правовому впливі.

Заохочувальні норми відрізняються від інших тим, що пов'язані з заслуженим вчинком чи «перевиконанням» суб'єктом своїх обов'язків. Це служить підставою для застосування заходів заохочення. Також вказується на те, що заслужена поведінка є взаємовигідною, корисною для держави, суспільства та самих осіб, які отримують заохочення.

З огляду на зазначене, варто зауважити що проблемою може бути розмиття меж між заохоченнями та іншими видами норм, а також можливі неоднозначності у визначенні їх ролі. Для вирішення цього можна ретельно переглянути термінологію та точно визначити місце заохочень у системі правових норм. Важливо також розглядати контекстуальні аспекти та конкретні умови, за яких заохочення можуть бути застосовані, щоб уникнути можливих неоднозначностей у їх інтерпретації. А чітка класифікація та розуміння ролі заохочень у правовій системі можуть слугувати основою для розробки ефективних заходів стимулювання в практиці.

Справедливо відзначити, що для проведення перспективних майбутніх досліджень необхідно спочатку систематизувати вивчені заохочувальні правові норми та врахувати системний погляд на накопичений обсяг знань про них. Це передбачає не лише визначення особливостей та відмінностей між юридичними характеристиками конкретних видів таких засобів, але й порівняння та чітке визначення тих, у яких ці характеристики є різними.

2.3. Особливості прийняття зміни та припинення дії заохочувальних норм

В сучасному правовому просторі заохочувальні норми відіграють ключову роль у визначенні правового стимулювання та регулювання поведінки суб'єктів. Однак для забезпечення їхньої ефективності та адаптації до змін у суспільстві і законодавстві важливим є розуміння особливостей процесу прийняття змін та припинення дії заохочувальних норм. Правове стимулювання має великий

потенціал для впливу на поведінку суб'єктів, але водночас вимагає постійного аналізу та вдосконалення, оскільки суспільство та його потреби змінюються з часом. У цьому розділі ми розглянемо ключові аспекти цього процесу, враховуючи як теоретичний аналіз, так і практичні вказівки для забезпечення ефективності заохочувальних механізмів у сучасному правозастосуванні.

Загальною концепцією у юридичній літературі є розгляд реалізації норм права як процесу, в якому суб'єкти втілюють юридичні вимоги у своїй поведінці та діяльності для здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків. Однак також важливим є розгляд реалізації права як діяльності суб'єктів, що формується мотивовано і має конкретні цілі для задоволення їхніх суб'єктивних потреб. Це вказує на важливість розуміння не лише технічних аспектів виконання правових норм, а й врахування мотивації та цілей суб'єктів у виконанні юридичних обов'язків та прав. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права [148].

Вплив процесу втілення правових норм на підвищення їх соціальної ефективності варто розглядати, виходячи з його загального значення у правовій системі, що виявляється з декількох ключових теоретичних позицій.

По-перше, важливо зазначити, що процес реалізації та прийняття правових норм грає ключову роль у забезпеченні суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин. Це є ключовим аспектом, оскільки воно сприяє самостійному втіленню правових норм у реальному житті. Через цей процес особи мають можливість впливати на своє оточення та діяти в межах встановлених правил.

По-друге, норми права визначають конкретні правовідносини та очікувану поведінку учасників цих відносин. Це дозволяє забезпечити порядок і стабільність у суспільстві, оскільки учасники знають свої права і обов'язки, а також очікують відповідного ставлення від інших учасників правовідносин.

По-третє, процес прийняття та реалізація правових норм набуває особливого значення у вирішенні конфліктів та спорів між учасниками правовідносин. Вона слугує як інструмент для вирішення розбіжностей та

забезпечення справедливості у суспільстві. Через ефективну реалізацію права можна досягти мирного вирішення конфліктів та відновлення порушених прав.

По-четверте, відзначається, що реалізація норм права виникає з необхідності державного контролю за законністю та доцільністю дій учасників правових відносин, або коли потрібне офіційне підтвердження наявності або відсутності конкретних фактів та їхнє спеціальне юридичне оформлення. Це включає в себе перевірку на дотримання законності та доцільності дій учасників правових відносин. Держава має забезпечувати виконання права і гарантувати захист прав громадян, а також надавати спеціальне юридичне оформлення для визначення правового статусу осіб та подій [149].

Українські науковці досліджуючи процес застосування норм права, акцентували увагу на різних аспектах правозастосовної діяльності. М. Д. Гнатюк [151] досліджував місце правозастосування в контексті його реалізації. П. М. Балтаджи приділяв особливу увагу вивченню юридичної мови правозастосовних актів, що є ключовим елементом в здійсненні правозастосовної діяльності [152]. Є. Г. Бобрешов фокусувався на теоретичних і практичних аспектах судового правозастосування, а Д. О. Бочаров розглядав особливості процесу доказування в рамках правозастосовної діяльності [153]. В. В. Дума звертав увагу на форми здійснення правозастосовної діяльності [154]. К. О. Клименко зосереджував своє дослідження на аспектах правозастосування в судовому адміністративному процесі України [155], а К. М. Костовська глибоко вивчала юридичну техніку актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ [156]. О. В. Пунько висвітлювала аспекти правозастосовної діяльності поліції [157], а О. О. Уварова аналізувала роль принципів застосування норм права [158]. Ці різноманітні підходи та аспекти вивчення свідчать про різносторонність і комплексність самого процесу правозастосування, визначаючи його важливість у правовій науці та практиці.

Деякі науковці зазначають, що державні органи та посадові особи при застосуванні норм права з одного боку реалізують свої повноваження, з іншого – правозастосовна діяльність виступає не лише формою державно-

правового контролю, але й юридичною оцінкою дій суб'єктів права та виявлених правопорушень. Це в свою чергу, слугує засобом, за допомогою якого здійснюється оцінка правореалізуючих дій суб'єктів права, а також сама процедура правозастосовної діяльності піддається контролю та оцінці з боку відповідних компетентних органів і посадових осіб. Цей двобічний підхід до контролю та оцінки відображає важливість і значущість правозастосовної діяльності у системі правового регулювання. Створення ефективного механізму контролю і оцінки є ключовим елементом для забезпечення дотримання законності та правопорядку в суспільстві. Так, держава через свої уповноважені органи застосування норм права сприяє реалізації права.

Процес реалізації конкретних правових норм у конкретних правових відносинах полягає в тому, щоб перетворити абстрактні правові приписи на конкретні суспільні відносини, де вже існують визначені права та обов'язки. Це втілення приписів права у реальних обставинах та визначення їх взаємодії між учасниками цих відносин. Тобто реалізація конкретних правових норм у правових відносинах включає в себе впровадження норм у практичну діяльність суб'єктів цих відносин. Цей процес сприяє створенню конкретного юридичного вирішення для виниклих ситуацій та забезпечує реальне застосування прав та обов'язків, передбачених відповідними правовими нормами.

Інші дослідники вказують на те, що розгляд реалізації норм права може відбуватися через механізм правового регулювання, розглядаючи такі компоненти як регламентація суспільних відносин (юридичні норми), дія юридичних норм (правовідносини) та реалізація суб'єктивних прав та обов'язків (правозастосовні акти). Основною ідеєю є те, що взаємодія цих компонентів становить основу для реалізації норм права.

Зазначається, що правосвідомість та законність є основою для ефективної реалізації норм права. Правосвідомість визначає розуміння та свідомість суб'єктів правовідносин щодо юридичних норм, тоді як законність передбачає відповідність дій суб'єктів законам та правовим нормам. Ці аспекти взаємодіють

та взаємопідтримують один одного, забезпечуючи ефективну реалізацію правових норм у суспільстві [10].

У своєму дисертаційному дослідженні Є. В. Годованик вказує на важливість законності як ключового елемента для ефективної реалізації норм права в сучасній правовій системі країни. Згідно з Конституцією України, органи законодавчої, виконавчої та судової влади повинні здійснювати свої повноваження в межах, визначених Конституцією та законами. Принцип законності має системоутворююче значення і визначає конституційно-правовий статус публічних владних інститутів.

Враховуючи положення Конституції, слід звертати увагу на ієрархію актів законодавства, де Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції та прийматися на її основі. Отже, поняття законності у контексті реалізації конституційно-правових норм визначається як відповідність дій органів публічної влади і їх посадових осіб чинному законодавству. Це виявляється у виконанні своїх повноважень виключно в тих формах, методах та межах, які установлені Конституцією та законами країни, що безпосередньо регулюють їхні конституційно-правові положення.

Ця інтерпретація законності робить акцент на обов'язку органів влади діяти в рамках чинного законодавства, враховуючи визначені Конституцією та законами форми, методи та межі здійснення їхньої компетенції. Законність є основою для правомірної та конституційної діяльності органів влади у системі правових норм [10].

Прийняття заохочувальних норм права – це складний процес, який включає в себе ряд етапів та механізмів. По-перше, необхідно чітко визначити конкретні ситуації чи поведінку, які підлягають заохоченню. Це вимагає уважного вивчення соціальних, економічних та культурних аспектів суспільства.

Далі, важливим етапом є формулювання чітких та доступних текстів заохочувальних норм, які мають визначити умови отримання заохочень (тобто диспозиції норми). Зміст норм повинен бути зрозумілими для всіх учасників правовідносин та враховувати різні можливі варіанти поведінки.

Вчені, такі як Еліно́р Остро́м (E. Ostrom) та Річа́рд Тейло́р (R. Taylor), в своїх дослідженнях наголошують на важливості заохочення та стимулювання суб'єктів права на дотриманні норм, зокрема в контексті збереження навколишнього середовища та боротьби з корупцією. Річард Тейлор, займаючись питаннями господарської політики та антикорупційної діяльності, вказує на ефективність заохочення для запобігання корупції та створення прозорих умов в управлінні. Впровадження ефективних механізмів заохочення, таких як нагороди за виявлення корупції та заохочення до етичної поведінки, може сприяти створенню інтегрованої системи боротьби з корупцією та підвищенню відповідальності суб'єктів правовідносин [159; 160].

Міжнародний досвід у прийнятті заохочувальних норм права включає широкий спектр інструментів та підходів для стимулювання додержання правових норм та досягнення конкретних цілей. Ось деякі приклади та аспекти цього досвіду, так наприклад, Конвенція ООН проти корупції (UNCAC), прийнята в 2003 році, визначає стандарти щодо боротьби з корупцією та надає механізми заохочення для держав-учасниць. Вона передбачає заходи щодо попередження корупції, її розслідування, а також взаємодію між країнами у цьому питанні [161].

Крім того, важливо враховувати в системі заохочень різноманітність суб'єктів права та їхні інтереси. Забезпечення справедливості та рівноправ'я у процесі заохочення відіграє ключову роль у підтриманні легітимності правової системи.

Також, важливим елементом є встановлення ефективного контролю за виконанням заохочувальних норм, що включає в себе як гласний, так і офіційний механізми. Гласний контроль передбачає активну участь суспільства у визначенні ефективності заохочень, тоді як офіційний контроль забезпечується державними органами та іншими відповідальними структурами.

Узгоджений та добре структурований процес прийняття заохочувальних норм є важливою складовою функціонування правової системи та сприяє стимулюванню позитивної поведінки у суспільстві.

Крім того, при прийнятті заохочувальних норм права необхідно враховувати психологічні та соціокультурні аспекти. Засоби заохочення повинні бути збалансованими та відповідати цінностям та очікуванням суспільства. Урахування психологічних особливостей людей дозволить створити ефективні заходи заохочення, які будуть більш мотивуючими для виконання правомірних дій.

Однак, важливо пам'ятати, що система заохочень повинна бути динамічною та адаптивною до змін у суспільстві. Вона може вимагати періодичного оновлення та коригування з урахуванням нових викликів та реалій.

Узагальнюючи, варто зазначити, що прийняття заохочувальних норм права – це багатоаспектний процес, що вимагає врахування різноманітних факторів для створення ефективного та справедливого механізму стимулювання правомірної поведінки у суспільстві. Тому вкрай важливим є необхідність передбачити систему відповідальності за невиконання чи порушення заохочувальних норм. Це може включати в себе визначення санкцій чи відшкодувань у випадку невиконання встановлених умов. Чіткість та справедливість таких заходів сприятиме виконанню заохочувальних норм та забезпечить їхню ефективність.

Заохочувальні норми можуть мати різні форми реалізації, такі як фінансові стимули, почесні звання, підвищення соціального статусу тощо.

Що ж до визначення того, наскільки заохочувальні норми підвищують ефективність виконання правових вимог. Це може бути в контексті регулювання робочого процесу, дотримання правил чи виконання завдань, які мають соціальний вплив.

Отже, заохочення, визначене як надання різних благ, виявляється важливим аспектом у системі правових норм, розширення сфери застосування заохочувальних норм вказує на їхню актуальність. Однак деякі вчені вводять термін «заохочувальні санкції», що може викликати дискусії щодо їхнього статусу. Загальна ідея полягає в тому, що заохочення виступає як засіб державного впливу, і його роль в сучасному праві слід ретельно розглядати.

Зміна заохочувальних норм права визначається рядом особливостей, які враховуються при внесенні змін у відповідні правові норми. Зокрема, норми можуть виникати з необхідності адаптації правових інструментів до змін у суспільстві, економіці чи інших сферах. Актуальність та потреба в таких змінах визначаються наявністю нових викликів чи можливостей для покращення правового регулювання.

Зміни в заохочувальних нормах можуть передбачати процес публічної обговореності, де зацікавлені сторони мають можливість висловлювати свої погляди. Це дозволяє враховувати різноманітні точки зору та забезпечувати легітимність змін.

Загальна ефективність та успіх змін в заохочувальних нормах визначаються комплексним підходом, який враховує соціально-економічний контекст, публічну думку та конкретні потреби суспільства.

Однак існують і певні проблеми, які виникають при прийнятті, зміні заохочувальних норм, однією з основних проблем у сфері заохочення є відставання заохочувальних норм від реальних викликів та потреб сучасного суспільства. Застарілі або неефективні механізми стимулювання можуть призводити до нерівномірного розподілу заохочень, втрати їхньої актуальності та втрати довіри громадян до системи стимулювання. Серед механізмів, які можуть вирішити або ж повпливати на вирішення цієї проблематики можна зазначити забезпечення прозорості та доступності інформації про заохочувальні заходи, що допоможе громадянам та підприємствам краще розуміти умови та можливості отримання заохочень та сприятиме їхній ефективній реалізації. Значний позитивний вплив матиме заохочення та підтримка інноваційних підходів та проектів, які спрямовані на розв'язання суспільних проблем та сприяють сталому розвитку, адже відсутність у нормах права чіткого закріплення підстав для застосування правового заохочення є основною причиною проблем їх втілення та практиці.

Так, в умовах сьогодення відзначається значне використання Указів Президента України для відзначення громадян державними нагородами. Однак,

на жаль, ці Укази мають деяку ваду у визначенні заслуг нагороджуваних осіб, адже оцінка заслуг надається загальними фразами (наприклад, «за заслуги у сфері», «за вагомий внесок», «за вагомі здобутки», «за багаторічну плідну діяльність», «за високий професіоналізм» тощо) [162; 163; 164], не конкретизуючи поведінку чи досягнення, що може викликати невизначеність і сумніви в їхній обґрунтованості, тобто відсутня індивідуалізація заслуги, не зрозуміло з яких причин вказана заохочувальна норма може бути застосована.

О. О. Барабаш у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що президентські відзнаки такі як державні нагороди викликають обґрунтовані сумніви в їхній відповідності Конституції України (закріплення в Законі України «Про державні нагороди України» президентських відзнак як державних нагород). Норма, яка надає Президенту України право встановлення президентських відзнак, не збігається з конституційною нормою, яка передбачає, що виключно Законами України встановлюються державні нагороди. У статті 12 зазначеного Закону сказано, що Президент України відповідно до Конституції України встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними, справді, відповідно до ст. 106 Основного закону Президент України наділений такими повноваженнями. Однак повноваження щодо встановлення державних нагород належать лише Верховній Раді України, так як відповідно до ст. 92 Конституції України виключно Законами України встановлюються державні нагороди. Це свідчить про необхідність внесення змін до законодавства для врегулювання цього питання [83].

З огляду на зазначене виділяється проблема недосконалості законодавства щодо правових заохочень, відсутність чіткої юридичної бази може сприяти проявам свавілля та суб'єктивізму у визначенні заохочуваної поведінки, порушуючи об'єктивність процесу нагородження. Загальною тенденцією є потреба у виправленні недоліків у системі нагородження, щоб забезпечити більшу об'єктивність та прозорість у визначенні заслуг та заохоченні осіб. Необхідно ретельно переглянути законодавство, враховуючи конституційні стандарти та принципи, і удосконалити його з метою покращення системи правових заохочень

в Україні. Дієвим засобом позитивних змін застосування заохочувальних норм є усунення бланкетного способу викладу позитивних санкцій у статтях закону, коли в законі фіксуються моделі заслуженої поведінки, а конкретні заходи (види) заохочення закріплюються в інших нормативних актах, також позитивним було б проведення систематизації чинного законодавства що стосується інституту правових заохочень. Основна ідея полягає в тому, що необхідно провести тематичну інкорпорацію, яка дозволить впорядкувати нормативно-правові акти за конкретними тематичними групами, наприклад, «Заохочення у трудовій сфері» чи «Заохочення у військовій службі». Цей підхід до систематизації законодавства має потенціал поліпшити доступність та зрозумілість норм, спрощуючи їх пошук і розуміння для громадян та фахівців. Також, така тематична інкорпорація може сприяти ефективнішому використанню правових заохочень у відповідних сферах життя та діяльності.

Деякі з науковців вважають за доцільне не вносити зміни в нормативно правові акти, які регулюють заохочувальні норми, а взагалі на думку В. Дяченко доцільно виділити в окрему галузь заохочувальне (нагородне) право [165]. Автори пропонують включити до інститутів цієї галузі права ряд підгазулей-інститутів, таких як інститут заохочення, інститут скасування заохочення, інститут права соціального забезпечення тощо. Останні в свою чергу взаємопов'язані і взаємозумовлені, утворюючи сукупність суспільних відносин, яка регулює встановлення та застосування заходів заохочення. Інститут заохочення стосується надання додаткових благ, як морального, так і матеріального характеру, а також звільнення від різноманітних обтяжень. Інститут скасування заохочення, навпаки, пов'язаний з позбавленням пільг і переваг, а часто – із зміною правового статусу заохочених. Автори вважають, що цей взаємозв'язок визначає предмет передбачуваної галузі права, а саме сукупність суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням заходів заохочення. Інші науковці пропонують ввести в навчальних дисциплінах спецкурс під назвою «Заохочувальне право», деякі взагалі пропонують здійснювати докладний розгляд заслуженої поведінки, зокрема в навчальних дисциплінах в межах таких юридичних наук як

адміністративне та трудове право [83]. Проте, ідея створення окремого курсу «Заохочувальне право» може викликати певні сумніви, оскільки не зовсім зрозуміло, що саме буде його специфічним предметом та яка буде його практична значущість.

З огляду на зазначене, на нашу думку, більш доцільним буде внесення змін до окремих юридичних дисциплін та теорії держави і права спеціального розділу «Правові заохочення». Адже правове заохочення є міжгалузевим правовим інститутом, що переплітається з різними галузями права, такими як трудове, адміністративне, кримінальне право тощо. Наприклад, питання заохочувального провадження можуть бути ефективно вивчені в рамках відповідних галузевих дисциплін, сприяючи глибшому розумінню контексту та особливостей конкретного правового поля.

Слушною може бути ідея для проведення тематичної інкорпорації, що розглядається в літературі шляхом створення збірників нормативно-правових актів, таких як «Заохочення у трудовому праві», «Заохочення у сфері державної служби», «Заохочення у сфері правоохоронної діяльності», «Державні нагороди України» і т. д., що могло би позитивно позначитися на правозастосовній діяльності.

Такі тематичні збірники можуть сприяти легшому доступу до відповідних нормативних актів, спрощуючи їх розуміння та використання у конкретних галузях. Зокрема, це може полегшити роботу юристів, правозахисників та інших фахівців, які займаються конкретними правовими питанням застосування заохочувальних норм права.

Враховуючи потреби практики, такі збірники можуть стати важливим інструментом для забезпечення ефективного та систематизованого використання заохочувальних норм у різних галузях права.

Удосконалення заохочувального законодавства має потенціал підвищити рівень престижності вищих форм заохочення, зокрема державних нагород.

Це може мати позитивний вплив на ефективність правового заохочення як ефективного інструменту впливу на поведінку суб'єктів права, структурованість

та доступність нормативно-правових актів, які регулюють заохочувальні процедури, можуть сприяти їхній консистентності та об'єктивності. Це, в свою чергу, сприятиме створенню справедливих та прозорих умов для отримання заохочень, що має потенціал знизити корупційні ризики та підвищити довіру до системи нагород.

Загалом, впровадження цих заходів може сприяти створенню більш ефективної та довірчої системи правового заохочення.

Що ж до питання, про припинення заохочувальних норм, то вказане може виникнути з різних причин і мати різні форми. Давайте розглянемо деякі можливі обставини, які можуть призвести до припинення заохочувальних норм.

Недостатність ефективності: якщо заохочувальні норми не призводять до очікуваних результатів або не досягають своєї мети, може виникнути потреба в їхньому перегляді або введенні нових заходів.

Зміна соціально-економічних умов: політичні, економічні або соціокультурні зміни можуть вплинути на актуальність та необхідність певних заохочувальних норм.

Недостатність ресурсів: якщо держава чи організація не має достатньо ресурсів для підтримки заохочувальних програм, це може призвести до їхнього припинення.

Корупційні ризики: якщо заохочувальні норми супроводжуються корупційними проявами або використанням для особистої вигоди, може бути прийнято рішення щодо їхнього скасування.

Несумісність з правом: якщо заохочувальні норми порушують основні принципи чи стандарти права, може бути вжито заходів для їхнього виправлення або припинення.

Зміна стратегії чи політики: інституції або держави можуть змінити свою стратегію чи політику, що також може вплинути на потребу в заохочувальних нормах.

Рішення про припинення заохочувальних норм має бути обґрунтованим, здійснюватися з урахуванням публічних інтересів та сприяти досягненню позитивних соціальних результатів.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дисертаційного дослідження розкриває ключові аспекти заохочувальних норм, їхні змістовні ознаки, принципи та критерії класифікації. У цьому розділі досліджено наступне:

1. Суть змістовних ознак та принципів заохочувальних норм права полягає в тому, що останні є елементом механізму правового регулювання і мають специфічний вплив на поведінку суб'єкта, а заслужена поведінка виступає їх найвищою формою. В свою чергу вони заохочують до добровільності та породжують правомірну суспільну активність. Однак основна ідея полягає в тому, що заохочувальні норми встановлюють механізми стимулювання певної корисної чи бажаної поведінки суб'єктів, і вони можуть передбачати нагороди або пільги для тих, хто виявляє цю поведінку.

Загалом, заохочувальні норми права відіграють ключову роль у регулюванні суспільних відносин у юридичній практиці, враховуючи імперативні та диспозитивні норми права, і залежать від конкретного правового контексту та сфери діяльності. Саме за допомогою заохочень досягають таких громадсько значущих цілей, досягнення яких іншими юридичними засобами здається неможливим. Це підкреслює важливість вивчення та розуміння механізмів заохочувальних норм в сучасній правовій системі, а їх застосування стає важливим інструментом для стимулювання позитивних змін у суспільстві та державно-правовому житті, підтримуючи інноваційний підхід до правового регулювання.

2. Основними змістовними критеріями заохочувальних норм в їх порівняльному аналізі з іншими нормами права є те, що заохочувальні норми

пов'язані з заслуженим вчинком чи «перевиконанням» обов'язків суб'єктом. Заслужена поведінка розглядається як взаємовигідна, оскільки вона приносить користь як державі і суспільству, так і самим особам, які отримують заохочення. Заохочувальні норми виконують функцію стимулювання суб'єктів до досягнення певних результатів.

Проблема розмиття меж між заохоченнями та іншими видами норм, а також можливі неоднозначності у визначенні їх ролі вимагають уважного перегляду термінології та чіткого визначення місця заохочень у системі правових норм. Розглядання контекстуальних аспектів та конкретних умов застосування заохочень є ключовим для уникнення можливих неоднозначностей у їх інтерпретації. А чітка класифікація та розуміння ролі заохочень у правовій системі можуть слугувати основою для розробки ефективних заходів стимулювання в практиці.

3. Особливостями прийняття, зміни та припинення дії заохочувальних норм проваляється в тому, що заходи заохочення впроваджуються з метою викликати правомірну суспільно значущу активність індивідуальних і колективних суб'єктів. Таким чином, заходи заохочення є взаємовигідними для суспільства та осіб, що їх отримують, поєднуючи різні інтереси та гармонізуючи їх. Загальна ефективність та успіх змін, які закладені в заохочувальних нормах визначаються комплексним підходом, який враховує соціально-економічний контекст, публічну думку та конкретні потреби суспільства. З огляду на зазначене, доцільно було б доповнити викладання окремих юридичних дисциплін та теорії держави і права спеціальним розділом «Правові заохочення». Адже правове заохочення є міжгалузевим правовим інститутом, що переплітається з різними галузями права, такими як трудове, адміністративне, кримінальне право тощо. Наприклад, питання заохочувального провадження можуть бути ефективно вивчені в рамках відповідних галузевих дисциплін, сприяючи глибшому розумінню контексту та особливостей конкретного правового поля.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

3.1. Юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві в окремих галузях права України

У сучасному правовому просторі України, юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві є актуальним завданням, що вимагає глибокого аналізу та розуміння. З точки зору юридичного підходу, заохочення перестає бути лише стимулом для виконання обов'язків і стає ефективним інструментом регулювання суспільних відносин у різних сферах правової системи.

У даному контексті, слід провести дослідження законодавчих актів, які визначають заохочувальні механізми в публічному та приватному праві. Адже ці норми взаємодіють із суб'єктами правовідносин, створюючи правовий фундамент для заохочення до виконання обов'язків та досягнення певних цілей.

Визначення особливостей та взаємодії заохочувальних норм у публічному та приватному секторах права дозволить визначити потенціал для подальших правових удосконалень у цій сфері та сприятиме розвитку ефективних інструментів регулювання сучасних відносин в галузях права України.

П. Рабінович зазначає, що терміни «приватне» та «публічне» в об'єктивному юридичному праві України відображають три групи феноменів. «Приватне» охоплює ті явища, які є властиві лише фізичним особам або їх об'єднанням, споживаються для задоволення особистих потреб та не належать до загальносуспільних або державних явищ. Термін «публічне» використовується для відображення суспільного статусу та оприлюдненості явищ [78, с. 31-32].

Українська юриспруденція, за словами П. Рабіновича, і надалі буде використовувати терміни «приватне» та «публічне» як методологічні інструменти для аналізу різноманітних правових явищ [78, с. 33].

У контексті публічного права, акцент спрямований на формуванні мотиву виконувати обумовлені трудовими відносинами обов'язки на більш високому рівні, а не просто на спонуканні. Заохочувальні норми виступають ключовою складовою для забезпечення громадського порядку та функціонування державного апарату. Наприклад, в адміністративному праві система заохочення може включати штрафи за порушення адміністративних норм, а також премії для державних службовців за досягнення високих результатів у виконанні своїх обов'язків. Дослідження в цьому розділі спрямовані на аналіз впливу заохочувальних норм на формування і зміцнення мотивації для виконання трудових обов'язків у публічному секторі.

У сфері приватного права заохочувальні норми надають стимули для розвитку господарської активності та взаємодії між суб'єктами господарювання. Наприклад, у галузі цивільного права заохочення може бути виражене у вигляді бонусів за вчасно виконану роботу або штрафів за порушення зобов'язань, спрямованих на формування високих мотиваційних стандартів виконання обов'язків. Розділ також охоплює дослідження юридичної значимості цих заохочувальних норм для встановлення та зміцнення мотивації для співпраці та ефективного виконання трудових обов'язків між приватними особами та юридичними особами.

На думку В. П. Шаганенко класифікація, яка базується на розрізненні між приватними і публічними інтересами, має глибокі корені. Вона відображає співвідношення між інтересами окремої особи та інтересами суспільства в цілому. Структура конституційного права визначає це відношення, закріплюючи права і свободи людини як вищу соціальну цінність, а також встановлюючи механізми захисту публічних інтересів і правопорядку.

Розділ II Конституції України встановлює основні права та свободи громадян, але одночасно визначає обов'язки суспільства і держави забезпечити захист публічних інтересів. Це ставить перед правовою системою завдання забезпечення балансу між правами і свободами особи та потребами суспільства в цілому.

Отже, весь правовий масив теоретично поділяється на дві групи: право, що визначає права та обов'язки приватних осіб і їх взаємини, і право, що визначає статус та функції публічних суб'єктів та реалізацію їх публічних повноважень [72].

У сучасній Україні публічними суб'єктами є лише органи публічної влади, які здійснюють державно-владні функції. Відповідно, галузі правового регулювання, що охоплюють взаємовідносини між суб'єктами публічної влади та громадянами, визнаються як публічні. Серед них варто відзначити такі як конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне, кримінально-виконавче право, а також всі процесуальні галузі права.

З іншого боку, галузі права, які регулюють суспільні відносини з участю приватних суб'єктів, які діють у власних інтересах, утворюють блок приватних галузей права. Такі галузі охоплюють різноманітні аспекти взаємодії між приватними особами, включаючи цивільне право, сімейне право, трудове право та інші.

Визнаючи важливість та значення такої класифікації, важливо відзначити, що наявність двох підсистем – приватного та публічного права, не виключає публічного характеру приватного права, оскільки останнє є структурним елементом позитивного права. Виділення цих двох підсистем є досить умовним і спрямоване, перш за все, на визначення місця і ролі права в загальному механізмі правового регулювання. Такий підхід дозволяє систематизувати та визначити взаємодію галузей права для ефективнішого функціонування правової системи.

Приватне право, яке закріплює права та обов'язки людини, також підтримується відповідним механізмом примусу стосовно дотримання прав і обов'язків. Однак, на відміну від публічного права, застосування примусу в приватному праві завжди пов'язане з отриманням згоди «постраждалого» суб'єкта або його особистими активними діями у реалізації державного примусу. Це розкриває особливість, яка полягає в домінуванні окремих функцій у системі приватного та публічного права [166].

У публічному праві основною характеристикою є прояв охоронної функції, а галузях, де переважає ця функція, завжди буде публічний характер, оскільки вони, у зв'язку з власною юридичною природою, безпосередньо пов'язані з реалізацією державного примусу. У випадку регулятивної функції права, яка переважає в інших галузях, можна виділити як публічні, так і приватні галузі права [125].

Основними елементами системи права є його галузі, і для їх класифікації важливо визначити критерії, які повністю поділять норми за галузями. Один із таких підходів, як вказано в тексті, базується на предметі та методі правового регулювання. Зазначене дозволяє визначити конкретні ознаки, які визначають, до якої галузі права відноситься певна норма.

Заохочувальні норми, що визначають стимули для суб'єктів правовідносин, визначаються та закріплюються в праві як у публічному, так і в приватному секторах. Варіативність таких норм у різних галузях права України свідчить про їхню значущість і вплив на різні сфери суспільства.

Деякі із вчених розглядають заохочення як особливу форму управлінського державного впливу, яка не тільки не підпорядковує, але й специфічним чином направляє волю особистості на такі дії, які є корисними для інтересів колективу і суспільства, що вказує на взаємозв'язок заохочень з державною владою, при цьому заохочення не є підпорядкованим [125]. Деякі під цим висловленням розуміють державний примус, так нормативність права вже включає в себе можливість застосування державного примусу, наприклад, для забезпечення виконання працівником встановлених правил поведінки та дисципліни праці. Автори підкреслюють важливість формування мотивації для виконання обов'язків, узгоджених трудовими відносинами, на більш високому рівні, замість простого спонукання. Основна мета стимулювання полягає у виробленні такого мотиву. Вищезазначене дає змогу розглядати зміст заохочення як стимул до праці.

Для досягнення стимулювання характерний вплив, який виявляється у формі правових заходів і спрямований на осіб, які вже мають визначені права та обов'язки, що в свою чергу відрізняється від дозволу та позитивного обов'язку.

У публічному праві, наприклад, заохочення може набувати форми державних нагород, фінансових стимулів, соціальних пільг тощо. Такі законодавчі акти, як наприклад «Про державні нагороди України», чітко визначають порядок встановлення та нагородження громадян за певні досягнення чи заслуги. З іншого боку, у приватному праві, заохочення може базуватися на контрактах, договорах про працю, або включати в себе фінансові бонуси, підвищення соціальних гарантій тощо.

Важливим аспектом є те, що такі заохочувальні норми взаємодіють з обов'язковими вимогами правової системи. Співвідношення між правовим заохоченням та загальними принципами правової системи, такими як справедливість і рівність перед законом, потребує уважного аналізу та вирішення. Важливо забезпечити, щоб заохочення не порушувало основні права і свободи громадян, але стимулювало їх до досягнення високих результатів та ефективної поведінки в рамках закону. У свою чергу заохочувальна норма за змістом є гарантованою державою мірою винагороди за скоєні соціально корисні дії.

Тематична інкорпорація, запропонована деякими науковцями, може виявитися важливим інструментом для систематизації заохочувальних норм в окремих галузях права. Наприклад, створення збірників нормативно-правових актів, присвячених заохоченню в конкретних сферах, сприятиме більш чіткому розумінню та застосуванню цих заходів.

Важливо враховувати, що недосконалість законодавства та невизначеність критеріїв заохочення можуть призвести до суб'єктивізму та корупційних ризиків у процесі їх застосування. Однак удосконалення законодавства є ключовим елементом в розв'язанні цих проблем.

По-перше, чітке формулювання критеріїв заохочення в різних галузях права сприятиме уникненню суб'єктивного тлумачення та забезпечить їх консистентність та стабільність. Наприклад, відсутність чіткого визначення

критеріїв заохочення в адміністративному праві може створити простір для суб'єктивного тлумачення та надмірного втручання в процес прийняття рішень (визначення чітких стандартів для нагородження чи карання за певні дії дозволить уникнути ситуацій суб'єктивізму та сприятиме об'єктивності при прийнятті рішень). У господарському праві, невизначеність умов отримання бонусів може призвести до конфліктів між контрактними сторонами.

По-друге, важливо забезпечити високий ступінь прозорості у процесі застосування заохочувальних норм. Створення механізмів моніторингу та звіту, а також доступу до інформації про використання цих норм, сприятиме запобіганню корупційним ризикам та відновленню віри в справедливість правової системи.

Такий підхід до удосконалення законодавства у сфері заохочення відображає зобов'язання до побудови справедливого та ефективного правового середовища в Україні. Це також створює основу для подальших наукових досліджень та реформ, спрямованих на оптимізацію системи стимулювання у правовій галузі.

Тому, дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права в Україні є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. Акцент на вдосконалення законодавства та уточнення критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та справедливого функціонування системи стимулювання в рамках правового простору, саме тому пропонуємо розглянути закріплення заохочувальних норм в різних галузях права [125].

Багато вчених-правознавців, як зарубіжних, так і вітчизняних, присвятили свої дослідження правовій природі норм конституційного права. Ще в епоху радянського права їхні праці вже мали визнання в Україні. Проте, з отриманням країною статусу незалежності, ці дослідження отримали новий зміст та актуальність. Вчені розкривали різні аспекти конституційного права, вивчаючи його природу та особливості. Вони аналізують вплив конституційного права на

правову систему країни, розглядаючи його роль у забезпеченні прав та свобод громадян, а також в утворенні та функціонуванні владних інститутів. [58, с. 116].

У контексті незалежної України, одним із новаторів у дослідженні норм конституційного права на монографічному рівні був О. І. Степанюк. Він розглядав не лише теоретичні аспекти конституційного права, але й звертав увагу на практичні застосування його норм в умовах незалежності [167].

Зазвичай, конституційні тексти не включають безпосередньо заохочувальні норми в тому розумінні, в якому вони присутні в інших галузях права. Однак конституція може містити положення, які стимулюють виконання конституційних обов'язків та сприяють правовому захисту. Заохочувальний характер може виявлятися в наголошенні на важливості додержання конституційних норм для зміцнення правової держави та захисту прав і свобод людини.

В конституційному праві, заохочувальні норми володіють унікальним характером та визначають мету самого конституційного заохочення як методу регулювання відповідних правовідносин. Заохочення в цьому контексті охоплює позитивне діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, внаслідок дії заохочувальних норм, які перевищують вимоги конституційно-правових приписів, виникає позитивний аспект, який полягає в перевищенні очікуваних конституційних норм і має важливі наслідки. З іншого боку, негативна реакція держави на конституційний делікт, порушення правових норм, в кінцевому результаті проявляється в конституційно-правовій відповідальності. [168, с. 180].

Отже, конституційне заохочення спрямоване на підтримку та стимулювання певних позитивних дій громадян чи органів влади в рамках конституційно визначених норм. Це може включати нагороди чи заохочення за досягнення особливих результатів в публічній службі чи інших сферах, що сприяють загальному добробуту суспільства. З іншого боку, конституційне заохочення може передбачати негативні наслідки для тих, хто порушує конституційні норми, що вказує на важливість дотримання конституційно-правових стандартів.

У конституційному праві використання заохочень має винятковий, хоча і поодинокий характер, і це обумовлено особливостями їх урегулювання в діючому

законодавстві. Наприклад, відповідно до пункту 25 частини першої статті 106 Конституції України, Президент України має право нагороджувати громадян державними нагородами та встановлювати президентські відзнаки, а також здійснювати їхнє нагородження [56].

Норми вказаної статті Конституції дозволяють главі держави використовувати заохочення в рамках його повноважень щодо нагородження громадян за визначені заслуги та досягнення. Такий специфічний підхід до заохочень у конституційному праві свідчить про їхню обмежену роль та функцію в системі юридичного регулювання. Заохочувальні норми виокремлені як окремі випадки використання заходів стимулювання, а їхнє застосування обумовлене конкретними ситуаціями та владними повноваженнями, які закріплені в положеннях Конституції.

У конституційному праві України, окрім нагородження громадян державними нагородами, можна визначити інші приклади заохочення. Наприклад, відповідно до частини другої статті 148 Конституції України, відбір кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України здійснюється Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України [56]. Важливо зазначити, що для цієї посади передбачено спеціальні вимоги до освіти, наукового ступеня, стажу та інших критеріїв. Таким чином, можна вважати, що існує система заохочень для осіб, які відповідають конкретним вимогам, визначеним у Конституції.

Подібні заходи стимулювання є важливим елементом конституційного права, спрямованим на забезпечення високого рівня професійності та кваліфікації тих, хто займає ключові посади у сфері правосуддя та конституційного контролю. Однак, слід враховувати, що конкретність та кількість заохочувальних норм може змінюватися у залежності від різних політичних та правових чинників в різні періоди розвитку країни.

Додатковим прикладом заохочувальної норми в конституційному праві України є положення, яке стосується гарантій для суддів Конституційного Суду України. Згідно із статтею 150 Конституції України, судді Конституційного Суду

України є незалежними і недоторканими та підлягають особливому порядку звільнення з посади. Це встановлюється з метою забезпечення незалежності та безсторонності їхнього суддівського статусу. Таким чином, гарантії для суддів Конституційного Суду є важливим заходом заохочення, спрямованим на забезпечення їхньої незалежності та ефективного виконання своїх обов'язків.

Зазначені приклади вказують на те, що конституційне право України враховує заохочувальні механізми для підтримки та стимулювання діяльності ключових посадових осіб у правовій системі країни. Вони сприяють підтримці високих стандартів етики, компетентності та відповідальності у виконанні їхніх обов'язків, що важливо для забезпечення правової стабільності та ефективності в країні. Дійсно, у контексті конституційного права заохочувальні норми можуть бути застосовані до будь-якої особи, незалежно від її громадянства чи відсутності цього статусу взагалі. Заохочувальні норми в конституційному праві можуть, наприклад, передбачати певні пільги чи винагороди для осіб, які активно долучаються до захисту конституційних цінностей, сприяють зміцненню правової культури чи здійснюють певні громадянські обов'язки. Це може включати стимулювання участі у громадському житті, освітні програми, або інші заходи, спрямовані на підтримку правових стандартів та обов'язків, визначених у конституції. Важливою є конституційна гарантія того, що заохочувальні заходи та норми застосовуються справедливо і рівно до всіх осіб, що забезпечує збереження принципу рівності перед законом у конституційній системі.

Заохочувальні норми конституційного права мають важливе значення, водночас лише обмежена кількість суб'єктів має повноваження на їх застосування. Наприклад, для вирішення питань, пов'язаних із застосуванням заохочень при Президентові України, створена спеціальна Комісія державних нагород та геральдики, з іншого боку, аналогічні питання належать до повноважень кадрових служб відповідних органів виконавчої влади, що вказує на децентралізацію і розподіл обов'язків у системі державного управління [169].

Зазначений підхід може мати свої переваги, такі як більш ефективно вирішення питань на місцевому рівні та зближення рішень з конкретними

умовами чи особливостями регіонів. В той же час, важливо, щоб така система гарантувала спрямованість заохочень на досягнення конституційних цілей та стандартів, зберігала прозорість та справедливість в процесі застосування.

Заохочувальні норми в конституційному праві визначаються своєю юридичною природою та виступають ключовим елементом системи конституційного права України. Одночасно вони виходять за межі самої системи, розпочинаючи свій вплив на соціальні відносини та активно допомагаючи формуванню правової культури суспільства.

Важливим аспектом є аксіологічний характер заохочувальних конституційних норм, який виявляється у визнанні їх функцій стимуляції соціальної активності суб'єктів конституційного права. Це визначає їхню роль як засіб гармонізації особистих, державних і суспільних інтересів, а також способу сприяння підвищенню рівня конституційно-правової культури громадян. У деяких випадках ці норми є чинником мотивації легітимної поведінки учасників взаємовідносин [170].

Можна дійти висновку, що заохочувальні конституційні норми визначають не лише юридичні рамки влади, але й мають значущий вплив на розвиток правової культури та соціально-правової активності у суспільстві, сприяючи формуванню позитивних моделей поведінки громадян.

В конституційному праві заохочувальні норми розглядаються як самостійний вид норм, важливий складовий елемент системи національного конституційного права, визначальний аксіологічний, гносеологічний та інформаційний складник правової свідомості учасників конституційно-правових відносин. В об'єктивному розумінні, заохочувальні норми входять до складу різновимірної системи сучасного конституційного права України. Вони представляють собою встановлені чи санкціоновані народом, державою чи іншими суб'єктами конституційного правотворення правила поведінки або діяльності учасників конституційних правовідносин., пов'язаних із заохоченням їх «наднормової» легітимної правової поведінки. Що яка сприяє утвердженню ідей захисту прав і законних інтересів людини й інших суб'єктів конституційного

права, а також розбудові гармонійного громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави в Україні.

Очевидним є факт що в демократичних державах світу, до яких відноситься Україна, конституційне право у своєму розвитку орієнтується на заохочення та підтримку правомірної поведінки учасників процесу. Що у подальшому слугуватиме формуванню відповідного нормативного інструментарію та слугуватиме одним із видів подолання конституційної кризи в Україні шляхом унормування заохочувань правомірної поведінки суб'єктів конституційного права у тісному нерозривному поєднанні з іншими заходами конституційної реформи [171].

Що ж до застосування заохочувальних норм у галузі адміністративного права, то адміністративно-правові норми, які містять заохочення, представляють собою цікавий аспект в сучасній юридичній науці. Суть заохочення, в рамках таких норм, полягає в публічному визнанні заслуг юридичних або фізичних осіб у виконанні адміністративно-правових або громадських обов'язків. Важливим аспектом є те, що такі заслуги чітко формулюються або перелічуються у диспозиції норми [172].

Ця форма заохочення виникає на основі визначених адміністративно-правових норм, які стимулюють певні дії або поведінку, що корисні для держави. Такий підхід сприяє підтримці і заохоченню бажаних для суспільства дій та вчинків, зокрема, в сфері додержання адміністративно-правових норм, виконання службових чи громадських обов'язків.

Прикладом може бути застосування адміністративних заохочень у формі нагород чи винагород за успішне виконання адміністративних обов'язків, активну участь у громадському житті або досягнення певних соціальних цілей. Такі заходи стимулюють ефективність та відповідальність у виконанні адміністративних функцій і сприяють підвищенню якості адміністративного управління.

Разом з тим, Д. А. Козачук надає таке визначення адміністративного заохочення «як способу адміністративно-правового регулювання поведінки

суб'єктів суспільних відносин (як правило, фізичних осіб), спрямованого на стимулювання та підтримку їхніх суспільно-корисних дій, у результаті застосування якого забезпечується реалізація взаємного інтересу особи, суспільства і держави...» [173].

На думку Л. Г. Чистоклетова дане трактування не враховує існування неформального заохочення, яке не підпадає під регулювання правом. Це включає в себе такі форми, як публічна похвала, висловлена керівником у приватній бесіді, або публічне чи неопублічне демонстрування особливої довіри та вираження шанобливого ставлення до об'єктів заохочення і т. д. Тому більш вірним він вважає трактування де правове заохочення може визначатися як надання додаткових благ морального та матеріального характеру чи повне/часткове звільнення від різних обтяжень, що виступає формою або мірою юридичного схвалення для добровільних заслужених учинків чи заслуг [174].

Здійснивши певний аналіз наукових досліджень вченими виокремлюються наступні особливості адміністративного заохочення: можливість сприяти забезпеченню державної дисципліни й правопорядку; наявність заслуги розглядається як фактична підстава для заохочення; зв'язок з оцінкою вже вчинених дій, зокрема тих, які сприяли виконанню функцій публічної адміністрації; застосування до визначеного кола суб'єктів у конкретних випадках; використання суб'єктами публічного адміністрування; підтримка формування в інших суб'єктів адміністративного права зацікавленості в належній поведінці; взаємовідносини, при яких сторони взаємодіють з метою отримання вигоди чи переваги; добровільність поведінки, що призводить до заохочення; надання заохочення публічного характеру лише у випадках, коли це не загрожує національній безпеці та інтересам тих, кому надаються заохочення; неформальне заохочення – видання акту про заохочення [174; 173].

Так, у дисертаційному дослідженні Є. Є. Чернецького підходи до реалізації формальних адміністративних заохочень визначаються як структурна частина адміністративного процесу. Автор розуміє заохочувальне провадження як послідовну діяльність публічної адміністрації, спрямовану на визнання та

заохочення дій індивідуальних і колективних суб'єктів, які пов'язані із сумлінним виконанням своїх посадових обов'язків. Цей підхід підкреслює важливість системної дії адміністративних органів у наданні заохочень. Основні характеристики формальних адміністративних заохочень, які можна виділити з викладеного, включають:

- спрямованість на конкретні адміністративні справи (формальні адміністративні заохочення спрямовані на підтримку та заохочення конкретних дій, пов'язаних з виконанням адміністративних обов'язків);
- розгляд індивідуальних і колективних суб'єктів (заохочення може бути надано як індивідуальним, так і колективним суб'єктам, що сприяє стимулюванню та визнанню успішних індивідуальних чи групових зусиль);
- спільна мета – сумлінне виконання обов'язків (заохочення спрямоване на тих, хто демонструє сумлінність у виконанні своїх посадових обов'язків, що підкреслює важливість етики та добросовісності в адміністративній діяльності).

Такий підхід дозволяє враховувати конкретний контекст адміністративних справ та забезпечує більш ефективну мотивацію та визнання учасників адміністративного процесу [175].

Після аналізу та узагальнення можна зробити висновок, що найбільш обґрунтованою є точка зору, за якою адміністративне заохочення проходить кілька стадій провадження. Першою є стадія порушення клопотання про заохочення, після чого настає узгодження та оформлення подання про заохочення. Після цього відбувається підтвердження подання та прийняття попереднього рішення щодо застосування заохочення. Наступною стадією є прийняття остаточного рішення про заохочення та видання відповідного правового документа. Завершальною стадією є виконання рішення про заохочення [174].

Разом з тим, як зазначає Д. А. Козачук, застосування адміністративних заохочень базується на певних принципах, серед яких він виділяє такі принципи: законності, обґрунтованості, гласності, справедливості, своєчасності, доцільності та транспарентності [173].

Заохочувальні норми в адміністративному праві сприяють створенню мотиваційного середовища та ефективної роботи адміністративних органів. Важливо, щоб ці заходи були чітко визначеними, справедливими та відповідали завданням та цілям, які стоять перед адміністративними органами.

Заохочувальні норми в адміністративному праві України визнаються необхідним інструментом для стимулювання ефективності та відповідальності працівників адміністративних органів. Проте, існує кілька важливих проблем, які вимагають системного вирішення, зокрема, головною проблемою в сфері заохочувальних норм адміністративного права України є недостатня прозорість та об'єктивність процесу визначення та надання заохочень, невизначеність критеріїв успіху, коли непрозорість та суб'єктивність визначення успіху можуть призводити до несправедливих заохочень та невдоволення серед працівників, недостатня прозорість процесу визначення заохочень та обмежений фінансовий ресурс. Для вирішення зазначених проблем доречним буде створення чітких та об'єктивних критеріїв для визначення успіху та винагородження працівників, що дозволить уникнути суб'єктивності та непорозумінь при призначенні заохочень; залучення фахівців та представників різних рівнів адміністрації до формування та перегляду системи заохочувань (це сприятиме врахуванню різноманітності потреб та особливостей різних груп працівників); проведення інформаційних кампаній та тренінгів для працівників з питань заохочувальних норм та процедур, що сприятиме розумінню правил та уникненню недорозумінь, а також забезпечення можливостей для професійного розвитку та навчання як одного із елементів заохочувальної системи (це стимулюватиме працівників до саморозвитку та досягнення нових висот у своїй професійній діяльності). Вирішення цих аспектів дозволить вдосконалити систему заохочувань в адміністративному праві та забезпечити її ефективність та справедливість для всіх учасників.

Шляхи вирішення проблем повинні бути спрямовані на створення справедливих, ефективних та економічно обґрунтованих механізмів заохочення, які сприятимуть підвищенню ефективності адміністративної діяльності та

стимулюватимуть високий стандарт професійної відповідальності серед працівників.

У сфері трудового права заохочення визнається як публічне визнання заслуг працівників і відзначення їх переваг у зв'язку з досягнутими успіхами в трудовій діяльності. Як інструмент правового впливу, заохочення полягає у стимулюванні певної поведінки особи через мотивацію, що виникає внаслідок взаємодії її потреб та інтересів, з використанням конкретних моральних або матеріальних благ, передбачених нормативно-правовими вимогами, які ця особа може потенційно отримати [90].

Метод заохочення є важливим інструментом мотивації, що використовується для забезпечення трудової дисципліни та є вельми оригінальним юридичним інструментом. Цей метод становить стимул для працівників, спонукаючи їх активно цікавитися розвитком творчої та професійної ініціативи, при цьому створюючи оптимальні умови для їхнього розвитку.

Щодо заохочувальних норм у трудовому праві, то вони виступають не лише інструментом регулювання трудових відносин, але й ключовим чинником формування позитивної корпоративної культури, мотивації працівників та підтримання соціально-економічної стабільності. На фоні сучасних викликів у сфері праці та зайнятості, вивчення заохочувальних норм набуває важливого значення для розуміння та вдосконалення трудового законодавства.

Заохочуючи працівників, роботодавець переслідує за мету досягнення певних показників дисципліни праці та кінцевого результату – підвищення продуктивності. Однак, на жаль у трудовому законодавстві заохочення до цього часу розглядають як додатковий спосіб правового впливу. Хоча заохочувальні норми є способами стимулювання правомірної поведінки [66].

Щодо закріплення заохочувальних норм у національному законодавстві України в галузі трудового права, важливо відзначити, що Кодекс законів про працю України (КЗпП) не містить чіткого переліку заохочень, які роботодавець може використовувати. Згідно зі статтею 143 КЗпП до працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватись будь-які заохочення, що містяться в

затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку [176]. Роботодавці можуть застосовувати будь-які стимули до працівників підприємств, установ і організацій, які визначені у затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку. Саме в галузі трудового права заохочувальні норми є певною фінансовою складовою винагороди за працю. Підтвердженням зазначено слугують норми статті 4 Закону України «Про оплату праці» де зазначається, що джерелом коштів на оплату праці працівників госпрозрахункових підприємств є частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їх господарської діяльності. Для установ і організацій, що фінансуються з бюджету, – це кошти, які виділяються з відповідних бюджетів, грантів, а також частина доходу, одержаного внаслідок господарської діяльності та з інших джерел [177].

В юридичній енциклопедії термін заохочення визначається «як матеріальні та інші заходи, передбачені у правилах внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами, ці заходи застосовуються до працівників за успішне виконання ними трудових обов'язків» [178].

У галузі науки трудового права, де вивчення заохочень проводиться детально та системно, їх визначають як самостійні позитивні інструменти, такі як пільги, надбавки, доплати, компенсації та інші, які взаємодіють у правовому регулюванні трудових відносин поряд із заходами примусу. Підстави і порядок заохочення розглядаються як важливий аспект, аналогічно до підстав і порядку застосування покарань.

Зміст заохочення полягає в тому, що працівника не примушують до певної поведінки під загрозою покарання; він має можливість вибору у своїй поведінці, а роботодавець спонукає до такої поведінки, яка корисна для суспільства. Отже, навіть при наявності обмежень у стимулюючому процесі, вони не призводять до зменшення або припинення його спонукальної функції, а навпаки, сприяють досягненню поставлених заохоченням цілей [66].

Здійснивши певний аналіз ми дотримуємося думки, що заохочувальні норми в галузі трудового права носять не лише матеріальний (фінансовий)

характер, адже на практиці широко застосовуються різноманітні заходи заохочення, які можуть бути як морального характеру (наприклад, оголошення подяки чи вручення грамот), так і матеріального (наприклад, виплата премій чи вручення цінних подарунків, серед яких особливо популярні премії та цінності).

Матеріальні заохочення спрямовані на задоволення матеріальних потреб працівника, що позитивно впливає на його поведінку. Ці заходи спрямовані на надання конкретних матеріальних переваг та вигод, які враховують потреби працівника. З іншого боку, моральні заохочення офіційно та публічно визнають досягнення конкретного працівника та його внесок у загальний успіх підприємства, установи чи організації. Ці заходи сприяють підвищенню морального духу та визнання працівників у колективі.

На думку Л. Вакалюк, заохочення – це визнання заслуг працівника, виражене через надання йому пільг, переваг, публічне проявлення поваги та підвищення його престижу. Потреба в визнанні є важливою для кожної людини, і заохочення спрямоване на задоволення цієї потреби. Використання заохочення може призвести до різних результатів: від конфліктів та розпаду колективу до його об'єднання і згуртування [179].

У сучасних умовах економічної нестабільності та пандемії світового масштабу, розглядається активне використання таких форм заохочення, як моральне заохочення. Особливо це стосується ситуацій, коли внаслідок економічних труднощів роботодавцям не вистачає коштів на матеріальні стимули для працівників. У зв'язку зі звуженням кадрового резерву та потребою у збереженні цінних та дисциплінованих працівників, стає актуальним відновлення практик, які мали за мету визнання та заохочення минулим часом. Зокрема, відзначення працівників грамотами, листами подяки та публікаціями про кращих співробітників із використанням фото та відеоматеріалів, спрямоване на створення додаткового стимулу для працівників. Моральне заохочення стає необхідним елементом, який допомагає зберегти високий професіоналізм та підтримати позитивний робочий дух в умовах обмежених ресурсів [66].

Разом з тим, варто зазначити, що закордонний досвід застосування різних заохочувальних норм для працівників може стати корисним джерелом інформації для вдосконалення практик у сфері праці та управління персоналом в Україні. Деякі можливі напрямки, які можна розглядати на основі міжнародного досвіду, включають такі:

1. Медичне страхування та соціальні програми. Надання медичного страхування за рахунок фірми є одним із способів заохочення працівників і він може покращити їхнє матеріальне та соціальне становище, збільшити відчуття безпеки та заохочувати до більш продуктивної роботи. Важливо також розглянути можливість впровадження інших соціальних програм, таких як страхування життя, програми здоров'я та благополуччя працівників.

2. Програма підвищення кваліфікації. Пропозиція кращим працівникам програм навчання та підвищення кваліфікації можуть сприяти посиленню мотивації та розвитку персоналу. Це може включати оплату навчання, участь у конференціях та семінарах, а також отримання сертифікатів та ступенів, що підвищують їхню кваліфікацію та конкурентоспроможність на ринку праці. Використання формальних і неформальних засобів навчання, включаючи онлайн-курси, тренінги та менторинг, може сприяти професійному зростанню працівників.

3. Системи нагородження та бонусні програми. Встановлення систем нагородження та бонусних програм на основі результатів праці може стати додатковим стимулом для високоякісної праці, а бонусні програми можуть включати грошові винагороди, корпоративні подарунки, подорожі, акції та інші заходи для заохочення досягнень.

4. Гнучкі робочі умови або ж флексібельний графік роботи. Врахування гнучких робочих графіків, дистанційної роботи та інших факторів, які сприяють балансу між роботою та особистим життям, може зробити фірму привабливішою для працівників

5. Програми соціальної відповідальності бізнесу. Залучення до програм соціальної відповідальності, таких як участь у благодійних заходах, екологічно

чистих ініціативах та інших соціальних програмах, може підсилити позитивне ставлення співробітників до компанії.

Важливо адаптувати ці форми заохочення до конкретних потреб та можливостей українських компаній та організацій, а також враховувати місцеві законодавчі норми та культурні особливості.

Висвітлення проблематики заохочувальних норм у трудовому праві надає можливість ретельно дослідити механізми впливу цих норм на працівників і підприємства, а також визначити їхній внесок у формування позитивної організаційної культури та підвищення продуктивності праці. Сутність заохочувальних норм полягає в стимулюванні працівників до досягнення високих результатів, відповідно до визначених нормативів та цілей.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням в Україні воєнного стану із 24 лютого 2022 року [180] особливої актуальності набула така галузь національного права як військове право, яке регулює суспільні відносини у сфері будівництва, розвитку, життєдіяльності збройних сил та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань.

Заохочення є важливим елементом створення стійких та довгострокових зв'язків між військовослужбовцями та державою, а вивчення цього аспекту може виявити важливий вплив на роботу армії в цілому. Вивчення заохочувальних норм дозволить зрозуміти, як держава та військові структури стимулюють та підтримують своїх членів у важливий період для нації.

Саме в умовах воєнного стану, в якому Україна перебуває вже більше двох років заохочувальні норми можуть впливати на морально-психологічний стан військовослужбовців, їхню відданість та готовність до виконання важливих завдань, а ефективність системи заохочень стає ключовим чинником в забезпеченні успішного виконання військових завдань.

Здійснивши аналіз заохочувальних норм в галузі військово права можна зазначити, що вони включають такі види: додаткові винагороди за виконання завдань – заохочення та премії можуть бути встановлені для військовослужбовців,

які успішно виконують ключові завдання в умовах воєнного конфлікту, це може включати в себе винагороди за особливі операції чи важливі внески у безпеку; відзнаки та почесні нагороди – успішні військовослужбовці можуть бути відзначені почесними нагородами, медалями чи званнями за визначні вчинки, вагомий внесок у воєнні дії чи прояв героїзму у бою; соціальні пільги – заохочення можуть включати надання таких пільг як безоплатне медичне обслуговування, підтримка для сімей військовослужбовців, окремі види пільг та соціальної підтримки для ветеранів; професійний розвиток – заохочення може бути пов'язане із здобуттям нових навичок, навчанням та професійним розвитком, спрямовуючи військовослужбовців на постійне удосконалення своїх навичок; відзначення за вислугу років – додаткові заохочення можуть бути передбачені для тих, хто має значну військову вислугу років.

Заохочувальні норми галузі військового права мають надзвичайну актуальність у сучасних умовах, зокрема в умовах воєнного стану, що спричинений збройною агресією Російської Федерації проти України. Ці норми встановлюють чіткі правила та стимулюють певну поведінку військових, що спрямована на ліквідацію наслідків агресії, зміцнення обороноздатності та захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

З метою зменшення негативних наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України та скорочення бойового потенціалу противника, Верховна Рада України прийняла важливий законодавчий акт – Закон України від 01.04.2022 «Про встановлення винагород за добровільно передану Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора» [181], який визначає заходи, спрямовані на стимулювання добровільної передачі бойової техніки від представників російських збройних сил та інших силових структур.

Згідно з цим законом, військовослужбовці та інші особи, які передадуть Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора, можуть отримати грошову винагороду. Цей заохочувальний механізм сприяє залученню та мотивації осіб, які раніше служили в армії держави-агресора,

до активної участі у процесі припинення ворожих дій та підтримує стратегію України у забезпеченні національної безпеки.

Цей закон є важливим кроком в розвитку заходів, спрямованих на зменшення конфлікту та вплив на бойовий потенціал противника, використовуючи заохочувальний підхід для досягнення мирного врегулювання [182].

Вказаним Законом передбачена «винагорода військовослужбовцям збройних сил, інших силових структур Російської Федерації, іншим категоріям осіб за добровільно передану Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора, зокрема, бойового літака (винищувальної та штурмової авіації) або корабля 1 або 2 рангу – 1 000 000 доларів США, бойового вертольота або корабля 3 або 4 рангу – 500 000 доларів США, реактивної системи залпового вогню – 25 000-35 000 доларів США, танка, наземної артилерії (самохідної) – 100 000 доларів США», тощо [181].

Крім того, для підвищення бойового духу та належного матеріального забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь у захисті держави від російських загарбників, Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова №168 від 28.02.2022 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [183]. Ця постанова передбачає надання додаткової винагороди у розмірі 30 000 гривень щомісячно військовослужбовцям Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, поліцейським тощо на період дії воєнного стану.

Ці заходи спрямовані на стимулювання військових та інших осіб, які беруть участь у захисті країни від агресії з боку Російської Федерації, забезпечуючи їм необхідне фінансове підґрунтя та підвищуючи їхню мотивацію для ефективного виконання службових обов'язків у складних умовах воєнного конфлікту.

Слід також відзначити, що поряд з встановленням додаткової винагороди за добровільно передану Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора, в Україні діє Порядок виплати винагороди

військовослужбовцям Збройних Сил та Державної спеціальної служби транспорту за безпосередню участь у воєнних конфліктах та інших заходах в умовах особливого періоду.

Згідно з цим Порядком, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 18.09.2020 № 340 [184], передбачено виплату винагороди військовослужбовцям за знищену чи захоплену військову техніку ворога під час участі у воєнних конфліктах, в заходах забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції. Ці заходи стимулюють військовослужбовців до активної участі в захисті країни та сприяють ефективній реалізації завдань національної безпеки.

Отже, вивчення заохочувальних норм у галузі військового права в умовах воєнного стану має велике значення для ефективного функціонування військових структур та забезпечення високого рівня мотивації та підтримки військовослужбовців. А зазначені та використовувані заходи мають на меті не лише матеріально заохочувати військовослужбовців, але й визнавати їхні внески та стимулювати до досягнення високих результатів у воєнних умовах.

У контексті воєнного стану та активної оборонної діяльності України військове право визначається не лише нормативно-правовими актами, але й заохочувальними механізмами, спрямованими на підтримку та стимулювання військовослужбовців та інших осіб, що беруть участь у захисті держави. Прийняті заходи не лише стимулюють військовослужбовців до вияву героїзму та високої професіоналізації, але й надають позитивний сигнал суспільству, щодо визнання його захисників. Зазначені заходи є важливою складовою сучасної системи військового управління та стратегічного планування, допомагаючи забезпечити адекватний рівень мотивації серед військовослужбовців.

Крім того, встановлення додаткових винагород та заохочень у ситуаціях воєнного стану є практичним кроком у забезпеченні ефективного функціонування армії та інших силових структур в умовах загострення конфліктів. Ці заходи

допомагають зберегти високий рівень бойової готовності та морального духу військовослужбовців, сприяючи виконанню ними завдань національної безпеки.

Отже, заохочувальні норми в галузі військового права в Україні відіграють важливу роль у формуванні та підтримці ефективного та мотивованого військового контингенту в умовах сучасних викликів та загроз.

Щодо цивільно-процесуального права, то як зазначає О. Ф. Скакун, юридична відповідальність розглядається, як різновид соціальної відповідальності, та має двоаспектне розуміння: позитивне (заохочувальне), як виконання корисних для суспільства та держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (моральне свідоме ставлення до виконання обов'язків, та негативне (ретроспективне або охоронне), як покарання за правопорушення в наслідок невиконання обов'язків [60].

Цивільний кодекс України включає положення, які регулюють відповідальність осіб за утримання знайдених тварин. Це забезпечено як заохочувальними, так і негативними санкціями. Наприклад, обов'язок належного утримання знайдених тварин передбачається за допомогою заохочувальних заходів у вигляді винагороди за знахідку.

Ця подвійна стратегія, яку використовує Цивільний кодекс, відображається у встановленні заохочувальних заходів, таких як винагорода за добросесні знахідки та утримання тварин. З іншого боку, наявні також негативні санкції, такі як штрафи, які застосовуються при порушенні обов'язків щодо утримання тварин.

Це виводить нас за межі традиційного вчення про триелементну будову норми права, яке передбачає комплекс двох двочленних приписів. Такий підхід в Цивільному кодексі відображає бажання стимулювати позитивну поведінку та одночасно застосовувати санкції за порушення норм [185, с. 90].

Наприклад, в цивільному праві можуть існувати заохочувальні норми, які стосуються виконання договорів. Особам, які виконують свої зобов'язання відповідно до угоди, може бути надано певні вигоди чи пільги. З іншого боку, можуть бути передбачені санкції для тих, хто не виконує свої зобов'язання.

В цивільному праві можуть бути визначені заохочення для виконання певних дій чи укладання угод. Наприклад, заохочення для швидкого виконання зобов'язань може бути передбачене у цивільних договорах.

Що ж до заохочувальних норм у податковому праві, то вони спрямовані на стимулювання певної поведінки платників податків або на надання певних переваг. Актуальність дослідження податкових заохочувальних норм свідчить про важливість розвитку ефективних інструментів у сфері оподаткування. Збільшення податкових надходжень до бюджетів є необхідним для фінансування різноманітних потреб у сферах соціальної, культурної та політичної діяльності. Диверсифікація джерел доходів через податкове стимулювання може сприяти сталому економічному розвитку країни та забезпеченню її стійкості в умовах змін.

Так, неоднозначним є питання виокремлення заохочувальних норм у податковому праві, зокрема у своїй роботі О. О. Барабаш зазначає, що правові заохочення в податковому праві можна умовно розділити на декілька видів, враховуючи їхні основні характеристики та спрямованість, до яких умовно можна зарахувати:

1. винятки визначені статтею 165 Податкового кодексу України. Так, дійсно, не всі винятки, передбачені у ст. 165 Податкового кодексу України, можна вважати правовими заохоченнями, оскільки вони не обов'язково пов'язані з заслуженим вчинком або заслугою. Багато з них представляють собою правові пільги, які надаються на підставі певних обставин чи критеріїв, але не обов'язково пов'язані із заслугами чи заслуженими вчинками особи чи підприємства. Так, у зазначених прикладах можна вбачати елементи правових заохочень у податковому праві, що може сприяти підвищенню зацікавленості осіб у певних сферах виробництва чи діяльності, що має важливий громадський чи соціальний внесок. Тобто вчена до заохочень у сфері податкового права відносить: суми державних премій або стипендій України, винагороди спортсменам – чемпіонам України, призерам спортивних змагань міжнародного рівня, а також вартість державних нагород або винагород від імені України, крім тих, що виплачуються коштами чи іншим майном, суми Нобелівської чи Абелівської премій; суми

коштів з Державного бюджету України дійсним членам (академікам) та членам-кореспондентам Національної академії наук України та інших «державних» академій наук; суми, отримані платником податку за здавання ним крові, грудного жіночого молока, інших видів донорства, які виплачується з бюджету чи бюджетною установою; вартості орденів, медалей, знаків, кубків, дипломів, грамот і квітів, якими відзначаються працівники, інші категорії громадян та/або переможці змагань, конкурсів;

2. податкові знижки, передбачені у статті 166 Податкового кодексу України, також можуть виступати як форма правового заохочення. Наприклад, суми коштів або вартість майна, передані у вигляді благодійних внесків неприбутковим організаціям, можуть бути включені до податкової знижки. Це може стимулювати громадян до активної участі у благодійних заходах та пожертвування на соціальні чи гуманітарні потреби. Податкові знижки на витрати, пов'язані з усиновленням дитини, також можуть виступати як заохочення до прийняття дітей у сім'ї. Це може сприяти збільшенню кількості усиновлень та допомогти дітям отримати більше можливостей на краще майбутнє. Таким чином, податкові знижки можуть відігравати важливу роль у підтримці соціальних і гуманітарних ініціатив, а також у сприянні благодійності та розвитку громадянського суспільства [83].

Наприклад, певні винятки з податкового оподаткування можуть стосуватися осіб з обмеженими можливостями, деяких соціальних груп, об'єктів благодійності, а також окремих видів доходів, які не підлягають оподаткуванню.

Враховуючи сучасний контекст, зокрема воєнні дії на території країни, парламентом було прийнято рішення про впровадження певних заохочувальних норм у вигляді податкових пільг, які надають стимул громадянам та підприємствам допомагати державі у складних умовах воєнного стану, ці заходи включають такі пільги-заохочення: звільнення від ПДВ на гуманітарну допомогу – за умови передачі пального Збройним силам України або територіальній обороні воно не оподатковується податком на додану вартість (ПДВ); благодійна допомога – за умови надання військовим благодійної допомоги, вона не

оподатковується податком на доходи фізичних осіб; податкова знижка для фізичних осіб – фізичні особи, за умови здійснення ними пожертвування неприбутковим організаціям, можуть отримувати податкову знижку; витрати на благодійність для фізичних-осіб підприємців – за умови, якщо фізичні-особи підприємці або особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність передали кошти або майно як благодійні внески [186].

Ці заходи є конкретними прикладами заохочувальних норм, які спрямовані на активну участь громадян та підприємств у підтримці країни в умовах воєнного стану.

Щодо заохочувальних норм у кримінальному праві, то як зазначає Ю. В. Баулін заохочувальні норми призначені «впливати на свідомість і волю суб'єктів таким чином, щоб останні прагнули здійснювати правомірні вчинки, пов'язані із завданням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони (не боячись притягнення до кримінальної відповідальності)» [187, с. 90].

П. В. Хряпінський класифікацію заохочувальних норм у кримінальному праві вважає спірною і вказує на необхідність розгляду двох критеріїв поділу: інституційного та функціонального. За його думкою, класифікацію заохочувальних норм можна проводити за такими критеріями:

а) соціальною спрямованістю позитивної поведінки. Цей критерій оцінює, наскільки конкретне заохочення спрямоване на підтримку соціально важливої позитивної поведінки та чи визнається дія як корисна для суспільства і чи стимулюється вона за допомогою кримінального заохочення;

б) змістом і характером позитивної поведінки, що визначає, яку саме позитивну дію вважатимуть заохочуваною в рамках кримінального заохочення, тобто, які конкретні дії особа повинна виконати для отримання заохочення;

в) змістом і характером кримінального заохочення, дозволяє розглядати, як саме заохочення пов'язане з кримінальною діяльністю. Наприклад, це може бути виплата винагороди за надання інформації про злочин, здійснення певних дій для зменшення покарання або забезпечення безпеки свідка [114].

Ми підтримуємо ідею розподілу заохочувальних норм кримінального права на норми Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України, оскільки це має свої переваги. Так норми Загальної частини визначають загальні принципи кримінального права та соціально-правові цінності, вони стають загальноприйнятими принципами в усіх випадках, коли виявляється певна форма поведінки; жорстка пов'язаність з конкретними злочинами (норми Особливої частини, навпаки, прив'язані до конкретних злочинів. Вони визначають специфічні заохочувальні механізми для певних видів злочинів, що забезпечує більш точне та ефективне використання заходів заохочення). Ця класифікація дозволяє встановлювати загальні принципи кримінального права та соціально-правові цінності на рівні Загальної частини, а також забезпечує конкретний підхід до заохочення, пов'язаного з різними видами злочинів на рівні Особливої частини.

Так, особливу актуальність в умовах сучасного суспільства та боротьби із злочинністю в Україні відіграє включення заохочувальних норм до Кримінального кодексу, зокрема, в статтю 43 КК України. Ці заходи заохочення є важливим інструментом формування позитивного ставлення громадян до виконання суспільно-корисних дій та своїх обов'язків. У відповідності до норм частини 1 статті 43 не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності.

Ця ініціатива спрямована на вплив суспільної свідомості, створюючи позитивні стимули для тих, хто здійснює певні позитивні дії. Такий підхід дозволяє сприяти побудові відповідального суспільства та активної участі у формуванні правопорядку.

Для підтримки вказаної позиції про самостійне існування заохочувальних норм, варто зазначити, що їх функції не обмежуються лише наданням прав та встановленням обов'язків. Вони також відіграють важливу роль у стимулюванні

та заохоченні певних дій. Це виявляється в особливостях кримінально-правового впливу на суспільні відносини через механізми заохочення. Повідомлення про кримінальне правопорушення часто використовується законодавцем як засіб стимулювання у сфері кримінального права, спрямований на досягнення цілей запобігання, припинення та розкриття правопорушень[188].

Так, Кримінальний кодекс України (КК України) є основним нормативно-правовим актом, який визначає кримінально-правові норми, включаючи заохочувальні, цей законодавчий акт є системним та цілісним, що регулює кримінально-правові відносини в державі. Заохочувальні норми в Кримінальному кодексі можуть включати різні заходи та санкції, які спрямовані на стимулювання відповідної поведінки чи дотримання закону. Наприклад, винагороди за надану допомогу у розкритті злочинів, що передбачені заохочувальними статтями, можуть сприяти активізації співпраці громадян з правоохоронними органами. Уніфікована система кримінального права, представлена Кримінальним кодексом, служить основою для визначення правил, санкцій та заходів заохочення, спрямованих на забезпечення правопорядку та запобігання злочинам в суспільстві [189].

Наукове співтовариство розглядає певні норми Загальної частини КК України як заохочувальні через їхню спрямованість на стимулювання певних дій чи утримання від певних порушень. Проте досі відсутня однозначність у визначенні конкретних норм, які є заохочувальними, що свідчить про різноманітні підходи до цього питання серед фахівців. Однак, одностайними науковці є щодо наступних норм: добровільна відмова при незакінченому правопорушенні (ст. 17 КК України); добровільна відмова співучасників (ст. 31 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); обставини, які пом'якшують покарання, а саме: з'явлення із зізнанням; щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; вчинення кримінального

правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК (пп. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 66 КК України); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом у випадку сукупності вищезазначених пом'якшувальних обставин (ст. 69 КК України); звільнення від покарання та його відбування (ч. 4 ст. 74 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85-87 КК України); зняття судимості (ст. 91 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх (ч. 1 ст. 97 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітніх (ст. 104 КК України); звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх (ст. 105 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання щодо неповнолітніх (ст. 107 КК України).

Ю. В. Бауліна зазначає, що кримінально-правова політика, встановлюючи обсяг злочинних діянь, має вплив на свідомість громадян. Це впливає на формування негативного ставлення громадян до злочину як соціального явища та до особи, яка його вчинила. Одночасно кримінально-правова політика регламентує заохочувані норми, певні види заохочувальної кримінально значущої поведінки, такі як необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу та інші.

Такий підхід вказує на те, що кримінальне законодавство не лише визначає злочини та передбачає за них відповідальність, але й впливає на усвідомлення громадян суспільними нормами та цінностями. Кримінально-правова політика спрямована на стимулювання суспільно-корисної поведінки та формування нормативного образу особи в контексті кримінального права [190].

Більшість дослідників вважає, що основним соціальним призначенням та цілями впровадження заохочувальних норм у кримінальне законодавство є:

а) мотивація до виконання правомірної та соціально-корисної поведінки у сфері кримінально-правового регулювання, що виявляється як стимулююча функція;

б) відновлення порушених суспільних відносин, що виникли внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння, об'єктом кримінально-правової охорони, ця функція визначається як компенсаційна;

в) запобігання вчиненню нових умисних та необережних правопорушень, яке виявляється як попереджувальна або профілактична функція;

г) вплив на формування правосвідомості в суспільстві, утвердження тези про те, що кримінальне законодавство не лише карає винних у вчиненні злочинів, але й заохочує протидію злочинним проявам. Ця функція визначається як виховна [191, с. 72; 192, с. 36; 188].

Деякі науковці в галузі права зазначають, що заохочувальні норми кримінально-правового впливу спрямовані на стимулювання певної поведінки особи, яка дозволяє вирішити кримінально-правовий конфлікт без втручання державного примусу. Іншими словами, ці заходи здійснюються «з найменшими втратами» для самої особи та інших суб'єктів [193, с. 295].

Застосування заохочувальних норм є ефективним видом кримінально-правового регулювання. Цю тезу можна проілюструвати на прикладі впровадження заходів заохочення у формі можливості звільнення від кримінальної відповідальності. Свідченням цього можуть служити офіційні статистичні дані Державної судової адміністрації України.

У 2020 році місцевими загальними судами на 8,3 % менше розглянуто клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності – 2,7 тис. порівняно із 2019 роком – 2,9 тис., із них задоволено 2,6 тис. (2,8 тис. попереднього року), проте їх частка від кількості розглянутих клопотань залишилася майже на рівні 2019 року і становила 95,7 % (95,8 %) [194, с. 17]. У 2021 р. місцевими загальними судами на 4,7 % менше розглянуто клопотань про звільнення від кримінальної

відповідальності – 2,6 тис. (2,7 тис.), із них задоволено 2,5 тис. (2,6 тис.), або 97,1 % (95,7 %) від кількості розглянутих клопотань [195, с. 16]. У 2022 р. місцевими загальними судами на 63,2 % менше розглянуто клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності – 940 (2,6 тис.), із них задоволено 900 (2,5 тис.), або 95,7 % (97,1 %) від кількості розглянутих клопотань [196, с. 16].

Дискусії щодо заохочення у кримінальному праві становлять важливу складову наукових дебатів. Один з основних аспектів полягає в окресленні положення заохочення в структурі класичних інструментів впливу кримінального права, а також висвітленні принципів створення, механізмів застосування та настання відповідальності за невиконання умов заохочувальних норм кримінального права. Свої дослідження цим питанням присвятили такі вчені як О. О. Дудоров, О. В. Наден, Г. О. Усатий, М. І. Хавронюк, Н. Б. Хлистова, П. В. Хряпінський та ін.

Сучасний стан кримінального правового регулювання характеризується тенденцією до систематичного внесення змін у конструкції заохочувальних кримінально-правових норм через законодавчі ініціативи. Аналіз останніх законодавчих змін показує, що існують численні проблеми, які у деяких випадках ускладнюють або навіть перешкоджають відповідному застосуванню заохочувальних норм відповідно до їх змісту.

Використання інституту давності в кримінальному законодавстві не лише стимулює позитивну поведінку після вчинення кримінального правопорушення, а й відображає гуманну ідею, яка покликана забезпечити, що загроза кримінальної відповідальності не залишатиметься завжди (за винятком вчинення окремих злочинів, на які давність не застосовується). Притягнення до кримінальної відповідальності після закінчення строків давності може призвести до перетворення цього процесу в акт помсти, втрачаючи тим самим свою функціональну мету, як ефективний засіб загальної та спеціальної превенції. У свою чергу, безпідставне звільнення особи від кримінальної відповідальності призводить до безкарності, спонукає деяких осіб до подальших злочинів і залишає права та інтереси потерпілих без захисту.

Заохочувальна кримінально-правова норма у системі Кримінального кодексу України передбачає виняткові ситуації, коли суспільно-корисна діяльність особи може призвести до виключення, звільнення або пом'якшення її кримінальної відповідальності чи покарання. Це означає, що якщо особа вчинила дію, яка має склад правомірної поведінки, передбаченої в кримінальному законодавстві, її можуть звільнити або призначити більш м'яке покарання.

П. Л. Фріс підкреслює важливість заохочувальних норм кримінального права, які мають суттєве значення для запобігання злочинів. Ці норми призначені викликати у особи, яка вже вчинила правопорушення та перебуває в постзлочинному стані, намір відмовитися від подальшої злочинної поведінки та стати на шлях виправлення [192, с. 36].

З погляду запобігання злочинам, заохочувальні норми поділяються на кілька категорій, спрямованих на різні аспекти:

- припинення злочину, самовикриття і викриття інших осіб винних у його вчиненні. Це включає норми, які надають певні переваги, якщо винний припиняє вчинення злочину або самовикривається. Приклади таких статей Кримінального кодексу є ч. 3 ст. 111 (державна зрада), ч. 2 ст. 114 (шпигунство), ч. 6 ст. 255 (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній), ч. 6 ст. 258 (терористичний акт), ч. 2 ст. 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), ч. 4 ст. 258-5 (фінансування тероризму), ч. 4 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом), ч. 4 ст. 309 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту), ч. 5 ст. 321 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів), ч. 5 ст. 354 (підкуп працівника підприємства, установи чи організації);

- виключення з обігу предметів, засобів, речовин, що становлять підвищену суспільну небезпеку: це охоплює норми, які стимулюють виявлення та вилучення небезпечних об'єктів. Прикладами є ч. 3 ст. 263 КК України (незаконне

поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), ч. 4 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), ч. 4 ст. 311 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів), ч. 5 ст. 321 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів);

- повернення майна, здобутого злочинним шляхом, або на відшкодування завданих збитків. Це охоплює норми, які стимулюють винного повертати здобуте злочинним шляхом майно або відшкодувати завдані збитки. Прикладами є ч. 3 ст. 175 КК України (невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат), ч. 4 ст. 212 (ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)), ч. 4 ст. 212-1 (ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування), ч. 4 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом) [197].

Ці заходи спрямовані на активну участь винного в запобіганні злочинам і розвитку позитивної соціальної поведінки.

На прикладі позитивного вирішення кримінально-правового конфлікту на свою користь особа може отримати певні переваги або позитивні наслідки. Це може включати зменшення відповідальності, застосування м'якших санкцій, можливість участі в програмах реабілітації тощо. При цьому такий випадок слугує прикладом для інших осіб і може стати стимулом для виправлення своєї поведінки та відмови від злочинності.

Класифікація як заохочувальних, так і інших обставин, що виключають протиправність діяння, може бути предметом дискусій серед правозахисників та науковців. У даному випадку, Ю. В. Голик використовує критерій «відношення до боротьби із злочинністю» для визначення, чи можна віднести обставину до заохочувальних норм.

За його думкою, обставини, які сприяють активній життєвій позиції громадянина у боротьбі із злочинністю, визнаються заохочувальними. Наприклад, норми про необхідну оборону і затримання злочинця можуть вважатися заохочувальними, оскільки вони стимулюють громадян до самозахисту та активної участі у боротьбі зі злочинністю.

З іншого боку, обставини, які не сприяють такій активності, можуть не вважатися заохочувальними. Наприклад, норми про крайню необхідність, професійний і господарський ризик, виконання наказу чи розпорядження можуть не сприяти активній боротьбі громадян із злочинністю, але скоріше обґрунтовувати дії у визначених ситуаціях [198].

Це підкреслює значення того, як різні правові тлумачення можуть впливати на класифікацію обставин та їх роль у стимулюванні чи несприяттві активній участі громадян у запобіганні злочинам.

Погляди П. В. Хряпінського та Ю. В. Бауліна надають додаткову глибину розумінню заохочувальних норм в кримінальному праві. Зокрема, вказані гарантії, які надає система заохочень, можуть сприяти активній участі громадян у запобіганні злочинності та правомірних вчинках. Право особи вимагати виключення кримінальної відповідальності та скасування утисків цього права є важливим механізмом захисту і стимулювання вчинків, спрямованих на протидію злочинності. Так, П. В. Хряпінський надає висновок: «право особи вимагати виключення кримінальної відповідальності, скасування всіх постановлених рішень, що утискають це право, правова відповідальність службових осіб, які не застосували заохочення за наявності підстав» [199].

Також важливо враховувати вплив заохочувальних норм на свідомість і волю суб'єктів, спонукуючи їх до здійснення правомірних вчинків. Це сприяє формуванню позитивного ставлення до правопорядку та може допомогти в подоланні страху перед можливою кримінальною відповідальністю. За словами Ю. В. Бауліна: «заохочувальні норми призначені впливати на свідомість і волю суб'єктів таким чином, щоб останні прагнули здійснювати правомірні вчинки,

пов'язані із завданням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони (не боячись притягнення до кримінальної відповідальності)» [187].

Врахування цих аспектів підкреслює важливість заохочувальних норм як інструменту, що не лише визначає обставини, виключаючи протиправність дії, але й взаємодіє з особами, щоб сприяти правомірній поведінці та активній участі у системі правосуддя.

Отже, заохочувальні норми кримінального права можуть впливати на винних осіб, сприяючи їхньому виправленню, а також слугуючи прикладом для інших громадян щодо можливості позитивного вирішення конфліктів та відмови від злочинної поведінки.

Заохочувальна норма виступає елементом системи кримінального законодавства та відображає волю суспільства та держави. Її мета – стимулювати суспільно-корисну поведінку та протидіяти злочинності. Вона вирішує конфліктні ситуації у визначених законом межах та встановлює умови для звільнення осіб від кримінальної відповідальності або накладення більш м'яких покарань. Заохочувальні норми в системі кримінального права сприяють виконанню основного охоронного завдання, а саме забезпечення правопорядку та безпеки суспільства.

Щодо заохочувальних норм у кримінально-виконавчому праві, то на рівні монографічного дослідження вивченням цього питання займалися такі науковці як К. А. Автухов, В. В. Карелін, І. С. Яковець. Вчені своїм дослідженням «Правове регулювання застосування заохочення та стягнення під час виконання покарань, пов'язаних із засудженими» зробили значний внесок у всебічне розуміння інституту заохочень у кримінально-виконавчому праві. Вони провели системний аналіз процесу використання заходів заохочення персоналом установ виконання покарань та ретельно дослідили всі особливості застосування таких заходів до засуджених [200].

Коллективна монографія від вказаного авторського колективу представляє вагомий внесок у розвиток наукових знань про заохочення взагалі та в контексті кримінально-виконавчого права зокрема. Найціннішим аспектом цієї роботи є те,

що автори визначили та обґрунтували напрямки подальших досліджень, які спрямовані на вдосконалення законодавства, регулюючого процес та особливості застосування заходів заохочення до осіб, засуджених до кримінальних покарань.

Проте важливо відзначити, що в даному науковому дослідженні «заохочення» і «стягнення» розглядаються як взаємопов'язані та генетично детерміновані парні категорії. У зв'язку з цим, вчені аналізують сутність, значення та принципи цих категорій не відокремлено, а в контексті їхньої взаємодії, намагаючись знайти як спільні, так і відмінні риси між ними.

Інші вчені досліджуючи заходи заохочення, розглядають їх як форму і ступінь правового схвалення добровільної правослужняної поведінки. Засуджений у цьому контексті винагороджується моральними чи матеріальними благами. Важливо відзначити, що в даному випадку науковці вважають, що заходи заохочення та стягнення повинні розглядатися як дві протилежні сторони однієї системи, уникаючи їх розгляду відокремлено [201].

Так, І. С. Михалко зазначав: «Дисципліна в установах виконання покарань повинна підтримуватися не тільки і не стільки за допомогою покарань, скільки за допомогою заохочення, стимулювання» [202, с. 58].

Аналізуючи вищенаведене можна зазначити, що вчені не надали належної уваги значенню заохочувальних норм у кримінально-виконавчому законодавстві як ефективного інструменту досягнення цілей кримінального покарання. Зважаючи на сучасні реалії, вважаємо, що основними напрямками подальших теоретичних досліджень цієї проблеми повинні бути:

- розробка теоретико-методологічних принципів для проведення дослідження заохочення у кримінально-виконавчому праві, що свідчить про важливість розробки систематичного та наукового підходу до аналізу цієї категорії в контексті кримінально-виконавчого права;
- аналіз досвіду зарубіжних країн у застосуванні заходів заохочення до осіб, що перебувають під кримінальним покаранням. Вивчення зарубіжного досвіду застосування заходів заохочення дозволяє здобути цінний практичний

досвід та впроваджувати ефективні підходи до виправлення та ресоціалізації засуджених;

- вивчення поняття правового заохочення як вищої форми державного схвалення соціально очікуваної поведінки, що є ключовим для розуміння сутності цього правового явища;

- аналіз класифікації заходів заохочення, які застосовуються до осіб, засуджених до покарань, адже проблеми класифікації заходів заохочення визначаються як важливі аспекти для систематизації та розрізнення різних форм стимулювання;

- дослідження значення заходів заохочення у виправленні та ресоціалізації засуджених. Дослідження значення заходів заохочення для виправлення та ресоціалізації засуджених визначає їхню роль у покращенні результативності системи виконання покарань;

- вивчення взаємозв'язку між звільненням від відбування покарання та заходами заохочення, що розкриє важливі аспекти управління кримінально-виконавчою політикою;

- визначення ролі умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання в системі заходів заохочення. Аналіз процесуального порядку та кримінологічні проблеми у контексті умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання наголошують на важливості справедливого та ефективного застосування цих заходів;

- аналіз процедурного порядку застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання вказує на важливість встановлення ефективного та справедливого механізму цих заходів;

- вивчення кримінологічних питань, пов'язаних із застосуванням умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання, яке розкриває соціальні та психологічні виміри цих заходів;

- визначення особливостей застосування заходів заохочення до осіб, що відбувають покарання, і не пов'язаних із позбавленням волі, вказує на потребу розширення області застосування цих заходів;

- удосконалення законодавства, що регулює застосування заходів заохочення до засуджених. Наголошується на важливості постійного вдосконалення законодавства, що регулює застосування заходів заохочення до засуджених, зокрема у контексті нових викликів та реалій сучасного суспільства.

Отже, вказані напрямки досліджень спрямовані на покращення ефективності та справедливості системи кримінально-виконавчого права, а також на розбудову науково обґрунтованих підходів до взаємодії правозахисних і реабілітаційних механізмів.

Загальною метою розділу є визначення ролі та місця заохочувальних норм у правовій системі України та розкриття їхнього впливу на різні галузі права. Отримані висновки можуть служити основою для подальших досліджень та вдосконалення законодавства з метою забезпечення більш ефективного правозастосування в країні.

3.2. Концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм та проблеми їх застосування

Сучасна соціально-економічна дійсність вимагає постійного вдосконалення інструментів правового регулювання, зокрема заохочувальних норм, які є ключовим елементом законодавства. Застосування заохочувальних норм в різних сферах права, таких як цивільне, кримінальне, податкове, відображається в різноманітних положеннях законодавства, спрямованих на стимулювання певних дій чи утримання від них.

Питання ефективності цих норм стає стратегічно важливим для досягнення позитивних результатів у різних сферах суспільства, де виклики та завдання в сфері права та управління стають все більш складними та багатогранними, а підвищений інтерес до заохочувальних норм у різних галузях права свідчить про значущість цього явища в контексті розвитку сучасного суспільства. У цьому

контексті, концептуальний аналіз рівня ефективності заохочувальних норм є важливим напрямом для розуміння їхнього впливу на суспільство та індивідів.

В цьому розділі дисертації буде проведено аналіз концептуальних підходів до визначення рівня ефективності заохочувальних норм. Зосередимося на різних аспектах, таких як соціальний вплив, економічна доцільність, зміна у поведінці учасників системи та інші аспекти, що визначають успішність застосування заохочень у відповідних галузях права.

Розкриття концептуальних підходів до визначення рівня ефективності заохочувальних норм є актуальним завданням, оскільки воно вимагає глибокого розуміння функцій цих норм в сучасному правовому просторі та їхнього впливу на поведінку учасників правових відносин. Детальний аналіз покаже, що визначення ефективності заохочувальних норм є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та врахування різноманітних чинників.

Під час аналізу юридичної літератури та вивчення пропозицій, спрямованих на оптимізацію правозастосовної діяльності, нашу увагу привернули спроби теоретиків встановити ключові умови, які можуть слугувати критеріями для підвищення її ефективності. Наприклад, С. Л. Лисенков висловлював точку зору, що ефективність застосування норм права забезпечиться лише при дотриманні законності та обґрунтованості.

Здійснивши аналіз юридичної літератури та пропозиції, що надходили у цій сфері, які спрямовані на оптимізацію правозастосовної діяльності, науковці встановили ключові умови, які можуть слугувати критеріями для підвищення її ефективності. Наприклад, С. Л. Лисенков висловлював точку зору, що ефективність застосування норм права забезпечиться лише при дотриманні законності та обґрунтованості [203].

Деякі автори у своїх роботах присвячених ефективності правозастосовних актів та норм права, виокремлюючи шляхи їх вдосконалення, поділили їх на загальні, до яких віднесли економічне, політичне становище суспільства, його культуру, та спеціальні, серед яких обґрунтованість, соціальне значення, досконалість правових норм, здійснення правозастосовної діяльності, а також

встановлення необхідності та меж застосування їх законодавцем з урахуванням організації правозастосовних органів.

Інші автори систематизуючи критерії ефективності правозастосування зазначали наступні фактори такі як: фактор оптимальної норми права (якість законодавства), що спрямований на оцінку якості правових норм та законодавства, що визначаються для застосування; фактор управління (рівень наукової організації праці суб'єкта застосування норм права). Включає в себе наукову організацію та системи управління, які використовуються суб'єктом правозастосування; фактор мікроклімату (відносини між суб'єктом застосування норм права та членами колективу), за допомогою якого оцінюються взаємини між особою, що застосовує правові норми, та іншими членами колективу; суб'єктивний фактор (особистісні характеристики суб'єкта застосування норм права): враховує особистісні якості та характеристики того, хто застосовує правові норми; фактор середовища (знання, розуміння, повага до права і правозастосування населенням): визначає рівень розуміння та підтримки населенням правових норм та їх застосування; матеріально-технічний фактор (забезпечення суб'єкта застосування норм права всіма необхідними засобами), який сфокусований на матеріальному та технічному забезпеченні тих, хто застосовує правові норми; фактор естетики (зовнішнє оформлення оточення суб'єкта застосування норм права): оцінюється зовнішнє оформлення оточення, в якому відбувається застосування правових норм [1, с. 146-148].

Окрім факторів ефективності визначення рівня заохочувальних норм вченими виділяються і ті, які можуть перешкоджати такому їх застосуванню серед яких: нормативно-правовий, організаційний, матеріально-технічний та просвітницький блоки [204].

Аналіз цих блоків дозволяє виявити проблеми та недоліки у застосуванні заохочувальних норм та розробити заходи для їх подолання та підвищення ефективності, тому надамо певну їх характеристику.

Нормативно-правовий блок, включає в себе вади та недоліки в самому законодавстві, які можуть робити норми менш ефективними. Наприклад,

невизначеність або суперечливість положень, а також відсутність механізмів їхнього реалізації. Вказаний блок тісно пов'язаний із правотворчістю, містить в собі елементи, спрямовані на вдосконалення норм матеріального і процесуального права. Досягнення цієї мети можливе за допомогою ряду заходів: усунення прогалин у праві та юридичних колізій, що спрямоване на визначення та усунення неточностей, протиріччя і конфліктів у законодавстві для створення системи, яка працює з чіткими та взаємовідповідними нормами; систематизація нормативно-правових актів, що орієнтована на створення системи логічного та послідовного розташування нормативних актів, що допомагає уникнути непорозуміння та суперечностей у їх реалізації; загальне офіційне тлумачення норм права, яке допоможе здійснити визначення однозначного розуміння нормативних положень шляхом офіційного тлумачення, що допомагає уникнути неоднозначностей у їх застосуванні; нормативне закріплення ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності правозастосування, включатиме в себе створення норм, що передбачають ініціативи та заходи для покращення процесу правозастосування та підвищення його ефективності.

Наступним є організаційний блок, який охоплює проблеми у внутрішніх або зовнішніх організаційних процесах, які можуть ускладнювати чи перешкоджати застосуванню заохочувальних норм. Наприклад, неефективність системи контролю чи слабка взаємодія між відповідальними структурами. Зазначений блок спрямований на впровадження результативних змін в організації роботи суб'єкта застосування норм права, а для досягнення цієї мети рекомендується приділяти увагу наступним напрямкам, зокрема: завершення адміністративної реформи, тобто удосконалення структури та функціональної організації адміністративних установ, що позитивно позначитися на їхній ефективності. Це може включати оптимізацію бюрократичних процесів, реорганізацію структури та впровадження ефективних систем управління; поліпшення взаємодії державних органів, тобто сприяння взаємодії між різними гілками влади та органами державної влади, що допоможе вирішенню правових питань та поліпшенню ефективності правозастосування; ефективний контроль за діяльністю органів

державної влади – встановлення механізмів незалежного контролю та нагляду за діяльністю державних органів дозволяє підтримувати їхню відповідність законам та високий стандарт роботи; розроблення рекомендацій для ефективної організації праці та оптимальної організації робочого процесу, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності. Вдосконалення цих аспектів може значно покращити робочі процеси та результативність діяльності.

Щодо матеріально-технічного блоку, то він включає в себе проблеми, пов'язані з недостатньою матеріальною та технічною базою для ефективного застосування заохочувальних норм. Наприклад, відсутність необхідних ресурсів для впровадження стимулюючих заходів заохочення. Сюди варто віднести заходи, спрямовані на покращення умов та ресурсів, необхідних для ефективного застосування заохочувальних норм, які допоможуть усунути обмеження, пов'язані з матеріально-технічними аспектами, і сприятимуть підвищенню ефективності застосування заохочувальних норм в правовій системі, зокрема: фінансування, тобто здійснення заходів для забезпечення достатнього фінансування правозастосовної діяльності, це може включати в себе розробку бюджетних програм, спрямованих на підтримку заохочувальних заходів; технічне оснащення – забезпечення суб'єктів застосування норм права сучасними технічними засобами, які допоможуть в їхній роботі, це може включати в себе впровадження новітніх технологій та програмного забезпечення; оплата праці та соціальний захист, що включатиме в себе забезпечення адекватного рівня оплати праці для суб'єктів застосування норм права, а також впровадження соціальних заходів для покращення їхнього соціального захисту.

І останній, просвітницький блок, який охоплює відсутність чи неефективність просвітницьких заходів для інформування громадськості та суб'єктів правовідносин про заохочувальні норми та їх значення. А недостатня освіченість може призводити до низького рівня їх усвідомлення та використання. Саме тому просвітницький блок включатиме в себе ряд заходів, спрямованих на підвищення обізнаності та рівня освіти суб'єктів застосування заохочувальних норм права, серед цих напрямків важливими є:

- неофіційне тлумачення норм права, що передбачатиме здійснення заходів для поширення неофіційних тлумачень заохочувальних норм права серед громадян, це може включати проведення інформаційних кампаній, роз'яснювальних заходів та публікацій в засобах масової інформації, спрямованих на зрозуміле та доступне роз'яснення правових норм;

- стимулювання розвитку загальної ерудиції, зокрема заходи, спрямовані на розвиток загальної ерудиції громадян в контексті правової обізнаності., це може включати культурні заходи, лекції, тематичні події для широкого загалу;

- оволодіння методологією та методами правозастосування, що передбачає здійснення заходів для підвищення рівня освіти щодо методології та методів правозастосування серед працівників державних органів, юристів, та інших суб'єктів правової системи, а також покращення навчальних програм, залучення кваліфікованих викладачів та створення сприятливих умов для освітнього процесу.

Перелічені заходи сприятимуть формуванню високої правової культури та підвищенню ефективності застосування заохочувальних норм серед суспільстві.

Деякі науковці висловлюють думку, що критеріями ефективності правових норм повинні бути визнані показники, які дозволяють виміряти ступінь досягнення правовими нормами своїх цілей, однак самі критерії не можна змішувати з показниками. Як зазначає Н. П. Костюк за останній час істотно змінився рівень ефективності впливу правових норм і правового регулювання, що пов'язано насамперед із зміною однієї системи політичних та соціально-економічних відносин на іншу. Автор вказує, що саме при процесі правозастосування в акті застосування норм права, суб'єкт зобов'язаний урахувати не лише мету, яку ставить законодавець, але й можливість її втілення за допомогою механізму реалізації, вважається за доцільне закріпити в нормативних актах, що регулюють юрисдикційну процедуру, перелік дій, які дозволяється здійснювати суб'єкту правозастосування [205].

Врахування об'єктивних закономірностей суспільного розвитку визнається багатьма дослідниками як ключова умова ефективності правових заохочень.

Згідно з цією логікою, якщо правотворчий орган не враховує об'єктивні закономірності чи навіть ігнорує їх, то норми, які закріплюють заохочення, можуть виявитися неефективними або навіть шкідливими. Це вказує на важливість того, щоб правові заходи відповідали потребам та інтересам соціальних груп суспільства.

Зазначене підкреслює, що ефективність заходів заохочення пов'язана з їхнім відображенням реальних потреб та інтересів громадян і суспільства. Відсутність врахування об'єктивних закономірностей може призвести до того, що правові заходи стануть відчуженими від суспільства та неспроможними вирішувати актуальні проблеми [83].

Концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм можуть варіюватися залежно від конкретного контексту та галузі права, де ці норми застосовуються. Варто зазначити, ефективність заохочувальних норм можна виміряти на різних рівнях, таких як соціальний, економічний та правовий. Ось деякі концепції та підходи, які можна розглядати: сприяння правомірному поведженню, ефективність заохочувальних норм можна виміряти за їхнім внеском у стимулювання виникнення та збереження правомірної поведінки серед громадян. Це може включати в себе дотримання правил, законів та виконання договорів; економічний вплив, якщо заохочувальні норми стосуються економічних сфер, їх ефективність можна вимірювати через економічні показники. Наприклад, якщо це податкові заохочення для підприємств, можна досліджувати, як це впливає на їхню прибутковість, що сприяє розвитку економіки; зміна у поведінці, певною мірою іншим аспектом є вплив заохочувальних норм на зміну поведінки осіб. Якщо мета полягає в покращенні соціальних аспектів, таких як екологічна відповідальність чи громадська активність, ефективність можна визначити через позитивні зміни у поведінці споживачів чи громадян; дотримання норм і стандартів, якщо заохочувальні норми спрямовані на підтримання певних норм і стандартів (наприклад, стандарти безпеки), ефективність може вимірюватися на тому, наскільки суб'єкти відповідають цим стандартам; забезпечення взаємодії, тут важливим аспектом є

взаємодія між учасниками системи заохочень. Якщо заохочення сприяють позитивній взаємодії між громадянами, підприємствами та владою, це може свідчити про їхню ефективність.

Ці підходи можуть варіюватися в залежності від контексту та мети заохочення в конкретній галузі права чи сфері діяльності, які ми можемо розглянути на прикладі певних галузей.

У дослідженні ефективності в різних галузях права, багато вчених вказують на необхідність однозначного та системного розуміння цього поняття, однак також потрібно враховувати особливості суспільних відносин, які регулює кожна конкретна галузь права. Здебільшого, ефективність сприймається як досягнення високих результатів при мінімальних витратах. Це поняття, яке спочатку використовувалося в економіці, де його завданням є визначення ефективності економічних процесів та досягнення найкращих результатів при обмежених ресурсах, поступово знайшло застосування в різних галузях права. У даному випадку під ефективністю правової норми розуміли правильність, обґрунтованість норм права, відповідність їх потребам суспільного розвитку, закріплення в них оптимальних варіантів поведінки [1].

Для розуміння концепції ефективності заохочувальних норм у кримінальному праві, яке є найбільш актуальним, важливо спочатку з'ясувати їхню сутність. Заохочувальні норми спрямовані не лише на встановлення відповідальності за порушення закону, а й на стимулювання певної, суспільно-корисної поведінки. У цьому контексті важливо розглядати їхню роль у запобіганні злочинам та сприянні формуванню позитивної постзлочинної поведінки.

Розглянемо вказане на прикладі військового права, оскільки в умовах воєнного стану, це є однією з найбільш актуальних галузей для нашої держави та громадян.

Визначення рівня ефективності заохочувальних норм у військовому праві включає ряд концептуальних підходів, які спрямовані на оцінку результативності цих норм у контексті військової діяльності. Основні аспекти цих підходів можуть

включати певні елементи. Зокрема перший на найголовніший – досягнення військових цілей. Ефективність заохочувальних норм у військовому праві може бути виміряна здатністю досягати стратегічних та тактичних цілей. Наприклад, якщо заходи заохочення сприяють високому рівню бойової готовності та виконанню військових завдань, це може вважатися показником ефективності. Також заходи заохочення можуть бути визнані ефективними, якщо вони зберігають високий рівень моралі і мотивації серед військовослужбовців. Сприяння внутрішній дисципліні та військовому духу може свідчити про успішність таких норм. Не менш важливим є забезпечення правової дисципліни, де ефективність заохочувальних норм може бути виміряна рівнем дотримання військовослужбовцями норм і правил військового права. Де запобігання порушенням, підтримка порядку та підвищення дисципліни є ключовими аспектами. Іншим не менш важливим аспектом є фінансова ефективність, адже у військовому контексті, важливою є також ефективність витрат на реалізацію заходів заохочення. Забезпечення бюджетної дисципліни та максимізація результатів за доступні кошти є важливим елементом. З урахуванням змін у характері воєнних конфліктів та загроз, ефективність заохочувальних норм може оцінюватися за їхньою спроможністю адаптуватися до нових умов та ефективно реагувати на сучасні військові виклики.

Отже, оцінка ефективності заохочувальних норм у військовому праві вимагає комплексного підходу, що враховує велику кількість факторів, включаючи військові стратегії, соціокультурний контекст, та фінансові обмеження.

Варто зазначити, що одним із ключових аспектів концепції ефективності заохочувальних норм є їхнє відповідність соціальній реальності. Якщо заохочувальні заходи не враховують актуальних потреб та цінностей суспільства, їхня ефективність може суттєво знизитися. Взаємодія заохочувальних норм із соціальною динамікою потребує ретельного вивчення.

Тому для визначення ефективності заохочувальних норм необхідно розглядати конкретні міри успішності. Чи сприяють ці заходи досягненню

поставлених цілей? Як вони впливають на ставлення громадян до закону? Оцінка рівня ефективності вимагає розроблення чітких критеріїв та систематичного аналізу результатів.

Як зазначають деякі науковці і в цьому аспекті ми погоджуємося із їх думкою, що певну роль відіграють і психологічні та етичні аспекти у визначенні ефективності. Адже останні важливі для розуміння того, як заохочувальні норми впливають на свідомість та моральність індивіда. Дослідження взаємодії між заохоченням та психологічними факторами може пролити світло на те, чому певні заходи виявляються більш або менш ефективними.

Висвітлення питання щодо впливу заохочувальних норм на свідомість та волю осіб, а також на важливість системи гарантій для заохочення та нагородження тих, хто виявляє позитивну постзлочинну поведінку.

Отже, розглянуті концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм підкреслюють їхню значущість у досягненні поставлених цілей, а також необхідність комплексного підходу та системи підтримки для забезпечення їх успішного застосування в сучасному правовому середовищі. Одним із важливих аспектів є урахування соціального впливу, де заохочення спрямоване на формування правомірної поведінки та підтримку громадського порядку.

У цьому контексті важливо враховувати різноманітні аспекти заохочувальних норм, які можуть впливати на різні сфери права. Зокрема, система гарантій, що надають можливість особам, які виявляють позитивну постзлочинну поведінку, вимагати певних пільг та захисту, грає важливу роль у формуванні стійкості та довіри до заохочувальних механізмів. А концептуальні підходи визначають ефективність заохочувальних норм через комплексне розглядання соціальних, економічних та поведінкових аспектів, забезпечуючи таким чином не лише запобігання порушенням, але й активну участь учасників у підтримці правопорядку та розвитку правової культури.

Разом з тим варто зазначити, що окрім ефективності, застосування заохочувальних норм у вітчизняній практиці та законодавстві включає ряд проблем, які можна розглядати з різних позицій.

Широке застосування диспозитивного методу правового регулювання сприяє активному та творчому використанню суб'єктами права можливостей для самостійного досягнення бажаного правового результату, що в сучасних умовах може та повинно бути забезпечене більш широким застосуванням заходів заохочення. Недостатній рівень розвитку багатьох важливих соціальних відносин безпосередньо пов'язаний із недостатнім використанням заохочувальних норм, тож давайте розглянемо деякі можливі аспекти.

Однією з основних проблем може бути низька ефективність заохочувальних заходів у практиці. Це може виникати через неправильне застосування заходів чи недостатню стимуляцію для виконання правомірних дій.

Наступною може бути недостатня правова свідомість, а проблема недостатньої правової свідомості серед населення та суб'єктів правопорушень може впливати на ефективність заохочення. Якщо люди не розуміють можливих стимулів та заохочень, то це може обмежити їхню реакцію на такі заходи.

У свою чергу відсутність чи недостатність контролю за застосуванням заохочувальних заходів може вести до корупційних ризиків. Наприклад, може виникати ситуація, коли заохочення використовуються необ'єктивно або за власною користю.

Іншою проблемою може бути нерівномірність застосування заохочення в різних галузях або серед різних груп населення. Наприклад, може виникнути ситуація, коли заохочення частіше використовуються в одних галузях, ніж в інших.

Важливим аспектом може бути потреба в юридичних реформах для підвищення ефективності заохочувальних норм. Це може включати перегляд законодавства, вдосконалення механізмів контролю та інші заходи.

Правове заохочення визнається як ефективний засіб, але водночас воно вимагає обережного та обґрунтованого використання з боку правозастосовника.

Цей інструмент повинен застосовуватися з урахуванням наукових підходів та належного юридичного обґрунтування, використовуючи всі наявні правові та моральні засоби. Невміле застосування правового заохочення може призвести до зворотного, негативного результату. Такий підхід підкреслює важливість особливої уваги та обґрунтування в роботі з цим інструментом для досягнення позитивних результатів.

Використання заохочень занадто суб'єктивно може викликати негативні реакції у суспільстві та знизити загальну ефективність цього правового стимулу. З цього приводу свого часу висловив свою думку А. Шопенгауер, який писав: «Ордени є векселями на громадську думку: цінність їх ґрунтується на кредиті векселедавця. А тим часом вони, навіть крім тих сум, які вони зберігають державі як субститут грошових нагород, представляють цілком доцільне утворення, припускаючи, що роздача їх супроводжується мудрістю та справедливістю ... Людина ця не рівня вам, за нею є заслуги! Але від несправедливої, без міри та розбору, роздачі ордени втрачають цю цінність. Тому при їх роздачі уряд повинен бути так само обережним, як купець при підписанні векселя. Всякий орден повинен бути за заслуги – це само собою зрозуміло» [206].

Саме відсутність чіткого закріплення підстав для застосування правового заохочення є основною причиною вказаних вище негативних обставин. Однією з найбільш актуальних проблем застосування правових заохочень є недосконалість законодавства, яке визначає основи такого застосування. Це проявляється у тому, що наразі не існує повноцінної юридичної бази в цій сфері правового регулювання, у зв'язку із чим за таких умов саме відсутність чіткої підстави для застосування заохочувальної норми, породжує свавілля у діяльності суб'єкта заохочення.

Іншою значною проблемою у вітчизняному праві у сфері застосування заохочень є відсутність єдиної системи та підстав їх застосування, разом з тим варто зазначити що авторами підручників з теорії держави та права також не приділяється увага правовим заохоченням. Так, деякі науковці наголошували на проведенні роботи з систематизації чинного законодавства, що регулює інститут

правових заохочень та наголошували на необхідності тематичної інкорпорації, такої як «Заохочення у трудовій сфері» чи «Заохочення у військовій службі». Видається розумною ідея проведення тематичної інкорпорації, такі збірники нормативно-правових актів, як «Заохочення у трудовому праві», «Заохочення у сфері державної служби», «Заохочення у сфері правоохоронної діяльності», «Державні нагороди України» тощо, на нашу думку, можуть позитивно позначитися на правозастосовній діяльності [105].

Розглянемо конкретні приклади проблем застосування заохочувальних норм у вітчизняній практиці та законодавстві України:

1. Проблема неефективності фінансового стимулювання владних структур. На практиці може виникати ситуація, коли фінансове стимулювання не є достатньо ефективним для владних структур. Наприклад, недостатня відповідність між обсягом роботи та винагородою може не забезпечувати достатнього заохочення до високоякісної та результативної діяльності.

2. Проблеми з правовою свідомістю громадян. Важливою проблемою є недостатня правова свідомість серед громадян, якщо населення не розуміє можливостей та переваг заохочувальних норм, це може обмежувати їхню ефективність. Законодавчою базою є Закон України «Про освіту» та «Про доступ до публічної інформації», а проблемою в контексті законодавства – недостатня інформаційна прозорість та відсутність ефективних освітніх програм щодо заохочувальних заходів.

3. Нерівномірне застосування заохочень в різних галузях. Існує ризик нерівномірного застосування заохочувальних норм в різних галузях діяльності. Наприклад, в одних галузях можуть бути ефективні стимули, а в інших – менш ефективні або взагалі відсутні. Різні закони, регулюючі заохочувальні заходи в окремих галузях (наприклад, «Про науку і наукову діяльність»).

4. Корупційні ризики. Недостатня прозорість та контроль за застосуванням заохочувальних заходів може призводити до корупційних ризиків. Наприклад, може виникати ситуація, коли заохочення використовуються не для стимулювання правомірної діяльності, а для особистих цілей. Проблема в

контексті законодавства – недостатність механізмів контролю та відсутність ефективних заходів протидії корупції в контексті заохочення.

5. Необхідність систематизації та уніфікації заходів. У практиці може бути відсутній чіткий механізм систематизації та уніфікації заохочувальних заходів. Це може ускладнювати аналіз їх ефективності та порівняння між різними галузями та сферами.

6. Відсутність сталої стратегії застосування заохочувальних норм може призвести до недоліків у використанні цих інструментів на рівні держави. Відсутність чіткого та сталого стратегічного підходу може призвести до ситуацій, коли заохочувальні норми застосовуються неспрямовано або розрізняються у різних випадках, що ускладнює управління цим процесом.

З метою вирішення цих проблем рекомендується розроблення та впровадження комплексної стратегії заохочувальних заходів, яка враховуватиме особливості різних сфер права та забезпечить їхню системність та консистентність. При цьому на законодавчому рівні в залежності від галузі права мають бути чітко прописані підстави застосування заохочувальних норм і їх конкретизацією, умови та коло суб'єктів на які вони поширюються. Також важливим є посилення контролю за застосуванням заохочення та впровадження ефективних протикорупційних заходів.

3.3. Співвідношення заохочувальних норм українського права з нормами права ЄС та міжнародного права

В контексті сучасних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві, а також у зв'язку з європейською інтеграцією та розвитком міжнародного співробітництва, проблема заохочення набуває особливого значення в правовому вимірі. Здійснення адаптації та вдосконалення власної системи заохочення до європейських та міжнародних стандартів має стратегічне значення для розвитку правового простору України. Зазначене

твердження підкреслює, що пристосування та удосконалення системи заохочення в Україні до вимог європейських та міжнародних стандартів має ключове стратегічне значення для розвитку її правового простору, що вказує на важливість вирішення відповідних проблем та впровадження заходів, що допоможуть гармонізувати українське законодавство із міжнародними нормами та стандартами в сфері заохочення. Адже в сучасному періоді розвитку українського суспільства, коли Україна отримала статус кандидата на членство до Європейського Союзу, відбуваються широкі соціальні, економічні, політичні та правові трансформації.

І хоча в міжнародних документах немає чітких вказівок на вигляд і міру заохочення, проте, в них присутні стимулюючі засади щодо виконання взятих державами зобов'язань у сфері поваги та захисту всіх прав людини, що схвалюється та підтримується світовою спільнотою. Інститут правового заохочення у сфері розвитку поваги до прав людини – складова частина міжнародного гуманітарного права, призначеного створювати позитивні правові стимули у сфері поваги та захисту прав людини. Держава, будучи активною стороною правовідносини, покладає обов'язки створювати умови стимулювання поваги, дотримання прав людини, заохочення їх захисту. Подальший розвиток інституту правового заохочення в українському праві розширює об'єктивні основи міжнародного співробітництва у сфері гуманітарного права [150].

Тож цей розділ присвячений дослідженню та порівняльному аналізу заохочувальних норм українського права в контексті європейських стандартів та міжнародного правового середовища.

Так, Україна є членом Ради Європи, і це вносить певні зобов'язання стосовно реалізації загальновизнаних міжнародних норм у своєму законодавстві та практиці. Одним із основних обов'язків є забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Це вимагає прийняття та впровадження законів, які відповідають міжнародним стандартам, а також

активну участь у міжнародних ініціативах та співпрацю з іншими членами Ради Європи для спільного забезпечення прав людини та розвитку демократії.

У даному контексті слід розглянути пропозиції з підвищення ефективності норм права в Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка виконує ключову роль у міжнародних відносинах та регулює правові аспекти у цих відносинах. Важливість цих пропозицій полягає у поліпшенні якості та універсальності правових норм для забезпечення їхньої ефективності в різних країнах. Ідеї М. Бертрана, висловлені в цьому контексті, вносять значний вклад у західну міжнародно-правову літературу, надаючи новий погляд на досягнення ООН у сфері регулювання міжнародного права. Ці пропозиції спрямовані на зміцнення та узгодження норм права для досягнення кращих результатів у всесвітньому масштабі.

Висновок М. Бертрана про поступовість у підході до процесу змін в ООН передбачає ряд ключових критеріїв, які визначають ефективність та прийнятність реформ. Першочерговим завданням є визначення та реалізація реформ, які мають важливий вплив та призводять до суттєвих покращень, також важливо вибрати ті області, де реформи зазнають меншого опору, щоб забезпечити швидше та ефективне впровадження. Обов'язковою має бути зацікавленість у проведенні реформ держав-членів, що є ключовим фактором успіху будь-яких реформ в організації. Зміни повинні бути частиною постійного логічного процесу, який спрямований на постійне вдосконалення та адаптацію ООН до сучасних викликів.

Обговорюючи перешкоди на шляху реформ в ООН, М. Бертран виявляє ключові аспекти: структурна децентралізація, де автор вказує на важливість міжагентської та міжустановчої координації, але структурна децентралізація у системі ООН ускладнює цей процес, затримуючи можливості ефективної взаємодії; протидія Секретаріату ООН змінам підкреслює внутрішні опозиційні чинники у системі; також автор вказує на те, що багато урядів країн, що є членами ООН, недооцінюють роль та можливості цієї організації. Більшість вважає, що проблеми можуть бути вирішені іншими шляхами,

залишаючи питання організації на задньому плані. Ці фактори вказують на потребу не лише в самій реформі ООН, але й у покращенні внутрішнього сприйняття та ролі цієї організації серед країн-членів. Ці принципи вказують на необхідність обрання стратегії, яка б узгоджувала інтереси різних учасників та сприяла прогресивним змінам в системі ООН [207;5].

Так, П. Кеннеді визнає необхідність реформ в ООН, яка «все більше здається анахронізмом», оскільки її Статут виражає реалії на момент його прийняття у 1945 р, називаючи серед «розумних та поступових» перетворень «розширення складу Ради Безпеки ООН [208].

Методологічні принципи дослідження ефективності норм права у міжнародних організаціях повинні базуватися на широкому міждисциплінарному підході, який враховує закономірності і досягнення різних наукових галузей, таких як правова наука, філософія, соціологія, політологія та інші, що стосуються суспільства і людини. Важливе місце серед цих галузей науки відводиться загальній теорії держави і права, яка забезпечує узагальнення знань про категорію «ефективність норм права». Отож вивчення світового досвіду, набуття та вдосконалення власного досвіду має бути одним із пріоритетів науки та практики застосування заохочувальних норм права [150].

Враховуючи умови сьогодення, введення воєнного стану в Україні надзвичайно актуальним є дослідження заохочувальних норм при регламентації державної зради з урахуванням зарубіжного досвіду.

Кримінальна відповідальність за зраду та шпигунство у Кримінальному кодексі Франції передбачена Главою I «Про зраду та шпигунство» Розділу I «Про посягання на основоположні інтереси нації» Книги IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою», зокрема ст. ст. 411-1 – 411-11, які регулюють кримінальну відповідальність за різні форми зради та шпигунства [209].

Норми заохочення за вчинення окремих форм зради та шпигунства урегульовані Главою IV «Особливі положення» Кримінального кодексу

Франції, а саме статтями 414-2 та 414-4 [209]. Ці положення передбачають, що особа може бути звільнена від покарання, якщо вона спробує вчинити такі дії, як здача частини чи всієї національної території, збройних сил або воєнної техніки іноземній державі, передача чи надання доступу до інформації, що може завдати шкоду основоположним інтересам нації, іноземній державі або саботаж.

Умовою для визнання особи звільненою від покарання, тобто підставою для заохочення є ініціатива особи повідомити правоохоронні органи про зазначені дії та вжити заходів для їх запобігання та у разі необхідності встановлення інших винних. Однак, встановлення інших винних може бути обов'язковим тільки у випадках, коли використовується термін «за необхідності».

Ще одним заходом заохочення у Франції за зраду є можливість скорочення на половину строку покарання у вигляді позбавлення волі. Це застосовується у випадках, коли покарання, пов'язане із позбавленням волі, призначається виконавцю чи співучаснику, які вчинили зраду чи шпигунство в таких формах: встановлення зв'язку з іноземною державою для спричинення військових дій чи актів агресії проти Франції, або надання їй засобів для цього. Також, якщо такі дії можуть завдати шкоду основоположним інтересам нації, наприклад, збирання інформації або вчинення інших дій для отримання чи передачі інформації, використання, розповсюдження або збирання якої може завдати шкоду основоположним інтересам нації.

Так для застосування заохочення необхідно: сприяння винним у припиненні злочинних діянь або запобігання смерті чи хронічному захворюванню особи, що може виникнути в результаті цих злочинних дій; установлення, за необхідності, інших винних осіб; повідомлення правоохоронні органи про вчинені дії. Також варто відзначити, що у випадку призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі строк відбування може бути зменшений до 20 років.

Отже, заохочувальні норми, які стосуються державної зради, мають деякі відмінності між кримінальним законодавством Франції та України. По-перше, різні етапи вчинення державної зради, на яких може бути застосоване заохочення. У Франції передумовою для звільнення від покарання є замах на зраду, тоді як в Україні заохочення можливе на етапі готування до вчинення злочину. По-друге, обов'язки осіб, що можуть очікувати заохочення, різняться. У Франції на особу покладається обов'язок запобігти вчиненню злочину та повідомити про це правоохоронні органи, а в Україні тільки повідомити правоохоронним органам про вчинене діяння.

Також важливо відзначити, що у Франції особа може бути звільнена від покарання, якщо вона сприяє встановленню інших винних, що може вважатися ефективним заходом для збереження інтересів нації від реальної шкоди.

Також заохочувальні норми за випадки державної зради передбачено у кримінальному законодавстві Республіки Польща. Так Главою XVII «Злочини проти Республіки Польща» передбачена відповідальність за дії, що становлять загрозу для зовнішньої та внутрішньої безпеки держави [210]. Застосування заохочень, передбачених ст. 131 КК Республіки Польщі відбувається у випадку замаху на участь у діяльності іноземної розвідки проти Польщі або передача інформації, яка може завдати шкоди останній з подальшим добровільним припиненням особою цієї діяльності та повідомленням правоохоронному органу усіх важливих обставин справи. Крім того, особа не підлягає покаранню за готування до зазначеного злочину у випадку, якщо вона добровільно відмовилася від його вчинення.

Згідно з ч. 2 ст. 131 Кримінального кодексу Республіки Польща, особа не підлягає покаранню за збирання та зберігання відомостей, передача яких може спричинити шкоду Польщі, для передачі їх іноземній розвідці, або приєднання до комп'ютерної мережі для їх отримання, або заява про готовність діяти на користь іноземній розвідці проти Польщі, якщо особа добровільно припинила подальше правопорушення, доклала суттєвих зусиль

для запобігання злочину та повідомила правоохоронним органами про нього [210].

Враховуючи наведене, з метою стимулювання осіб до добровільного припинення злочинної діяльності, активної участі у запобіганні можливим злочинам з метою захисту національних інтересів Республіки Польща, польським кримінальним законодавством досить детально встановлено передумови та підстави для звільнення від покарання, залежно від виду незакінченого злочину. У той же час застосування частини 2 статті 111 Кримінального кодексу України можливе виключно на етапі готування.

Також варто звернути увагу на модель застосування заохочувальних норм у галузі трудового права. У ХХ столітті у зарубіжних країнах сформувалися три умовні моделі так званої мотивації праці – застосування заохочення: американська, європейська та японська. Кожна з цих моделей відрізняється унікальними підходами до мотивації персоналу, і ці моделі продовжують свій розвиток, враховуючи сучасні тенденції управління та менеджменту. Особливий акцент робиться на підходах до стимулювання державних службовців. У різних країнах світу в галузі державної служби вже давно сформувалася стійка система стимулювання праці державних службовців. Ця система охоплює різноманітні фактори, включаючи як матеріальні, так і нематеріальні заохочення. Незважаючи на очевидну різницю, основу цих систем складають культурно-історичні особливості народів і націй. Елементи цих моделей частково перетинаються, що робить їх прикладами для можливого взаємовпливу та запозичення в інших культурно-історичних умовах [211].

Дослідники зарубіжних організацій державної служби розрізняють дві основні системи: закриту та відкриту. У закритій системі ключове значення має престиж посади, оскільки титул «державний службовець» визначає високий соціальний статус, членство в соціальній еліті та можливість отримання різних пільг. Ця система характеризується професійною кадровою

політикою (наприклад, в Німеччині, Франції, Іспанії, Кіпрі, Болгарії, Румунії, Словенії та Словаччині).

Відкрита система державної служби, яка присутня в країнах, таких як Швеція, Нідерланди, та Естонія, відрізняється системою кадрового забезпечення. У цій системі враховується професійний досвід, набутий в інших секторах, включаючи приватний сектор. Заробітна плата не залежить від тривалості роботи, а відсутність принципу роботи на одному місці протягом усього життя та можливість звільнення через погану роботу є характерними рисами цієї системи.

На сьогоднішній день більшість країн світу не розділяє державну службу чітко на закриті та відкриті системи. Розвиток та модернізація державної служби призводять до створення гібридних систем, які об'єднують елементи обох підходів. Інша система державної служби, яку визначають як змішану, притаманна таким країнам, як Італія, Великобританія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехія та Україна [212].

В наш час особливу увагу привертають моделі заохочення та мотивації державних службовців, що існують в японських, американських та західноєвропейських державах, які є найбільш передовими. Зокрема, серед західноєвропейських моделей найбільш характерними є французька, німецька та шведська. Ці різні моделі надають можливість вивчення різноманітних підходів та технік у сфері мотивації персоналу, а їх аналіз допомагає виявити найефективніші практики для впровадження в інших контекстах [213].

Розглядаючи заохочення варто зазначити, що мотиваційні моделі можна об'єднати за наявністю одного спільного фактору – їхньою ефективністю, а рівень економічного розвитку країн, де ці моделі впроваджені, служить показником їхньої ефективності.

Як зазначає Міщенко К. С. оцінка систем мотивації праці в різних країнах світу розкриває різноманітність підходів та їх вплив на результативність працівників та колективів [211]. Кожна система має свої переваги та недоліки, проте важливо враховувати контекст кожної країни та

особливості її культури при розробці та впровадженні систем мотивації праці. Саме тому він надає певну характеристику заохочувальних норм на прикладі мотивації праці різних країнах світу, зокрема.

У США в якості заохочувальних норм для працівників виступає поєднання відрядної і погодинної системи оплати праці, технологічні надбавки, премії, системи подвійних ставок. Основний акцент робиться на якості роботи, високій кваліфікації та заохоченні підприємницької діяльності. Вказана система дозволяє підтримувати довіру працівників до керівництва завдяки можливості брати участь у вирішенні проблем компанії, що в свою чергу спрямовує працівників на результат.

Франція заохочує працівників шляхом індивідуалізації оплати праці, оцінкою праці працівника, нарахуванням щорічної премії. Головним фактором, що стимулює мотивацію працівників, є можливість участі у прибутку підприємства, оскільки їхнє винагородження залежить від цього показника. Це сприяє спрямуванню працівників на досягнення конкретних результатів. Основними факторами заохочення у Німеччині виступають соціальні гарантії, стимулювання праці, розвиток індивідуальних навичок працівника. Така система заохочення надає можливість виявити захоплення кожного працівника. Поєднання матеріальних і духовних стимулів сприяє згуртуванню колективу та наданню грошових премій найкращим працівникам. Втім, можливі конфлікти внутрішньої команди, оскільки рівень оплати праці залежить від складності завдань і кваліфікації працівників.

У Швеції працівників заохочують спільною соціальною політикою, диференціацією системи податків і пільг. Більш справедлива організація системи оплати праці призводить до появи багатьох схожих робочих позицій, що не заважає проведенню структурних змін в економіці. За такої системи підприємство може досягти більшої ефективності та прибутковості.

Щодо Японії, то основними факторами заохочення там є довічний найм, одноразова допомога, колективізм у роботі, корпоративна філософія, професійні навчання всередині фірм. Така система стимулює співпрацю між

працівниками, які отримують бонуси за свої досягнення. Однак це також може призвести до непорозумінь у колективі через різницю у розмірах оплати праці. У той же час, довічний найм може гарантувати стабільні виплати за вислугу років, але відсутність можливості зміни роботи може призвести до втрати інтересу до праці [213; 214].

В останні роки платформи додаткового заохочення в США пройшли суттєві зміни. Крім традиційних подарунків та зазначених засобів заохочення, в країні впроваджуються нові підходи, такі як виплати за службові відрядження та компенсації різних витрат, пов'язаних з діяльністю державних службовців. Наприклад, існують програми, які передбачають можливість проведення робочих відряджень державних службовців разом з їхніми дружинами [215].

Влада Сполучених Штатів Америки вкладає значний акцент на нематеріальну мотивацію, зокрема на мобільність працівників через заохочення та впровадження гнучкого графіку роботи. Цей підхід дозволяє співробітникам отримувати нові знання й навички, встановлювати взаємовідносини з колегами з інших організацій, а також розвивати власну особистість.

На прикладі зазначеного в Україні можна розглянути аналогічний підхід до матеріального забезпечення державних службовців, шляхом застосування аналогічних заохочень за винагороду праці враховуючи особливості національної системи. Ось як це може виглядати:

- оклад державного службовця може визначатися врахуванням різних факторів, таких як відповідальність посади, регіональні особливості, та інші. Важливо забезпечити справедливу і конкурентоспроможну оплату праці;

- забезпечення державних службовців доступом до якісної медичної допомоги може включати систему медичного страхування, що охоплює різні медичні послуги та процедури. Тобто, працівники отримують можливість користуватися медичним страхуванням, що забезпечує покриття різних медичних послуг та витрат;

- до матеріального забезпечення можуть входити високі бонуси, пов'язані з охороною здоров'я працівників. Запровадження бонусної системи на охорону здоров'я, яка надає додаткові вигоди та стимули для тих, хто активно дбає про своє здоров'я;

- державні службовці, які активно займаються професійним розвитком через тренінги та семінари, можуть отримувати додаткові стимули. Крім того, визначення заробітної плати може базуватися на оцінці результативності та досягнень службовця в ході його роботи. Цей підхід призначений для стимулювання постійного самовдосконалення та підвищення кваліфікації, що, відповідно, сприяє покращенню якості виконаної роботи та результативності службовців.

Це може сприяти покращенню умов праці для державних службовців в Україні, підвищенню їхнього матеріального статусу та привертанню кваліфікованих фахівців до державної служби.

Значна увага до розвитку індивідуальних здібностей є ключовою складовою застосування заохочувальних норм та мотивації працівників у США. Цей елемент мотивації відіграє важливу роль, оскільки на сучасному етапі в Україні недостатньо приділяється уваги розвитку навичок та потенціалу державних службовців. Це може бути однією з причин, що впливають на втрату молодих, енергійних та талановитих фахівців.

В Україні можна вдосконалити систему компенсацій для державних службовців, враховуючи французький досвід. Окрім основної заробітної плати, важливо встановити обов'язкові компенсації та виплати, які спрямовані на соціальний захист службовців та їх сімей. Наприклад, можна розглядати надбавки за місце проживання, які компенсують вартість життя в різних регіонах країни. Також важливо враховувати сімейні обставини службовців, встановлюючи сімейні компенсації та допомогу багатодітним сім'ям. Це може сприяти покращенню умов праці та підвищенню соціального захисту державних службовців в Україні.

Такий підхід дозволяє Україні призначити заохочення, які вже вдалося успішно реалізувати в інших країнах, а також інтегрувати сучасні та визнані міжнародні стандарти в свою систему правового регулювання. Це, в свою чергу, сприятиме створенню більш ефективних та конкурентоспроможних заохочувальних механізмів.

Висновки до розділу 3

Визначення ролі та місця заохочувальних норм у правовій системі України та розкриття їхнього впливу на різні галузі права є підставою для наступних висновків:

1. Юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві, в окремих галузях права України характеризується тим, що заохочувальні норми створюють механізми стимулювання суб'єктів правовідносин до дотримання норм та досягнення певних результатів. Вони визначають стимули для суб'єктів правовідносин, визначаються та закріплюються в праві як у публічному, так і в приватному, а варіативність таких норм у різних галузях права України свідчить про їхню значущість і вплив на різні сфери суспільства.

Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права України є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. Акцент на вдосконалення законодавства та уточнення критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та справедливого функціонування системи стимулювання в рамках правового простору, саме тому і повинно бути закріплення заохочувальних норм в різних галузях права.

2. Концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм та проблеми їх застосування проявляються в різноманітних теоретичних та практичних аспектах. Ефективність таких норм визначається їхньою здатністю до

стимулювання бажаної поведінки суб'єктів правових відносин. Однак, розуміння та вимірювання цієї ефективності може варіюватися залежно від концептуального підходу. Деякі підходи можуть базуватися на кількісних показниках, таких як кількість виконаних заохочувальних заходів, тоді як інші можуть акцентувати увагу на якісних аспектах, наприклад, на впливі заохочення на зміну поведінки суб'єктів.

Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права України є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. У свою чергу проблеми застосування заохочувальних норм включають у себе нестачу однозначної методології вимірювання їх ефективності, недостатню узгодженість з імперативними нормами та потенційні ризики зловживання або недостатньої ефективності в реальних умовах. Висвітлення проблем, що можуть виникнути у процесі застосування заохочувальних норм, дозволяє розглядати можливі напрями вдосконалення правового регулювання, розвиток та впровадження нових підходів можуть сприяти ефективнішому функціонуванню правової системи.

3. Особливостями співвідношення заохочувальних норм українського права з нормами права ЄС та міжнародного права є врахування вимог та стандартів, які встановлені в міжнародних угодах та документах, що регулюють відносини між Україною та Європейським Союзом. Також варто враховувати особливості впровадження заохочувальних механізмів українського права відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань, які можуть вимагати внесення змін у внутрішнє законодавство для відповідності міжнародним стандартам та практиці. Порівняно з національним законодавством, заохочувальні норми ЄС мають більш високий ступінь гармонізації та стандартизації, спрямований на досягнення єдиної ринкової політики та захисту прав громадян та підприємств.

На основі аналізу міжнародного досвіду Україні можна вдосконалити систему компенсацій для державних службовців, наприклад, можна вдосконалити систему компенсацій для державних службовців, враховуючи французький досвід

шляхом встановлення обов'язкових компенсацій та виплат, зокрема можна розглядати надбавки за місце проживання, які компенсують вартість життя в різних регіонах країни. Також важливо враховувати сімейні обставини службовців, встановлюючи сімейні компенсації та допомогу багатодітним сім'ям. Що в свою чергу, сприятиме створенню більш ефективних та конкурентоспроможних заохочувальних механізмів.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження визначення ролі заохочувальних норм в правовому регулюванні суспільних відносин дало можливість зробити наступні висновки, узагальнення та рекомендації:

1. 1. Серед ключових завдань методології дослідження правових норм виділяються наступні аспекти: по-перше, дослідження спрямовані на розуміння можливих змін або удосконалень, які можуть бути внесені у чинні норми з метою покращення функціонування суспільства; по-друге, порівняльне дослідження ефективності реалізації таких норм в Україні та інших країнах, яке визначає кращі практики та можливості для вдосконалення чинних правових механізмів; по-третє, методологія передбачає визначення оптимальних стратегій для ефективного впливу правових норм на суспільні відносини в контексті державно-правової модернізації та системної реформи ключових інститутів права. Виходячи з цього, правову норму можна визначити як один з найважливіших факторів, що обумовлює ефективність системи права, є важливою умовою закріплення та утримання дійсно вагомих для суспільства і держави стратегічних цілей, ідеологічних постулатів і моральних орієнтирів, що виражають існуючу соціально-економічну, політичну, ідеологічну, духовно-моральну модель державного і суспільного устрою і що визначають перспективи їх майбутнього стану.

2. У сучасній правовій дійсності тлумачення про норму права, дозволяє вважати, що ця норма права не обмежується лише формою нормативно-правового акту, а може знаходити своє закріплення в правових звичаях та договорах, актах міжнародного права, судових рішеннях, в інших джерелах права, а також забезпечуються і встановлюються не тільки державою, а й суспільством. Такий підхід відображає гнучкість та різноманіття джерел права, враховуючи не тільки офіційно ухвалені акти, але й ширший спектр правових взаємовідносин.

3. Заохочувальні норми в системі норм права можуть бути виділені в окрему групу за їх фактичним змістом, але своєю чергою можуть не бути

специфічними з юридичної точки зору. Основний аргумент полягає в тому, що норми, які стосуються заохочення, відрізняються виключно з точки зору заходів забезпечення – санкцій і пояснюється це тим, що заохочення і юридичні санкції - явища, що знаходяться на різних рівнях. Разом з тим, у системі права заохочувальні норми виділяються та розглядаються окремо, особливо в контексті регулювання соціальної активності та стимулювання корисної поведінки, також, окремі заохочувальні норми також можуть містити стимули для участі у суспільних програмах, виконання благодійних дій чи інших корисних активностей. Заохочувальні норми використовуються для стимулювання певних дій або результатів, їх юридичний характер може бути менш очевидним через відсутність прямих юридичних санкцій. Таким чином, аргумент про різницю між заохоченням і юридичними санкціями підкреслює важливість розуміння специфіки заохочувальних норм в контексті їх впливу на поведінку суб'єктів права.

4. Сутність змістовних ознак та принципів заохочувальних норм права полягає у тому, що вони є складовою частиною механізму правового регулювання і впливають на поведінку суб'єкта, причому заслужена поведінка представляє їх найвищу форму. Ці норми стимулюють до добровільності та сприяють правомірній активності у суспільстві. Заохочувальні норми встановлюють механізми стимулювання корисної чи бажаної поведінки суб'єктів і можуть передбачати надання нагород або пільг для тих, хто виявляє таку поведінку. Загалом, заохочувальні норми права мають важливе значення у регулюванні суспільних відносин в юридичній практиці, де вони взаємодіють з імперативними та диспозитивними нормами права, залежно від конкретного правового контексту та сфери діяльності.

5. Основними змістовними критеріями заохочувальних норм в їх порівняльному аналізі з іншими нормами права є те, що заохочувальні норми відрізняються від інших тим, що вони пов'язані з заслуженим вчинком чи «перевиконанням» обов'язків суб'єктом. Заслужена поведінка розглядається як взаємовигідна, оскільки вона приносить користь як державі та суспільству, так і

самим особам, які отримують заохочення. Заохочувальні норми виконують функцію стимулювання суб'єктів до досягнення певних результатів, сприяють взаємодії з імперативними нормами, диспозитивними нормами та іншими елементами правової системи. Проблема нечіткості меж між заохоченнями та іншими видами норм вимагає уважного аналізу та уточнення термінології для визначення місця заохочень у системі правових норм. Важливо розглядати контекстуальні аспекти та конкретні умови застосування заохочень для уникнення можливих неоднозначностей у їх інтерпретації. Чітка класифікація та розуміння ролі заохочень у правовій системі можуть стати основою для розробки ефективних заходів стимулювання в практичному застосуванні. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності правових норм і сприятиме досягненню їхніх цілей у різних сферах суспільства.

6. Особливостями прийняття, зміни та припинення дії заохочувальних норм є те, що заходи заохочення впроваджуються з метою викликати правомірну суспільно значущу активність індивідуальних і колективних суб'єктів. Таким чином, заходи заохочення є взаємовигідними для суспільства та осіб, що їх отримують, поєднуючи різні інтереси та гармонізуючи їх. Заохочувальні норми права мають велике значення для досягнення важливих цілей у суспільстві, які можуть бути складні для досягнення іншими юридичними засобами. Вивчення та розуміння механізмів заохочувальних норм в сучасній правовій системі є надзвичайно важливим, оскільки вони можуть стати потужним інструментом для стимулювання позитивних змін у суспільстві та досягнення суспільних цілей. Інноваційний підхід до використання заохочень в правовому регулюванні може сприяти розвитку сучасної правової системи та сприяти побудові більш справедливого та ефективного суспільства. Загальна ефективність та успіх змін в заохочувальних нормах визначаються комплексним підходом, який враховує соціально-економічний контекст, публічну думку та конкретні потреби суспільства.

7. Юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві, в окремих галузях права України визначається їхньою роллю у

створенні механізмів стимулювання суб'єктів правовідносин до виконання вимог правових норм та досягнення конкретних результатів. Ці норми встановлюють стимули для учасників правовідносин і регулюються як у сфері публічного, так і приватного права. Різноманітність заохочувальних норм у різних галузях права України свідчить про їх важливість і вплив на різні аспекти суспільства. Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права України є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. Акцент на вдосконалення законодавства та уточнення критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та справедливого функціонування системи стимулювання в межах правового простору. Заохочувальні норми відіграють ключову роль у підвищенні ефективності правозастосування, забезпечуючи виконання законів, стимулюючи суб'єктів правовідносин до активної участі у правовій сфері.

8. Різні концептуальні підходи до визначення рівня ефективності заохочувальних норм та проблем їх застосування проявляються в різноманітних теоретичних та практичних аспектах. Одним із ключових аспектів концепції ефективності заохочувальних норм є їхня відповідність соціальній реальності. Якщо заохочувальні заходи не враховують актуальних потреб та цінностей суспільства, їхня ефективність може суттєво знизитися. Правове заохочення визнається як ефективний засіб, але водночас вимагає обережного та обґрунтованого використання з боку правозастосовника. Невміле застосування правового заохочення може призвести до зворотного, негативного результату. Такий підхід підкреслює важливість особливої уваги та обґрунтування в роботі з цим інструментом для досягнення позитивних результатів. Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права України є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. Акцент на вдосконалення законодавства та

уточнення критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та справедливого функціонування системи стимулювання в межах правового простору.

9. Співвідношення заохочувальних норм українського права з нормами права ЄС та міжнародного права є врахування вимог та стандартів, встановлених у міжнародних угодах та документах, що регулюють відносини між Україною та Європейським Союзом. Крім того, слід враховувати особливості впровадження заохочувальних механізмів українського права відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань, які можуть вимагати внесення змін у внутрішнє законодавство для відповідності міжнародним стандартам та практиці. У порівнянні з національним законодавством, заохочувальні норми ЄС можуть мати вищий ступінь гармонізації та стандартизації, спрямований на досягнення єдиної ринкової політики та захисту прав громадян та підприємств. Разом з тим, вони мають потенціал для забезпечення вищого рівня гармонізації та стандартизації, що може сприяти подальшому розвитку економіки та зміцненню правового захисту громадян та бізнесу. Такий підхід відкриває шлях до співпраці та взаєморозуміння між учасниками міжнародних відносин, сприяючи формуванню стабільної та прогресивної правової системи в Україні. Застосування міжнародного досвіду дозволить Україні застосовувати заохочення, які вже вдалося успішно реалізувати в інших країнах, а також інтегрувати сучасні та визнані міжнародні стандарти у свою систему правового регулювання. Це, своєю чергою, сприятиме створенню більш ефективних та конкурентоспроможних заохочувальних механізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костюк Н.П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / ВНЗ «Університет економіки та права КРОК», Київ 2019. 260 с.
2. Правова система України: історія, стан, перспективи : у 5 т. Т.1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг.ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х. : Право, 2008. 728 с.
3. Рабінович П.М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. Вісник АПНУ. 2002. № 4. С. 3–14.
4. Гудима Д.А. Права людини: антропо-методологічні підходи до їх дослідження. Вісник АПНУ. 2009. № 1. С. 40–47.
5. Бобровник С.В. Теоретико-методологічні засади дослідження компромісу і конфлікту в праві. Часопис Київського університету права. 2008. № 4. С. 8–12.
6. Бехруз Х. Концептуальные подходы в структуре методологии сравнительно-правовых исследований. Держава і право. 2008. № 40. С. 12–17.
7. Довгерт А.С. Методологічне значення ідеї національного цивільного права. Право України. 2009. № 8. С. 15–19.
8. Черних Є.М. Спонтанність як концептуальна характеристика права. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених : зб. тез наук. праць / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 152–154.
9. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Спонтанність права: кроки за горизонт. Право України. 2016. № 5. С. 101–112.
10. Годованик Є.В. Ефективність конституційно-правових норм в умовах сучасного розвитку системи права : дис. ... док. юрид. наук : 12:00:02. Маріуполь, 2020. 478 с.

11. Сливка С.С. Вступ до методології філософії права : методичні вказівки для самостійної роботи для студентів магістратури. Львів, 2008. 24 с.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. 1-50,. Т. 21. М., 1955-1981. 742 с.
13. Марушева О.А. Особливості методології наукових досліджень державного управління соціально-економічними відносинами у будівництві. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. 2018. Т. 29 (68), № 5. С. 146–149.
14. Булкат М.С. Методологія теоретико-правового дослідження судової влади. Право України. 2016. № 7. С. 135–142.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 66.
16. Балинська О.М., Гарасимів Т.З. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. Вид. 2-е, допов. і переробл. Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. 416 с.
17. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. 2011. С. 33–43.
18. Керничний Н.І. Теоретико-методологічні підходи дослідження системи правових норм. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 53–55.
19. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 40.
20. Гурак С.З. Тлумачення правових норм : сучасні підходи та техніка здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 247 с.
21. Малента В.С. Вимоги до неофіційного тлумачення норм права. Наше право. 2010. № 2. С. 5–9.
22. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О.М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.

23. Антошкіна В.К. Правова природа результатів тлумачення цивільно-правових норм. Часопис Київського університету права. 2017. № 1. С. 14–19.
24. Конституційний Суд України: Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.
25. Шутак І.Д. Юридична техніка подолання множинного тлумачення норм права. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/5-_SHutak-1.pdf.
26. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Перевод с укр. Х.: Эспада. 652 с.
27. Косцова І.П. Системне тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.
28. Сырых В.М. Логические основания общей теории права. Т. 1. Элементный состав. М., 2004. 393 с.
29. Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 4. Интерпретационная юридическая практика. Ярославль, 1998. С. 30.
30. Котенко М.В. Системний спосіб тлумачення правових норм: поняття, ознаки та місце в системі правоінтерпретаційної діяльності. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 66–69.
31. Петрушенко В.Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. 433 Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
32. Баїк О.І. Понятійно-категоріальний апарат податкового права України : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 522 с.
33. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : навч. посіб, 2-ге вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

34. The Concept of Law. By H.L.A. Hart. Oxford: The Clarendon Ptes, 1961. 315 p.
35. Kelsen H. Reine Rechtslehre. 1st ed. Leipzig; Vienna, 1934.
36. Norberto Bobbio, Teoria Generale del Diritto, G. Giappichelli, 1993. 297 p.
37. Ющенко Ю.П. Філософсько-методологічні проблеми визначення поняття «норма» як найважливішої медико-біологічної категорії. Мультиверсум. Філософський альманах. Київ. : Центр духовної культури, 2004. № 39.
38. Piener A. Norm. Handbuch philosophischer Grundbegriff. Bd. 4. Munchen, 1973. 1800 p.
39. Кривицький Ю.В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. с. 260
40. Перевалов В.Д. Теория государства и права: Учебник. М.: Юрайт, 2010. 379 с.
41. Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций. В 2-х т. Т.1. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. 396 с.
42. Дояр Є.В. Норми права: до питання про ретроспективні та сучасні тенденції розуміння. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2021. № 67. С. 350–354.
43. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х. : Право, 2002. 432 с.
44. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. К. : Ліра-К, 2009. 580 с.
45. Котюк В.О. Теорія права. Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак-тів вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
46. Тодыка Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. Харьков, 1998. 292 с.

47. Конституційне право України : підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2006. 344 с.
48. Рябенко М.І. Норми права як регулятор суспільних відносин у галузі освіти. Правова держава. 2005. № 8. С. 281–285.
49. Керничний Н.І. Регулятивний вплив правових норм на суспільні відносини. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 вересня 2021 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 41-43.
50. Теорія держави і права: курс лекцій : навч. посіб. / Віхров О.П., Віхрова І.О. ; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 303 с.
51. Пильгун Н.В., Григоренко М.О. Особливості та значення норм права. FEATURES AND SIGNIFICANCE OF THE RULE OF LAW. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3. С. 55–57. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2022/11.pdf.
52. Теорія держави і права : навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.
53. Теорія держави і права : підручник / за ред. О.М. Бандурки. Харків. 2018. 716 с.
54. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
55. Кухарев О.Є. Диспозитивність як базова категорія приватного права. Право і суспільство. 2017. № 6. С. 67–73.

56. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
57. Сухонос В.В. Структура правової норми у контексті теорії права. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2009. № 1 (2). С. 9–13.
58. Заморська Л.І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 190 с.
59. Рабинович П.М. Вопросы общей теории процессуальных норм права. Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности. Вып. 3. Ярославль, 1976. с. 78.
60. Теорія держави і права : підручник / Скакун О.Ф. Харків : Консул, 2001. 656 с.
61. Конституційно-процесуальне право України : підручник / Ю.М. Бисага, В.В. Гомонай, В.І. Чечерський. Ужгород : Ліра, 2011. 360 с.
62. Дашковська Т.М. Норми матеріального та процесуального права: до питання співвідношення. Актуальні проблеми держави і права. 2015. № 75. С. 90–96.
63. Barak A. Judicial Discretion. New Haven : Yale University Press, 1989. 270 p.
64. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 1992. 704 p.
65. Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія / Роман Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). Київ : Реферат, 2004. 176 с
66. Керничний Н.І. Заохочувальні норми галузі трудового права. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Полтава : ШЕП, 2022. С. 136–138.
67. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. ; Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. 744 с.

68. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
69. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве: монография / С.С. Алексеев. М. : Юрид. лит., 1989. 288 с.
70. Niklas Luhmann. Rechtssoziologie, 2 Bände. Reinbek, 1972.
71. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. М. : Юрид. лит., 1961. 357 с.
72. Шаганенко В.П. Роль та значення принципів права в системі права. Альманах права. 2012. № 3. С. 303-309.
73. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
74. Селіванов В., Н. Діденко. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні. Право України. 2001. № 11. С. 10–16.
75. Шевченко Я.М. Проблеми сучасного цивільного і підприємницького права. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.
76. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 2. С. 123–141.
77. Сивий Р.Б. Основні критерії поділу позитивного права на приватне та публічне : порівняльний аналіз. Юридична Україна. 2004. № 8. С. 46–54.
78. Рабінович П.М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві. Юридична Україна. 2004. № 6. С. 27–34.
79. Миколенко О.І. Поділ національного права на публічне і приватне право та його теоретичне і практичне значення. Правова держава. 2016. № 23. С. 58-64.
80. Шебанов А.Ф. Формы советского права. М., 1968. 216 с.
81. Алексеев С.С. Общая теория права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Велби : Проспект, 2008. 576 с.

82. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
83. Барабаш О.О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2013. 186 с.
84. Баранов М.В. Поощрительные нормы советского социалистического права / под ред. М.И. Байтина. Саратов : изд-во сарат. ун-та. 1978. 145 с.
85. Вишневский А.Ф., Горбатов Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права : учеб. пособие. Минск, 2002. 273 с.
86. Каринский С.С. Поощрения за успешный труд по советскому праву. М. : Юрид. лит., 1961. 241 с.
87. Юровська В.В. Акцесорні методи адміністративного права: теоретико-правові аспекти підвищення ефективності адміністративного-правового регулювання. Науковий віник публічного та приватного права. 2017. № 5. С. 195–200.
88. Коломієць Н.В. Заохочення правомірної поведінки у кримінально-виконавчому праві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 18. Том. 2. С. 92–96.
89. Льовіна В.О. Заохочення як порядок їхнього застосування. Юридичний журнал. 2009. № 1. С. 102–104.
90. Барабаш О.О. Принципи застосування заохочення як засобу правового впливу: загальна характеристика. Форум права. 2012. № 3. С. 17–22.
91. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник / Київ : Знання, 2008. 529 с.
92. Смірнов О.В. Заохочувальні норми у законодавстві України про кримінальну відповідальність. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 2(7). С. 282–286.
93. Павлова Д.М. Адміністративне право: Загальна частина: конспект лекцій. К.: МАУП, 2007. 136 с.

94. Джепа Г.В. Принципи заохочення за трудові досягнення. Форум права. 2013. № 3. С. 184–190.
95. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв; вступ. сл. В.Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.
96. Теорія держави і права : навчальний посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2003. 368 с.
97. Григорєва М.Є. Специфіка заохочувальної норми, яка передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дієвим каяттям. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/15.pdf.
98. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-є вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.
99. Барабаш О.О. Заслуга як підстава застосування заохочення у праві: загальна характеристика. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. 2012. № 19. Т. 1. С. 11-14.
100. Загальна теорія права : підручник / М.С. Кельман, В.М. Стратонов. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. С. 246.
101. Ільїна О.В. Заходи заохочення, які можуть застосовуватись до засуджених за кримінально-виконавчим законодавством України, Російської Федерації та Республіки Білорусь: порівняльно-правове дослідження. Держава і право. Юридичні і політичні науки. № 48. С. 472–477.
102. Бочаров Д.О. Проблеми юридичного доказування у літературних прикладах : навчальний посібник. Дніпропетровськ : АМСУ, 2002. 28 с.
103. Актуальні проблеми теорії держави і права : Курс лекцій. Національна академія внутрішніх справ. 2014. К. URL: <https://studies.in.ua/aktualn-problemi-teoryi-derzhavi-ta-prava/3919-mehanzm-pravovogo-regulyuvannya-ta-harakteristika-yogo-skladovih-elementv.html>.

104. Калюжний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : монографія. Київ : МП Леся, 2013. 204 с.
105. Лейст О.Е. Історія політичних і правових учень, 2000. URL: <http://elbib.in.ua/uchenie-gobbsa-gosudarstve.html>.
106. Оніщенко Н.М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення. Альманах права : науково-практичний юридичний журнал. Київ, 2012. Вип. 3 : Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. С. 13–18.
107. Костюк Н.П. Принципи законності в правозастосовній діяльності. Правничий вісник університету «Крок». Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок». Київ, 2016. № 24. С. 35–40.
108. Звонков Є.С. Категорія «справедливість» як складова права і моралі: теоретико-правовий аспект : дис ... д-ра філософії: 081; 81; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 245 с.
109. Грек Б., Грек Г. Співвідношення принципів законності, доцільності та справедливості в теорії кримінального права. Юридична Україна. 2013. № 5. С. 92-99
110. Козачук Д.А. Заохочення як метод державного управління: поняття та види. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/20.pdf.
111. Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
112. Теорія і практика правозастосування: конспект лекцій. Наливайко Л. Р. Дніпро. 2016. 240 с.
113. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. М.: Наука, 1966. 252 с.
114. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : на-вч. посіб. Київ : Центр учб. літ-ри, 2008. 192 с.
115. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 23 (2020). С.16–20.

116. Рабинович П.М. Законность и целесообразность в применении юридических норм. Применение советского права : сб. учен. трудов. Свердловск, 1974. № 30. С. 44–47.
117. Васильєв С.В. Принцип доцільності у цивільному судочинстві України. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/13265823-d8c5-41d4-8de9-4760bd536882/content>
118. Перепелюк А.М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 245-249.
119. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученко, НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
120. Костюк Н.П. Принцип справедливості застосування норм права. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журн. Укр. держ. ун-т фінансів та міжн. торгівлі. Київ, 2016. С. 5–13.
121. Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. М. : Юрид. лит., 1980. 280 с.
122. Циппеліус Р. Філософія права : Підручник. Київ : Тандем, 2000. 300 с.
123. Ведерніков Ю.А., Папіра А.В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 333 с.
124. Аристотель. Сочинения : в 4 т. (пер. с лат.). М. : Мысль, 1983-1983. Т. 4. 1983. 830 с.
125. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки : наук. журн. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Київ: Гельветика, 2023. Том 34 (73) № 6. С. 224–229.
126. Смолярова М.В. Принципи стимулювання в трудовому праві: теоретичні та практичні аспекти. Держава та регіони. Сер. : Право. 2014. № 1. С. 77–80.

127. Самойлов М.В. Класифікація функцій української держави. Науковий вісник Юридичної Академії МВС : Зб. наук. пр. 2004. № 4 (18). С. 127–134.
128. Теорія держави і права / В.С. Ковальський, С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров ; за ред. С.Л. Лисенкова. К. : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
129. Методичні рекомендації щодо організації матеріального стимулювання праці працівників підприємств і організацій: Наказ Мінпраці від 29.01.2003 № 23.
130. Гудимов Н.В. Матеріальное стимулирование социалистической дисциплины труда : учебное пособие. Краснодар: изд-во Кубанского гос. ун-та, 1981. 88 с.
131. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ Української РСР : Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991 р. № 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text>.
132. Голосніченко І.П., Іщенко Ю.В., Парасюк М.В., Шакур В.І. Особливості проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ : навчальний посібник. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1994. 41 с.
133. Венедіктов С.В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: теоретичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2004. 187 с.
134. Грузіна І.А. Організація прийняття рішень з мотивації праці персоналу підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01. Харків, 2004. 18 с.
135. Луценко І.М. Правові стимули: теоретико-правові засади та механізм реалізації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 227 с.
136. Стрельченко О.Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 251 с.

137. Конституційне право України : Підручник / за ред. док. юрид. наук В.Ф. Погорілка, 2-е доопр. видання. Київ, вид-во «Наукова думка», 2000. 732 с.
138. Орленко В.І. Конституційне право України : посіб. для підготов. до іспитів / В.І. Орленко, В.В. Орленко. 5-е вид., доповн. та перероб. Київ : Паливода А.В., 2011. 156 с.
139. Конституційне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Л.К. Байрачна та ін.; за ред. проф. В.П. Колісника та доц. Ю.Г. Барабаша ; нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. 415 с.
140. Конституційне право України : курс лекцій / Р.Я. Демків ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2012. 331 с.
141. Конституційне право України. Повний курс : навч. посіб. / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2012. 541 с.
142. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Київський національний ун-т внутрішніх справ; Київський міжнародний ун-т / М.І. Мельник (ред.), В.А. Клименко (ред.). Вид. 4-те, перероб. та доп. Київ : Атіка, 2008. 375 с.
143. Кримінальне право України. Загальна частина : навч.-практ. посіб. / Л.Ф. Дадерко, В.П. Сердюк ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Київ : Ун-т «Україна», 2011. 120 с.
144. Кримінальне право України : заг. частина: навч. посіб. / А.М. Бабенко та ін.; за заг. ред., д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 375 с.
145. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р.В. Вереша; акад. адвокатури України. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 319 с.
146. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

147. Податкова політика України : навч. посіб. / П.В. Мельник, З.С. Варналій, Л.Л. Тарангул та ін.; за ред. П.В. Мельника. Київ : Знання України, 2010. 505 с.
148. Легка О.В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 30–33.
149. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Київ, 2001. 176 с.
150. Керничний Н.І. Заохочувальні норм українського права та їх адаптація до стандартів ЄС і міжнародного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 577–580. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/132.pdf.
151. Гнатюк М.Д. Правозастосування як форма реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 211 с.
152. Балтаджи П.М. Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.
153. Бочаров Д.О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
154. Дума В.В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
155. Клименко К.О. Правозастосування в судовому адміністративному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2008. 20 с.
156. Костовська К.М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2011. 16 с.
157. Пунько О.В. Правозастосовна діяльність міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 19 с.
158. Уварова О.О. Роль принципів права у процесі правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 20 с.
159. Ostrom E. Understanding institutional diversity. Princeton: Princeton University Press. 2005.

160. Elinor Ostrom. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 1990. 280 p.
161. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
162. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Незалежності України : Указ Президента України від 23.08.2023 р. № 502/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5022023-47985>.
163. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня працівників прокуратури : Указ Президента України від 01.01.2023 р. № 794/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7942023-49077>.
164. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Соборності України : Указ Президента України від 22.01.2024 р. № 16/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/162024-49517>.
165. Дьяченко В.Ф. Поощрительно-правовая политика современной России: общетеоретический анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Пятигорск, 2006. 208 с.
166. Савчин М.В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 288 с.
167. Степанюк О.І. Норми конституційного права України : монографія. Чернівці : вид-во ЧДУ, 1994. 91 с.
168. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
169. Питання комісії державних нагород та геральдики : Указ Президента України від 13.08.2019 р. № 595/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595/2019#Text>.
170. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2000. 180 с.

171. Керничний Н.І. Специфіка структури заохочувальних норм в галузях сучасного українського права. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 3 (47). С. 367–372.
172. Бондаренко В.А. Призначення та особливості структури адміністративно-правових норм. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. №4, С. 152.
173. Козачук Д.А. Заохочувальні адміністративні процедури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2010. 18 с.
174. Чистоклетов Л.Г. Деякі аспекти адміністративного заохочення. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2020. № 23. С. 219–224.
175. Чернецький Є.Є. Публічне адміністрування заохочень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 21 с.
176. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
177. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
178. Популярна юридична енциклопедія /уклад. В.С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
179. Вакарюк Л. Роль заохочень та пільг у правовому стимулюванні працівників. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 95–100.
180. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
181. Про встановлення винагород за добровільно передану Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора : Закон України від 01.04.2022 р. № 2172-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2172-20#Text>.
182. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм права в сучасних умовах. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму

(м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 159–164.

183. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>.

184. Порядок виплати винагороди військовослужбовцям Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту за створення безпечних умов виконання бойових завдань та збереження життя і здоров'я під час участі в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях : наказ Міністерства оборони України від 18.09.2020 р. № 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-20#Text>.

185. Романюк Я. Ознаки та структура цивільно-правової норми: основні методологічні засади. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Вип. 63. С. 81–96.

186. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

187. Баулін Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харків : Основа, 1991. 360 с.

188. Керничний Н.І. Заохочувальні норми системи кримінального права. Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 149–154.

189. Теорія держави і права / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

190. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія /Ю.В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : Ваїте, 2015. 686 с.

191. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ, 2006. 704 с.

192. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ, 2005. 332 с.
193. Дудоров О.О., Хаврнюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
194. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2020 році. 54 с. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20\(kriminal\)%202020.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20(kriminal)%202020.pdf).
195. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2021 році. 53 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_pravos_2021.pdf.
196. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. 56 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf.
197. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
198. Хряпінський П.В., Школа С.М., Світличний О.О. Система та види заохочувальних норм в проекті нового кримінального кодексу України. С. 643-668. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/299/8345/17407-1?inline=1>.
199. Хряпінський П.В. Ефективність заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Право України. 2009. № 10. С. 170–174.
200. Правове регулювання застосування заохочення та стягнення під час виконання покарань, пов'язаних із засудженими : монографія / В.В. Карелін,

І.С. Яковець, К.А. Автухов; за заг. Ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право. 2014. 239 с.

201. Коломієць Н.В. Стан наукової розробки застосування заходів заохочення у кримінально-виконавчому праві. Право і суспільство. № 6 частина 3. 2015. С. 146–153.

202. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 208 с.

203. Теорія держави і права : навч. посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, В.П. Пастухов, В.Н. Сумін, О.Д. Тихомиров. Київ : Юрінформ, 1995. 158 с.

204. Павлишин О.В. Оптимізація правозастосовчої діяльності: теоретико-правові та логіко-філософські засади : навч. посібник. Київ : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2008. 123 с.

205. Костюк. Н.П. Проблеми ефективності юридичного механізму правозастосування як особливої форми управління. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки. Київ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. № 34. С.94-99.

206. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. А. Шопенгауэр. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. с. 62.

207. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2011. 552 с.

208. Kennedy P. The Parliament of Man: The United Nations and the Quest for World Government / P. Kennedy. London : Allen Lane, 2006. 245 p.

209. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Станіч В.С. ОВК, 2017. 348 с.

210. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Станіч В.С. ОВК, 2016. 138 с.

211. Міщенко К.С. Мотивація праці державних службовців у зарубіжних країнах: досвід для України. Державно-управлінські студії, 2018. № 6(8).

212. Желюк Т.Л. Державна служба : навч. посіб. Київ : вид-во «Професіонал», 2005. 576 с.

213. Мартиненко В.М., Щегорцова В.М. Кадрова політика у сфері публічного управління: формування в контексті французького досвіду. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр.: у 2 ч. / редкол. : В.В. Корженко (голов. ред.) та ін. Харків : вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. № 2 (29). Ч. 2. С. 210–216.

214. Булеєв І.П., Рєва А.М., Атаманчук Г.С. Мотиваційний потенціал власності та його використання на підприємствах. Вісник економічної науки України, 2011. № 1. С. 27–30.

215. Лопушинський І. Публічна служба Німеччини: досвід для України. Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. Харків : вид-во Док.Наук.Держ.Упр, 2011. № 4 (8). С. 46-54.

ДОДАТОК А

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
ЗВО «Університет Короля Данила»
д.ю.н., проф. Людмила АНДРУСІВ

_____ 2023 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації зі спеціальності 081 «Право»
на здобуття ступеня доктора філософії
Керничного Назарія Івановича
на тему: «РОЛЬ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПРАВОВОМУ
РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН»
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – в.о. завідувачки кафедри права та публічного управління, кандидатка юридичних наук, Ходак С.М.; членів комісії: доктора юридичних наук, професора Луцького Р. П., доктора юридичних наук, професора Андрухіва О.І., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Керничного Назарія Івановича на тему: «Роль заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів курсів “Теорія держави і права”, “Актуальні проблеми теорії держави і права”.

Теоретичні й практичні аспекти дослідження висвітлені у наукових фахових виданнях України, періодичних виданнях інших держав, та у доповідях, тезах на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема:

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Керничний Н.І. Заохочувальні норми системи кримінального права. Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 149–154.

2. Керничний Н.І. Специфіка структури заохочувальних норм в галузях сучасного українського права. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 3 (47). С. 367–372.

3. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Наук. журн. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Київ: Гельветика, 2023. Том 34 (73) № 6. С. 224–229.

4. Керничний Н.І. Заохочувальні норм українського права та їх адаптація до стандартів ЄС і міжнародного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 577–580.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Керничний Н.І. Теоретико-методологічні підходи дослідження системи правових норм. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 53–55.

6. Керничний Н.І. Регулятивний вплив правових норм на суспільні відносини. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 вересня 2021 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 41-43.

7. Керничний Н.І. Заохочувальні норми галузі трудового права. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8

грудня 2021 р. Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Полтава : ПЕП, 2022. С. 136–138.

8. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм права в сучасних умовах. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 159–164.

Голова комісії

к.ю.н. Світлана ХОДАК

Члени комісії

д.ю.н., проф. Роман ЛУЦЬКИЙ

д.ю.н., проф. Олег АНДРУХІВ

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
e-mail: university@ukd.edu.ua. Офіційна сторінка - ukd.edu.ua

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ
АКАДЕМІКА ІВАНА ЛУЦЬКОГО**

Довідка

**Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»
Керничного Назарія Івановича**

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертаційного дослідження Керничного Назарія Івановича на тему: «Роль заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин» спрямовані на вдосконалення теоретико-правового механізму визначення ролі заохочувальних норм у правовому регулюванні суспільних відносин та використовуються Інститутом в науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконання наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері.

08.09.2023 року.

**Директор науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького,
доктор юридичних наук, професор**

РОМАН ЛУЦЬКИЙ

Список публікацій здобувача за темою дисертації

1. Керничний Н.І. Теоретико-методологічні підходи дослідження системи правових норм. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 53–55.
2. Керничний Н.І. Регулятивний вплив правових норм на суспільні відносини. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 3–4 вересня 2021 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 41-43.
3. Керничний Н.І. Заохочувальні норми галузі трудового права. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Полтава : ПЕП, 2022. С. 136–138.
4. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм права в сучасних умовах. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали VI Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 20 травня 2022 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. С. 159–164.
5. Керничний Н.І. Заохочувальні норми системи кримінального права. Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 149–154.
6. Керничний Н.І. Специфіка структури заохочувальних норм в галузях сучасного українського права. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 3 (47). С. 367–372.
7. Керничний Н.І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.

Наук. журн. Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Київ: Гельветика, 2023. Том 34 (73) № 6. С. 224–229.

8. Керничний Н.І. Заохочувальні норми українського права та їх адаптація до стандартів ЄС і міжнародного права. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 577–580. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/132.pdf.